

JOHANN SEPP

MINU MÄLESTISED

K. O.Ü. „Loodus“, Tartus

Johann Sepp

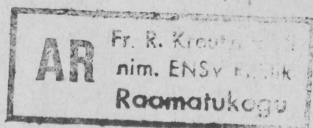
Minu mälestised

MOTO:

„Ich träum' als Kind mich zurücke,
Und schüttle mein greises Haupt;
Wie sucht ihr mich heim, ihr Bilder,
Die lang' ich vergessen geglaubt.“

Chamisso.

Ar 929
Sepp

35 409

K.-Ü. «Looduse» korrektor M. BEKKER.

O.-ü. «Vaba Maa» trükikoda, Tallinnas.

EESSÕNA.

Käesolevate mälestiste autori sünnipaik asetseb Saarde kihelkonna Pati-Ristikülas. Saarde kihelkond kuulub Pärnumaa omapärasemate kihelkondade hulka, eriti just loodusliku asendi tõttu. See omapärasus on tal omane olnud pikeemate aegade jooksul. Nähtavasti oli Läti Henriku aegadel ja enne sedagi soode- ja metsarikas Saarde peaaegu asustamata maa-ala, kus siin-seal võimalikul korral leidusid väikesed asulad. Ordu ajal muutus asustus aegapidi tihedamaks.— Autori koduküla, Ristiküla, leiame esmalt dokumentaalselt mainituna 1442. a.; muidugi on Ristiküla metsaküla talud, kus ka autori sünnikoht, pärit koguni hilisest ajast.

Kuid Saarde kihelkond moodustas veel orduriigi kokkuvarisemisel maa-alaliselt muist Eesti osadest niivõrt erineva piirkonna, et tollaegne Pärnu komtuuri kirjutaja Johann Renner, kõneldes oma kroonikas venelaste korduvaist rüüsteretkist Saardesse (Saarde kihelkond oli siis suurem kui nüüd), teeb seda eri peatükkides; ka sellest võime järeldada, et veel tol ajal, 16. sajandi keskel, Saarde kihelkond moodustas mingi omaette maa-alalise ühiku, mis naabrusest oli eraldatud metsade ja soodega.

Aegapidi, eriti sõdade jne. aegu, valgus soode- ja metsarikkasse Saardesse uudiselanikke juurde. See Saarde kihel-

konna asustuse kolonisatsioonlik ilme on säilinud kuni 19. sajandini. Inimesed asusid siia osalt vabatahtlikult, osalt tõi neid siia, eriti hiljemini, mõisavõim; kuid osalt põgenesid Saarde metsadesse pärisorjuse eest pakku ka pärisorjad. Sellega on seletatav Saarde kihelkonna elanikkude heterogeensus; see heterogeensus avaldus iseloomudes, kommetes, riietuses jne. Säärane heteroogeenne ilme on ka Ristikülal, kuhu elanikke on sisse rännanud kagust ja kirdest, Torist-Vändrast, Hallistest-Karksisist jne.

Kütis ja alemaa ei kuulu Ristiküla põllunduses mitte sugugi nii ammusesse minevikku, seda on 40- — 50-aastased inimesed veel oma silmaga näinud. Kütis- ja saadukultuuri kõrval domineeruvalt püsis pärispõld. Karuäkke kõrvale asus võidukalt raudpulkadega äke, nagu harkatra hakkas välja tõrjuma Saksamaa ader. Käesolevate mälestiste autori lapseea ajal olid sellest moodsast kultuurist küll vaevalt alles idud olemas.

Selles omapärasel ilmas õilmitses tol ajal veel õige lõpsakalt ebausk, vallates veel täiesti mõtteid ja meeli, ja ainult vähesed olid enam-vähem sellest vabad. See osa Ristiküla külaelu zhaanrist on ka käesolevas teoses leidnud üsna ilmeka kajastuse.

Autori mälestused ja meeolud kodukohast — Kolmearakse talust jne. — on tingitud sellest asendist sügavas põlismetsas, mis ühelt poolt ja nimelt mere poolt ulatub koguni kuni Häädemeeste kihelkonna rannaküladeni. Harva puututi siin võõraga kokku. Lapselises kujutluses omas see metsailm ja kauge asustus mingit salapärast, muinasjutulik-luulelist ilmet. Kuid isesugune oli ka siinsete inimeste kolgalik hingelaad. Ristikülas, Tahkurannas jne. elas palju sääraseid inimesi, kes oma talituste tõttu nii ilmselt meelde tulevad A. H. Tammsaare „Tõe ja õiguse“ kangelasi.

Aegapidi valgusid siiski Saardesse, kuigi mitte igale poole, nõrkade sädemetena ärkamisaja meeolud ja vaim. Ka

siin leidus inimesi, kel oli suur huvi ärkavate Eesti asjade vastu ja kel suur isu ja janu raamatute järele, ka siin loeti Kreutzwald'i teoseid: „Ma- ja Merrepildid”, „Ma-ilm ja mõnda, mis seal leida on . . .” jne. Seegi on käesolevais memuaarides leidnud vastukaja.

Terve rida mälestisi on seotud muidugi autori enese elu ja saatusega. Kõigepealt silmapaistev on tema isu edasiõppimise vastu, mis nii iseloomuline on tolleaegsele edasipüüdvale Eesti inimesele. See tung sunnib teda alateadlikult igatsema karjapoisina kreeka keele grammatika järele, mis siis osutub mingiks tuleviku tähiseks.

Ka see on nii iseloomuline meie ärkamisaja inimesele, missuguste raskustega autoril tuli võidelda hariduse hankimisel.

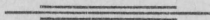
Pärnu gümnaasiumis omandatud klassilise hariduse algloimed püsivad autori hinges ärkamisaja meeleolude kõrval, moodustades tema hingelaadi raudvara; see põhimaa saab hiljemini lugemise ja pikemaajalise Ameerika Ühendriikides viibimise ja autori karakteri omaduste tõttu tugevat lisaiinet anglo-saksi jaatavast elusuhtumisest, mida ei suuda muuta hiljemad eluraskused. Käesolevate mälestiste lugejale selgub ka, et selle autori intellekt jne. ei ole saanud mingisuguseid tugevamaid tõulkeid moodsa literatuuri rikkalikku-dest varaaiteidest, samuti ei leidu seal ka mitte elemente moodsa elukäsituse keerdkäikudest, ta on jäänud teatud mõttes oma aja ja enesepäraseks inimeseks. Tema elukäsitus on lihtne ja sümpaatne, puudub närvlikkus, tigidus, sapp ja pessimism, elu on vaadeldud vahenditult optimistlikult; igalt poolt hõõgub vastu otsekohene meeleolu, vitaalne suhtumine kaasinimestesse, mille juures huumor enese ja teiste suhtes on ikka enam kui lubatud ja just sellega on ta nii lähidalt sugulane anglo-saksi ilmaga. Selles tohiksiki olla käesolevate mälestiste eriline võlvus ning kaasakiskuvus ja just selles peitub see vahenditu värvirikas suhtumine meie mood-

sale Eestile eelnenud lähema mineviku Eestisse ja just see asjaolu on võimaldanud autorile üht väikest osa meie lähema mineviku Eestist esile manada nii ilmeka ja loomutruu tõsiasi-
asjana, millega ei või mitte valmis saada moodsast kultuurist läbiimbunud resoneeriv intellekt, mis meie lähema mineviku kirjeldamisel heterogeense elemendi sisse viib ja sellega seda teatud mõttes vääristab. Uurijale on meie lähema mineviku zhaanr nii edasiantuna üsna väärtuslikuks lisaks, mida ta kasulikult võib tarvitada kui usutavat tõsiasja.

Ärgu siis mindagu käesoleva autori mälestistelt enam ot-
sima kui seal tõeliselt anda on tahetud, ärgu seal püütagu leida hinnangut, vaid fakti ennast. Ja olgu käesolev mälestiste kogu kannustajaks, et meie memuaarikirjandus tugevasti rikastuks meie mineviku ja oleviku kui fakti edasiandmisel, millest loovale uurimistöole hoopis suurem kasu kui ilmaaeg-
sest vildakust resoneerimisest.

Käesolev memuaaride kogu ei ilmu ju muidugi mitte ainult selleks, et rikastada uurijaile tarvilikku allikmaterja-
lide kogu meie lähemast minevikust, vaid ka selleks, et pak-
kuda lihtsat, arusaadavat lugemisvara laiadele hulkadele, mis
oma positiivse elusuhtumise tõttu mõjub elujaatavalt ja
värskendavalt.

H. Sepp.

I. ESIVANEMATE RADADEL.

PARGIAJAJAD.

Mälestused meie esivanemaist — vanaema poolt — ulatuvad kuni XIX aastasaja alguseni või kaugemale tagasi. Seda vist peaasjalikult sellepärast, et meie perekonnas tol ajal ette tulnud sündmused, mis vapustavad ja selle tõttu põlvest põlve edasi kantud.

Suusõnaliste traditsioonide järele on meie vanaema esivanemad asunud Tori pool Taali metsamail ja sealt umbes 1800. a. ümber või pisut varem asunud Saarde kihelkonda, Laiksaare valda, Mustajõe kohale, koht, mis peitus kümnete verstade kaugusel selleaegsete põlismetsade ja soode rüpes.

Nagu teada, langes meie kodumaa pärast Põhja sõda vene käpa alla, mis üks kurvemaid ja raskemaid ajajärke meie rahva ajaloo, ja seda peaasjalikult sellepärast, et siin Saksa mõisnikud meie rahva — eestlaste — kohta kõige valjemalt oma võimu tunda lasksid nii ihulikult kui vaimliselt.

Oli tol ajal harilik nähtus, et inimesed raske teoorjuse jne. eest katsusid põgeneda metsadesse paosse, milleks Pärnumaa põlised laaned olid iseäranis soodsad. Nõnda on vanal hallil ajal alguse saanud K i k e r p e r a küla, mis ümberringi piiratud suurtest metsadest ja soodest.

Sõjaajal ja segastel aegadel on sagedasti ette tulnud, et üksikud salkkonnad sõjamehi lahku löönud ja oma käe peal maad mööda külast külla ja talust tallu ümber käinud röövimas ja tapmas ning muid toorustükke tegemas. Need on meie rahvale veel tänapäevani „pargiajajate“ ja „Peipsitaguste“ nime all tuttavad ning vanemad inimesed teavad neist jutustada mõndagi hirmulugu.

Nagu nimetatud, elanud tol ajal meie esivanemad, kolm venda oma peredega, Tori metsamail kuskil Taali valla piirkonnas. Nende asukoht olnud üksik talu sügava metsa peidus.

Seal juhtunud ühel päeval, kui kaks venda ühes perega metsas kütisel olnud ja kolmas tühe väikese lapsega kodu hoidnud, et salkkond pargiajajaid väravast ootamata sisse tormanud, täies sõjamundris.

Seda nähes ehmatanud vend küll raskesti, aga ära peita pole enam saanud. Pargiajajad mehelt raha ja vara nõudma. Käsivad hirmsäte ähvarduste all aidaust avada. Kas pole vend nende keelest aru saanud või mis, ta pole ust avanud. Seepeale on röövlid veel vihasemaks saanud, venna ära tapnud, aidaukse ise lahti murdnud ja vara ära röövitud.

Sealt lahkudes on nad märganud õues mängimas väikest last. Selle on nad teistele hirmuks ja karistuseks, et nad kodus pole olnud, samuti ära tapnud ja surnukeha kuuse latva, mis väravas kasvanud ja mille ladva nad teravaks teinud, üles rippuma pistnud.

Kodurahva hirm ja ahastus olnud kirjeldamatu, kui tagasi tulles silmanud kordasaadetud kuritööd.

Mõne aja pärast ilmunud sinna tallu samad pargiajajad uuesti kahe reega, ühel viljakotid, teisel kirst peal. Teine vendadest, kes kodus juhtunud olema, valmistanud parajasti õlut oodatavate jootude (ristsete) jaoks.

Mehed kärkinud peale ja käskinud kohe liha keetma hakata, mis ka tehtud. Pikk laud seatud tuppa ja mehed sinna taha ritta istuma — neid olnud arvult viis — kõikidel näod väljapoole. Mehed hakanud siis pidutsema. Söönud ja joonud viina ja õlut ning pidanud end väga toorelt üleval, sealjuures ähvardades pererahvast tappa, kui nad nende tahtmist ei peaks täitma.

Vend, kellel hiljutine rööv- ja mõrtsukatöö värskest meeles, kartnud selle kordumist ja hakanud mõtiskelema, kuidas ennast ja teisi selle hirmsa saatuse eest päästa.

Ta seadnud suure paja veega koldes tulele, ja kui vesi keema läinud, täitnud pange ning paisanud röövlitele, kui need suuremas priiskamishoos ähvardustega tulnud, keeva vett vastu nägu, nii et need nägemise kaotanud ja uimaseks jäänud. Seepeale kahmanud puunuias, mis varemalt valmis pandud, ja löönud meestele pähe, nii et nad surnult maha langenud. Laibad aga matnud õues ojal jää alla.

Kirstu avades tulnud seal nähtavale kõiksugu röövitud

varandused: riideid, naiste ehteasju, rätikuid, bordesid, siid-
linte, hõbepreese, kaelaehteid jne.¹⁾

Seepeale on vennad, kartuses, et neid ehk jälle tülitama
tullakse teiste pargiajajate poolt, otsustanud maha jätta
senine elukoht ja rännata mujale varjulisemasse paika.

Nii asunud siis üks vendadest Uulu randa ja teine,
nimega Madis, Mustajõe elama.

Et täiendada pilti sellest karmist ja rahutust ajast, olgu
siin üles tähendatud veel järgmine lugu, mida jutustanud
vanem õde Ann:

Ühel pakasel talvisel päeval ilmunud ühte teise tallu rat-
sanik uhke täku seljas, omal kannused jalas ja mõõk vööl. Pe-
renaine, kes väikese lapsega üksi kodus juhtunud olema, tund-
nud aknast vaadates, et pargiajaja tulemas, ja roninud hir-
mul parsile. Suures reheahjus olnud tuli parajasti küdemas.

Hirmsa, jälgi näoga ja suure kasvuga ratsanik ilmunud
tuppa. Kobanud seal otsides ümber ja kui ta kedagi pole leid-
nud, sattunud vihasse ja pistnud magava lapse hällis mõõgaga
surnuks. Ise istunud siis küdeva ahju suu ette ja hakanud
end soojendama. Sooja saades võtnud ta riided eest lahti,
kus nähtavale ilmunud — n a i s e r i n n a d. Olnud ise naiste-
rahvas. Ema, kes oma lapse tapmist parsilt pidanud nägema,
saanud aru, missuguse koleda inimesega tal tegemist, tõmma-
nud lõmmuhalu, mis parsil kuivamas, ja heitnud mõrtsukale
pähe, nii et see otsa saanud.

Pärast järele vaadates tulnud ilmsiks, et hobuse sadul,
päitsed ja muud rihmad kahekordsed olnud ja kõik täis lüki-
tud hõbe- ja kuldrahadega.

Lõpuks olgu siin ühe vana auväärt ja põlise K i k e p e r a
elaniku, Lutsu Tooma, jutustus pargiajajaist, mis
eelmist aitab kinnitada, sest meie Seppade esivanemate asu-
koht ei võinud sealt kaugel olla.

---

¹⁾ Sarnaseid mälestisi leidub ka paljude teiste perekondade
ajalugudes. Muidugi on mittefolkloristil raske kindlaks teha, mis
äsjamainitud perekonna mälestistes vastab tõsiasjule ehk mis selles
pärit on rahva traditsiooni shabloonilisest sisust. Siin jäägu ta
muu aine ühendusse, sest ta iseloomustab nii ilmekalt meie suu-
sõnalisi perekonnalugusid. H. S.

„Sõdade ja katku ajal,“ jutustab Toomas, „on inimesed suures hirmus põgenenud küladest ja maantee veerest sügavatesse metsadesse ja rabadesse, kus toitunud jahist, kaladest ja marjadest ning pärast ka põllupidamisest. Mitte vähe pole ka neid olnud, kes mõisaorjuse ja soldatihirmu eest peitu pagenud. Selleks on Pärnumaa sügavad metsad, iseäranis Kikepera soo, millest juba „Kalevipojas“ jutt, soodsat varjupaika pakkunud. Suuremaks tülinaks ja rahurikkujaiks nende vaikeses elus olnud pargiajajad, kes maad mööda ümber käinud ja keda isegi mõisahärrad sallinud, sest mõnigi ärapõgenenud ori aetud nende läbi lagedale. Kuid sageli on ka omakohut mõistetud.

Kord tulnud jälle terve kari pargiajajaid tappes, röövides ja muid toorusi tehes Kikeperas ühte saunahurtsikusse. Magama heites pannud ühe oma mehe ratsuti katusele vahti pidama. Pagulaste seas leidunud üks väga osav viibukütt. See lasknud tukkuval vahil noole kaelast läbi. Vaht kukkunud maha, kus kirvega surnuks löödud. Pärast topitud ukсед-aknad kinni ja pandud saun põlema, kusjuures röövid otsa saanud. — Karmid ajad — karmid kombed¹⁾.

MUSTAJÕEL.

Taali metsamailt rännates asus Madis oma perega Mustajõe kaldale, kõrgele põndakule „Vanatoale“. Ümberringi paks põline mets ja lähemal väljaküla talud, Laiksaare ja Ristiküla, versta 8 — 10 kaugel. Raske oli asumine. Pidi uudse maad soetama, saatu raiuma ja kütist põletama. Esmalt tehti naerid maha ja külvati otri, eluase võeti kuuse all, kuni maja raiuti.

Elati esmalt peaasjalikult jahisaagist, sest põtru ja linde leidus metsas küllalt, ja kaladest, mis toodi Mustajõest rikkalikuks lisaks. Teed ja rajad väljapääsmiseks olid nii vaevased ja põhjatud, et suvel võis liikuda ainult jala või ratsa. Vilja jahvatati kodus käsikivil.

Aastate pikku asuti ka teede parandustele ja sillutati need puupakega, mis nii kestvad, et leidusid võrdlemisi heas seisukorras veel minu lapsepõlve päevil.

¹⁾ Ülevalöeldud märkus on maksev ka käesolevate pattude kohta. H. S.

Kartuses pargiaajajate ja muude hädaohtude eest valmistati redupaik Kaspri soosse, saarele, mis piiratud kolmest küljest soodega, kuna neljandast sisse viis kitsas puudest ja põõsastest varjatud teerada.

Tol ajal polnud viisiks võtta nekruteid, nagu tänapäev, vaid noored soldati-ealised mehed, peaaesjalikult kehvemad ja need, kellel puudusid eestkostjad, püüti kinni. Harilikult tulid püüdjad, vallakohtumehed, öösi ja viisid poisid une pealt ära. Teenistuse aeg kestis 25 a. ja harva leidus neid, kes elusalt ja tervelt kroonuteenistusest tagasi ilmusid, seepärast ei leidunud ühtki noormeest, kes vabatahtlikult oleks tahtnud teenima minna.

Kord tulnud Madise pojale Madisele järele, et teda soldatiks viia. Mindud siis koos teele. Urajõe le jõudes tulnud kitsast purret kaudu üle minna. Üks kohtumees asunud Madise ette, teine taha ning hakanud üle purde sammuma. Kesk jõge jõudes virutanud Madis ühe matsu tagumisele ja teise eesmisele, nii et mehed mõlemad vette lennanud, ise aga hakanud kodu poole plagama. Tee ääres peitnud end pika paksu kuuse otsa, et näha, mis püüdjad teevad. Need tulnud märjalt Mustajõe le tagasi, ja kui läbiotsimine asjatuks jäänud, läinud minema. Seepeale ilmunud Madis jälle koju, võtnud leivakoti, kirve, püssi ning läinud Kaspri soosse redusse.

On teada, et Mustajõe talu pea jõukale järjele tõusnud. Madise pojale Reinul, kes koha pärinud, olnud juba kuus hobust ja suur kari. Poeg Madis asutanud lähedale Venemurru talu.

Vana Madise pojast ja pojapoegadest on neli saanud metsavahtideks, kui pärast see amet sisse seatud.

KOLMEARAKSE.

Saarde kihelkonnas, Pati kroonuvallas, Ristiküla maanteelt kolm versta risti lõuna poole sügavas vaikses metsarüpes peitub üksik talu — K o l m e a r a k s e. Asutatud meie vanaisa poolt, on see koht püsinud neljandat põlve meie sugukonna käes. Kohta piiras sügav põline mets ja lähemad talud, nagu Kivisella, Ura ja Räbu, mis tekkinud hiljemal ajal, olid versta üks-kaks kaugel, kuna neljandal küljel

mühas mets, mis ulatus mitme penikoorma peale ja otsaga küündis mere äärde.

Sinna metsapõue oli meie vanaisa Kasper umbes 1800. a. ümber või pisut hiljem Kilingi vallast tulles peatuma jäänud ja Kolmearakse talule aluse pannud. Mis teda niisugusele üksildasele metsaelule on meelitanud, pole teada, arvatavasti on seks tõuget andnud tolleaegsed sõjalised sündmused, nagu Napoleoni sõjakäik Venemaale, mis ka meie kodumaal laineid löönud.

Vanaisa Kasprel on olnud veel kaks venda ja üks õde. Üks vendadest, Peeter, on Kilingi Vesikikülas „Mõime-saare“ kohta pidanud ja omale meie vanaisa eeskujul ka „Sepp“ nimeks võtnud, kuna teine vend Tambur (Tomberg) nimeks saanud. Peetri poeg Peet on üks „Saarde kirikutülist“ osavõtja, millest hiljem juttu teen. Õde saanud Sõela-nimelisele mehele, kelle poeg Peet, kes oli osav tisler, sageli käis Kolmearaksel heinal ja vähjul.

Naiseks on ta toonud Mustajõe Reinu tütre Anno, kes tüse naisterahvas olnud ja meeste töödega ja toimetustega niisasti põllul kui metsas toime tulnud.

Et ta ka pole olnud arg ega sõnaaher, tõendab see, et ta kord, kui hundid karja tulnud, püssi tabanud, need maha kõmmutanud, ja et teda muidu kui „tanghammast“ on tuntud. Olnud tüse laane-elanik.

Uued metsa-asunikud pole aga mõisavanemaile mitte kauaks kahe silma vahele jäänud ja vanaisalt tulnud teoorjust nõudma, ning kuna ta küürakas olnud ja rätsepa-ametit tundnud, pidanud ta rendi rätsepatöödega tasa tegema.

Kui siis Liivimaal talurahvale 1819. a. anti isiklik vabadus ja pärast asuti perekonnanimede panemisele, küsitud meie vanaisalt, missugust nime ta endale tahab. Ta vastanud: „Rätsep ma kord olen, võtke mul esimene pool nimest maha ja jätke viimane!“

Nii on tehtud. Sest ajast saadik on meie perekonna nimeks jäänud „Sepp“.

ISA.

Meie isa Ants on sündinud 1825. a. Et tema oma elupäevi umbes samal ajal lõpetas, kui mina algasin (sain siis nelja-aastaseks), siis on minu isiklikud mälestised temast

veel tumedad. Jutustan, mis kuulnud emalt, õdedelt ja vendadelt.

Meie isa on olnud väsimata hoolas ja arukas töömees. Tema tööpõld pole lõppenud mitte üksi nurmel ja niidul, vaid tema on osanud kõiksuguseid koduseid käsitöid, mis tunnistust annab kõrgest intelligentsist. Välistöist vaba, meisterdanud ta regesid ja rattaid, vakkasid ja anumaid. Iseäranis osav on ta olnud kannudele ja kirstudele kirju peale põletama, ja neid pole ta teinud mitte üksnes oma tarviduseks, vaid ka müügiks. Neid on palju taga nõutud¹⁾.

Nõnda on isa omal viisil kaunis jõukalt elanud, mis ka naabritele silma paistnud ja neid arvamisele viinud, et ega see ikka õige asi ole ja seal „tont“ (kratt, pisuhänd) kaasa on aidanud.

Kiviselja Vana-Jaani isa Kaarli uskunud seda kindlasti ja ihanud ka omale saada majasse tonti, kes vara kokku kannaks. Vanarahva õpetuse järele käinud kolm korda kadeval neljapäevaõhtul „Seaniidu“ metsas ristteel vilistamas. Kui mees kolmandal õhtul kanget metsakohinat kuulnud, nagu oleks mõni heinasaad lähenemas, kohkunud ta nii, et hirmul koju peitu pugenud. Seal tulnud ta meie isalt nõu küsima.

„Kulla kallis kasupoeg,“ sõnanud Kaarli, „ütle ometi, kuidas oled sina omale tondi majasse saanud, sest sinul on ükssteist last toita, kellel alati riidehilbud seljas, selge leib laual ja salved vilja täis.“

„Üsna lihtsalt,“ vastanud isa. „Kõigepealt ei logele ma mitte kõrtsis, vaid tõusen oma perega alati vara hommikul üles, teen hoolega kütist ja harin uut maad juurde. Ja kui taevataat siis ka oma õnnistust ei keela, on mul tont alati majas.“

Mõisas pidanud tol ajal käima mees hobusega igal teisel nädalal, mis aga pärast raha peale ümber arvatud, 11 rbl. hõbedat aastas. Mõisas pandud rõhku sellele, et teolistel kodunt puhast leib ligi oleks (et jõuaks rohkem orjata). Nii saanud Ristiküla peremees Ulli Jaan viimati trahvi, et tema poolt mõisa teole saadetud mehel leitud olevat aganané leib.

Teol käies on siis meie isa emaga, kelle tüdrukupõlvine

---

¹⁾ 18. sajandi teiselt poolelt (Hupel'i järele) on meil teateid, et Saarde kihelkonna metsarikastes paikades inimesed mitmesuguste puutööde tegemisega on enesele hankinud lisa-sissetulekuid. H. S.

nimi M a r e t S u t t ja kes samal ajal Pati kõrtsis teeninud, tuttavaks saanud ja ta kosinud. Ema sündimiskoht oli Pati Ristikülas Mardi-Jaagu talu alatoas, kus ta vanemad elanud kõrulistena.

Kui isat-emat kirikust laulatuselt koju jõudnud, tulnud Kulu Reet, kes tüdrukuna Kolmearaksel teeninud, ühes teiste kodukondsetega vastu noorpaarile õnne soovima ja tõstnud nooriku vankrist kirjadega ilustatud vaibale, mis selleks maha laotatud. Noorikul olnud kõrge tanu peas ja siidlindid taga. Ja sellest ajast peale on seal üksildases metsatalus päike paistma hakanud nagu uue valguse ja soojusega, mis kõigile töödele ja talitustele andnud oma õnne ja edu.

II. LAPSEPÕLVE-PÄEVILT.

MINA TULEN ILMALE.

Kuud ja aastad on vahepeal ajamerre vajunud, tööd on tehtud ja vaeva nähtud, ikka vara hommikust hilja õhtuni, ilma tervisest hoolimata. Oli ju peamureks saatu raiuda, küttist põletada, et maalapikesi põlise metsa alt sulaks saada — vilja kandma. Igivanad kuused ja männid oigasid uue asuniku kirve ees. Tekkisid uued legendikud ja legendikele õitsvad viljapõllud ja niidud.

Peenikest peret oli aegapikku rohkesti talusse tekkinud, sest kurg, va väle lind, polnud Arakse talu ilmaski ära unustanud ja iga paari aasta pärast väikese mudilase maha poetanud — ülemeelikus tujus kord kaks korraga — ja kui ta siis ühel ilusal kevadisel päeval kümnendat reisu lõunamaalt tulnud, toonud ta minukese kaasa ning asetanud sinna üksikusse metsatallu, küsimata, kas ruumi leidub või mitte. Sellest sündmusest on järele jäänud ajalooline dokument, mis loeb järgmiselt¹⁾:

„21. märtsil 1867. a. sündis Patis, Kolmearakse talus, ja ristiti 2. aprillil samal aastal luteruse usku

„J o h a n n S e p p“.

Vanemad: Ants Sepp, peremees, Maret, tema naine, mõlemad luteri usku.

¹⁾ Sama allikas kinnitab tähelepanemisväärt fakti, et meie 11 lapsest 7 kevadel märtsikuul, üks aprillis ja teised kolm talvel ilmale tulnud.

Esimene, kes mul lapsepõlve-mälestiste segust omandab kindlama kuju, on nänn. Ema kutsusime meie lapsed nänniks ja isa ätikks. Ja siis see ruudulise kirjaga tasku, mida ta alati ees kandis ja mis sisaldas minule arvamata häid ja huvitavaid asju, nagu suhkrutükke, võtmeid, nõöpe, sõrmkübaraid, vaskrahasid ja palju muud, mis nähtavale toodi, kui taheti mind rahustada või tõsta mu langenud meeleolu.

Ja siis tuleb suur savipõrandaga tuba, kus koos söödi, kedrati, talitati või peerutule juures mõnd puutööd tehti.

Ja tagatuba, kus meie väiksema õe Kadriga õige tasa ja kikkivarvul tohtisime liikuda, sest isa öeldi raskesti haige olevat.

Vöörus käsikividega, kus vilja ja kama jahvatati. Mulder akna all väljas. Siin oli varakevadel nii mugav lehada soojendavate päikesekiirte paistel, kuna ümberringi maad katsid alles lumekamakad (muldriks kutsuti paar jalga kõrget sõnnikuvalli, mis sügisel veeti kambri otsaseina katteks, et külm ei pääseks talvel tuppa. Ölgkatusega maja, kaks noort pärna akna all.

Ja siis see suur sündmus, isa surm, mis meile üheksale alaealisele lapsele sai saatuse määrajaks.

Isa põdes, põdes tagatoas ning — suikus surmale. . .

Mäletan veel, kuidas teda kirstu pandi ja ühel kevadisel päeval Kiviselja poolt teed kaudu välja viidi. Olin siis nelja-aastane.

OMA KESKEL.

Lubatagu, et ma siin oma vendi-õdesid tutvustan, sest nendest saab edaspidi juttu olema.

1) K a s p e r (1850—1909): Esimene sündimise õigus, seep. pretendeerib peremehe nime peale ja vaatab teiste peale üleolevalt. Oskab vibus sülitada. Karmi loomuga. Kui kaklus tuleb — ja seda sünnib tihti — saab ta harilikult kolki, sest teised kõik on suures opositsioonis.

2) A n n (1852—1927): Selge mõistusega, arukas tüdruk, seltsib enam kahe noorema vennaga.

3) P e e t e r (1854—1921), 4) Jaan: Kaksikud. Esimene neist katsub ikka number üks olla, mis teist pahandab. Oma keskel sagedasti sõjajalal, aga niipea kui väljastpoolt

ligineb hädaoht, unustavad vaenu ja opereerivad üksmeeles — kumbki ei võta midagi ette, enne kui oma vahel pole kokku räägitud.

5) **P e e t** (1856—1895): Terav hea loomuga poiss. On vägitükkide peale valmis. Väga elava loomuga, jutukas ja aupüüdja.

6) **T õ n i s** (1858—): Ei seisa kunagi ega kuskil paigal. Sümpatiseerib enesest vanema venna Peediga ja kui midagi suuremat ette võetakse, kutsutakse noorem õde Juula seltsi.

7) **J u u l a** (1861—): Õrna loomuga tark tüdruk. Palju loomulikku mõistust.

8) **A n t s** (1863—1865), 9) **K a a r l i** (1865—1866): Mõlemad suiguvad vara surmale — rõuged. Esimest peavad teised „imelapseks“, sest et väga erksa vaimuga.

10) **J u h a n** (1867—): On alles noor ja väetike, seep. ilma reaalse jõuta selja taga, mispärast suuremate poolt harva arvesse võetud. On alles tundmatu suurus. Aga kui midagi tarvis, siis hüütakse, poiss mine too seda ja poiss mine too teist.

11) **K a d r i** (1870—1873): Sureb varakult rõugeisse. See tõbi on sage külaline (jumala vits), mille vastu ei teata abi.

On otse imestamisväärt, kuidas meie vanemail, iseäranis emal, peale talu töö ja toimetuste, mis nõudsid palju hoolt ja muret, jätkus nii palju jõudu, et seda hulka lapsi toita ja kasvatada, katta ja korras pidada. Ja nad on sellega hästi toime tulnud, ilma kuskil pedagoogiumi kursusi läbi tegemata, sest kui sageli ei tulnud lastel oma vahel piiritülisid ette, mis viis isegi tegelikele kokkupõrkeile, kus ema pidi vahele astuma, et kohut mõista õigete ja ülekohtuste üle. Seal tuli rohkesti kaseladvast abi nõutada ja tihti said mõlemad pooled — hirmu tunda. Majas pidi valitsema täielik kord. Sealjuures oli meie ema kõige heasüdamelisem ja pehmeloomulisem inimene.

Enne seitsmendat-kaheksandat aastat poisid kaltse ehk pükse jalga ei saanud, vaid kandsid jämedaid takuriidest rüüsid, mis ulatusid kuni jaluni. Kui neid siis lõpuks tunnustati selle auväärilise kehakatte osaliseks, olid poisid oma rüüga nii harjunud, et alguses kellelegi ei illanud (usaldanud) end näidata.

Vend Tõnisel juhtus järgmine äpardus, mis tal sooja „sauna“ valmistas. Ema oli nimelt õmmelnud uued takurii-dest kaltsud, mis ta ühel ilusal hommikul esimest korda karja minnes jalga tõmbas. Kas hommikusest kastest — või kuidagi muul viisil — olid poisi püksid jalas märjaks saanud, mispärast ta nad metsas suure remmelga oksale kuivama riputanud, ise aga sealjuures ojale vähju püüdma minnes. Mõne aja pärast tagasi tulles ei leia poiss säärekatteid kuskilt. Seal näeb ta aga vana Reedikut sügavas mõttes olles midagi mõnuga mäletsevat. Nüüd selgub midagi hirmsat: tema tuliuued püksid Reediku hambas. Kui ta nad viimaks lehma vastu-punnimisest hoolimata tagasi saanud, leidnud ta nad pehmed ja täis aukusid nagu ämblikuvõrgu.

Vanemad lapsed, kes juba töös käisid, kandisid talvel pastlaid, suvel viisku, kuna nooremad aasta ümber paljajalu lasksid. Ei tundud selleks nagu tarvidustki, sest kui jalad talvel õues joostes vahel punetama löid, laskuti särgihännale väheks ajaks maha, et sooja saada. Laupäeviti saunast tulles hüpati veel kord jääkülma ojja, et end jahutada, enne kui mäele mindi. Nii siis oldi elu vastu karastatud: Kes proovi välja ei kannatanud, oli armuta kadunud.

Magamiseks olid laiad laudpõhjaga oeted ehk sängid, kus lapsed ristipidi viie-kuuekesi kõrvuti magasid, harilikult mõni vana kasukatükk katteks. Natuke täbar oli äärmiste magajate lugu, sest kasukas kippus kitsaks jääma.

Siin kasuka all elati õige vennalikult ja aeti esimesi hariduse vagusid, räägiti päevased juhtumused veel kord üle ja tehti homse päeva plaane, küsiti mõistatusi ja aeti ennemuistseid jutte, vanapaganast ja rehepapist, kuningatütrest ja tema peigmehest, kelle täkk teemandist raudu kandnud, ning palju muid, kuni uni kõik oma kaissu võttis. . . .

OLLA KÜMNES.

Olla kümnes lasteperes on päris õnnetu seisukord. Sind ei panda nagu tähelegi ja sa elad nagu teiste armust. Sa pigistad hambad kokku ja kannatad kõik ära. Kõige täbaram on riiete poolest, sest kunagi ei saa sa hilpu selga, mis oleks täitsa uus. Ikka tuleb sinul kanda teiste, vanemate poolpeetud riideid. Kõige parem seisukord on vanemail vendadel, nemad saavad uued riided, võivad uhkust ajada. Kui nad mõni

aeg kandnud ja neile nagu kitsaks kipuvad jääma, aetakse nad nooremaile selga. Ja nii ikka edasi, kuni nad viimaks jõudnud sinuni—kümnendani. Siin kipub juba ema mõistus ja kannatus katkema. Ta lõikab kaltsu küljest ühe tüki, kuue küljest teise lapaka, õmbleb kokku, värvib üle ja vaata, kuub ongi valmis. Ja teised kiidavad kooris järele:

„Näe, poisil on tõesti saanud tore saterkuub!“

Teine asi, mis su südant sööb, on, et teisi arutihti kaasa võetakse külasse, kirikusse, linna ja laadale, millest nad siis imelugusid jutustavad, sind aga lastakse kodus kükitada, ja kui sa siis selle hoolimatuse pärast valju protesti tõstad, rahustatakse:

„Noh, kui Juku kord suureks saab, küll siis...“

Viimaseks troostiks on, kui ristiisa külla tuleb ja sa talle laksu lööd, annab ta sulle sarvilise saia, võtab põlvele ja sõidutab:

„Sõit, sõit sõbrale,

Üle oja onule,

Läbi laane langule.“

Tulevad kaugemalt külalised, küpsetab ema kooke päris sulavõi sees ja annab sinule, sest et sa ikka seal ümber hiilid, raasukesed, mis kookide küljest ära pudenenud, ehk sa küll endamisi mõtled, et sa ka päris suure koogiga hakkama saaksid. Ja kui külalised lõpuks lauda „leiba võtma“ kutsutakse, mida nad alles teisel-kolmandal kutsel teevad, endid vabandades, et nad alles kodunt tulles söönud ja kõhud päris täis olla, siis pistab ema sulle terve suure koogi pihku ja tähendab nelja silma all:

„Katsu nüüd, poiss, et sa nurka kasid ja meile külaliste ees häbi ei tee!“

Ehk jälle vanemad inimesed on kõik heinale läinud ja sinu suuremate laste hoolde jätnud. Need metsalised panevad sinu, kui sa alles väike oled ja kaevata ei oska, aita luku taha pimedasse, kuni nad on marjul, või võtavad, kui oled suurem, kui hädapilli ligi, või jätavad niisama üksi koju ja kui sa siis igavuse pärast koplisse paterdad ja ära üksid, aetakse kogu talu jalule ja otsitakse koppel risti-rästi läbi, minnakse kaugemale arude peale, ollakse ärritatud, süüdistatakse üksteist ja kõige pealt Tõnist, kes ju õiguse pärast lapse järele pidanud valvama, ise aga vähjule läinud. Sellel poleks muud tarvis, kui...

Viimaks leitakse sind päris õue all koplitee äärest magamast, pea mättal. Nüüd alles märkad, et sa nii tähtsuseta polegi. Kõik ruttavad läbiseigi seletama, mis siis küll oleks saanud, kui sa kaduma oleksid läinud või hundid su ära viinud.

„Ei oleks ilma Jukuta ära elada mõistnudki,“ sõnab ema. Ja sinul tekib niisugune tunne, et sina talus ikka pere-mees oled ja teised kõik sinu pärast olemas.

Vahel teevad teised kavala näo, pilgutavad silmi ja hüüavad kui ühest suust:

„Juku, meie võtame su asjapesa ära“ — ja pistavad kui hurdad üks ühest ja teine teisest uksest välja. Sina pelgad, et võtavadki, ja jooksed kõigest jõust oma asjapesa juurde, mis väljas liivakoopas hästi ära peidetud, nii et koergi ei teaks üles kaapida, ja sinu kõige armsamaid maapealseid varandusi sisaldab: värvilisi klaasitükke, kirjused lõngu, piiluparte, vaskkopikaid, raudnaelu, kulunud liigenditega nuga jne.

Nüüd, kui asjapesa juurde oled jõudnud, märkad, et teised ei teadnudki, kus su pesa, kõik oli paljas vigur, et sinu vara jälile pääseda. Tunned enese päris rumala olevat.

Iseäranis raskeks teeb seisukorra, et sinul nende teiste poolt — nad ise pole veel teab kui suured — meheks ei taheta pidada, ehk sa küll ka nende poolehoidu püüad võita. Nii näiteks piipu tõmmata. Oh, kui palju peavalu ja läilust see sulle sünnitab. Katsud küll peale hakata esmalt samblaga kui kergema sordiga, et siis pärast, kui harjuma oled saanud, päris poetubakale üle minna. Aga ei lähe kuidagi, on vastik, hirmus vastik. Sa ei saa samblast kaugemale ja tunned südamepõhjas, et sa ikka mehe mõõtu välja ei anna. Teised läkatavad ka, aga kas nad jätavad, tõmbavad ikka edasi.

Kardavad ise ka vanemaid inimesi, kisuvad sauna Madise heinakuhjale augud sisse, ühe kodu poole, teise metsa poole, kuni orijala all otsad kokku puutuvad, ja kus üsna mõnusa kambri ehitavad. Siin on hea pehme pikutada, ennemuistseid jutte vesta ja — piipu tõmmata. Kummagi augu ette pannakse vaht, et kui hädaoht ühelt poolt ähvardab, siis teiselt poolt saaks põgeneda. Kuid sellele ilutsemisele pannakse

sauna Madise poolt järsk lõpp: oma pojale tehakse triibulised, kuna talulapsed kui kõrgema seisuse liikmed pääsevad palja noomitusega.

VANASTI.

Vanasti on meil metsades rohkesti metsloomi elutsenud, millest vanemad inimesed teavad mõndagi jutustada. H u n d i d käisid enamasti hulgakaupa, ja häda karjale, kus nad ligi pääsid. Et kriimsilmad lapsi ära ei viiks, tehti õuele kõrged tarrasaiaid ümber, ning kui suvel kodust kaugemale heinale mindi, aeti lapsed ja lambad õunapuuaeda, mida samuti ümbritses tarrasaed. Minu karjapõlves leidus neid juba harvem.

Karudega tuli samuti võitlusi pidada, sest et nad kaeras käisid ja palju muud kurja sünnitasid. Nende ärahooldmiseks on isa metsa pool põldudele ette tõmmanud köie, mille külge seadnud laetud püssi. Kui karu sinna külge puutunud ja püss paugatanud, põrganud ta tagasi.

Minu karjapõlves tegid karud kaerapõldudele palju kahju. Nende vastu polnud mingit abi, sest püss puudus majas. Põri peal leidus alati karu jälgi ja hirm nende elukate eest oli alati suur.

Samuti on vanasti meie metsad olnud rikkad p õ t r a d e s t, ja nende lihast on tunduvalt lisa saadud kehvale talupoja toidule. Neid püüti aukudes, sest püssi tol ajal rahvas palju ei käsitanud või ei tohtinud seda teha, ja sellest tegevusest on tänapäevani säilinud jäljed põdra-aukude kujul. Neid põdra-auke leidus minu noorpõlve ajal rohkesti, meie oma ümbruskonnas tükki paarkümmend, mis mäeseljäandikke kaudu käivaile jalgradadele olid kaevatud, kust kaudu põdrad armastasid rännata. Need augud, umbes 12—14 jalga läbi mõõta ja umbes 10 jalga sügavad, olid vooderdatud lõhutud puupakkudega, et muld sisse ei langeks, ja pealt varjatud peente varbadega, mida katsid mättad ja samblad, et seda nägematuks muuta. Kaeviku mõlemast äärest käis maharaiutud puudest sõõr kuni madalikuni, et põdrad kõrvalt läbi ei pääseks. Tuli nüüd põder rada kaudu, siis langes ta paha aimamata auku teravakstehtud ora otsa, mis selleks põhja kinnitatud, et looma surmata ja verest kuivaks lasta. Päeva paari pärast käidi saaki vaatamas.

Niisugune püüdmisviis näib juba meie esivanemate ajast pärit olevat, sest põdra-auke on meie vanemad sinna asudes eest leidnud ja ise ka samuti toimetanud. Üks niisugune on otse „uuetoa“ kambri alla jäänud.

Aukudes põdra püüdmine on vanema venna teadmist mööda umbes 1850. a. ümber valitsuse poolt ära keelatud.

Minu karjapõlvel leidis veel salkade kaupa neid uhkeid põhjamaa metsloomi, kes ühest metskonnast teise rändasid, sest et salakütid neile kuskil ei tahtnud rahu anda. Uulu mõisnik Stael von Holstein kasvatas neid ja hoolitses nende eest, aga kui nad Pati või Laiksaare metsadesse sattusid ek-sima (mis kroonu omad), siis polnud neil pikka iga.

Isapõder kasvatab iga aasta uue sarve; see on nii mitme haruline, kui palju tal aastaid turjal. Neid leidis maas sagedasti kümne- ja kaheteistkümneharulisi.

Laiksaare, Pati, Surju ja Uulu valla metsad, kus asunud ainult mõned harvad talud, olid kuulsad metsloomade, iseäranis põtrade ja karude poolest ja seepärast armsaim jahimaa. Jahiperemehed olid muidugi mõisahärrad ja mõned teised saksikud. Nõnda on lubatud olnud Laiksaare metsahärral aasta jooksul pidada kaks jahti ja tema abil üks jaht. Jahikorral aetud jalule metsatalude elanikud, kes teatud märguandmise peale suure kisa ja käraga pidanud edasi tormama ja jahiloomad ette ajama.

1880. aasta ümber peeti Laiksaare metsas karujahti, millest pärast kõneldi. Metsaraiujad olid talvel karu pesast üles äratanud ja Oiete-Peet, kes karu jäljed leidnud, teatanud sellest metsavaht Sooba-Jakobile, Sooba-Jakob metsahärrale, metsahärra Uulu parunile, ja see ajanud suure kogu mõisnikke ja muid aukandjaid isikuid, isegi kaugelt Kuramaalt karujahile kokku. Saksad ilmunud karunahka mütsides ja karunahka saanipõlledes ning toonud kaasa 50 toopi viina tarviliste suupistetega, millega tahetud rahvast kostitada, kui jaht möödas. Audru Pilar von Pilchau, kes oli tookord sillakohtunik, pidanud talumeestele kõne: „Karu lasta tohivad ainult mõisahärrad ja nende auväärilised külalised, talumeeste kohus on mesikäppa ette ajada. Kes selle vastu eksib, saab sillakohtus vitsu.“ (Vitsahirm oli Pilari käes *medicamentum heroicum*, mida ta rohkesti välja jagada armastas.)

Lühike ja selge otsus.

Seal leidnud väikekohapidaja Naritsa Jakob, kes Pilari kõnet ja hoiatust polnud kuulnud, karu üles, kui see parajasti koertega võideldes vastu puud püsti ajanud, ja lasknud maha, et sellega sakstele head meelt valmistada. Sellest kuulda saades tulnud viimased täis viha, ja ajajad hakanud oma viina pärast kartma. Nüüd pidanud Pilar taas kõne, ise sealjuures 10-rbl. paberiraha näppude vahel liputades: „Astugu ette, kes karu maha lasknud. Saab kümme rubla nüüd omale.“ Kui Naritsa-Jakob rõõmsa meelega ette astunud, paukunud Pilar vihaga: „Ah, sina, lurjus, julgesid karu maha lasta. Sa oleksid ka mõne inimese ära tappa võinud. Tuled teisipäev Pärnu sillakohtusse vitsu saama.“

Jakob pääsis sellest nahatäiest ainult suure rabelemisega peale seda, kui ta vene preestri nõuandel Riiga metsavalitsusse kaevanud oli ettekäändel, et ta karu tapnud enesekaitseks. Viinast ja sakuskast jäänud ajajad muidugi ilma.

Tänapäev on ka need loomad, meie metsade au ja ilu, kadunud.

Nugis, tõhk, naarits, saarmas. Neid loomi püüti hoolega ja nende nahku, mis linnunahkadeks kutsuti, ostsid harjused ja juudid hea meelega ning toimetasid turule. Hea nugisenaha eest makseti 5—6 rbl., kuna viimaste omad sisse tõid 1—2 rbl. Meie poisid olid hoolsad neid loomi püüdma, — see andis kõrvalist sissetulekut, ja seda oli hädasti vaja, sest keegi neist palka ei saanud. Igal poisil olid omad lõksud ja neid käidi kordamisi vaatamas. Vargust ei tohtinud olla. Hinge kinni pidades mindi ühe lõksu juurest teise juurde ja rõõm oli suur, kui saaki saadi. Kaubeldi lõksega ja renditi oma vahel välja. Kord oli vanem vend Kasper toonud linnast suupilli, mida ta teiste kadeduseks ülitihhti kääksutas. Seda ihaldasid kõik teised omale, kuni viimaks Tõnis omandas selle ilusa asja ühe nugiselõksu eest. Kasper sai sellest lõksust jõulu eel ilusa nugise, mis ta viie rubla eest juudile müüs. See, kellel enam nahku, oli tähtis mees ja tema rikkust arvati nahkade järele. Sellest õnnelikust ajast kõnelevad vanemad mehed suure vaimustusega.

Nugis, umbes kassisuurune elukas, elab sügavas metsas kõre all okaspuude otsas, kus ta ennast osavasti peita oskab puude ladvus. Lõksudele kõrgete oksaliste kuuskede all, umbes mehekõrgusel, pandi söödaks looma sisikond ja kalu. Püüdmissaeg talvel, sest et nahk siis oli ohakas.

Naaritsad ja saarmad elutsesid jõgede ja ojade veeres kändude ja roisu all. Siit käisid nad kalu ja vähju saagiks toomas. Lõksud tehti kaldale nende teerajale. Meie poistel kokku oli mõni 120 nugiselõksu ja 60 naaritsalõksu. Nugise saak oli väikesem, 5—6 nahka talvel, kuna naaritsa- ja teisi nahku saadi paarikümne ümber.

Suuremat saaki andsid linnud, nii kui püüd, tedred, mõtused, ja neid oli eriti rohkesti. Püüti vibudega (paelttega), mis küll barbaarne tapmisviis, kuid vanasti ei tuntud teist teed, pealegi kus püssi käsitlemine, nagu öeldud, haruldane. Need läksid enamasti linna müügile. Vahel mindi suure maantee veerde ootama, kuni mõni suur saks tõllas tuli ja linnud ära ostis. Püüst saadi 8—10 kop., tedrest 25 ja mõtusest 50 kop.

Sellest rahast tekkisid poistel uued nokaga mütsid pähe, kirjud rätikud kaela ja liigendisnoad tasku, mis kinnitati nõõri otsa.

Kes vahel elavust ja vaheldust töid monotoonsesse metsatallu ja said suureks päevaks, olid harjukad ehk kaubakandjad venelased, kui nad tulid pärnakoorest vakkadega, osalt kelkudega taga vedades, osalt rihmaga seljas kandes.

Missuguse põnevusega meie lapsed ootasime, kuni harjukas paelad valka ümbert lahti harutas, mis tundus meie arust ikka liiga pikkamööda, ja kui ta lõpuks kaane üles lõi, mäherdune varandus siis sealt nähtavale tuli! Ja kuidas kaupmees kõik asjad tükk tükkilt ette ladus, et neile tähelepanu juhtida. Pealmises korras kõige esmalt liigendisnoad, isegi kahe-kolme teraga, asi, mis pani pakitsema iga poisi südame. Siis mitut sorti peenikest kraami: nõöpe, nõelu, niiti, sukavardaaid, lambaraudu ja palju muud, või meie kõige nime teadsime, ka rohud: rebasepätse, liikvat, sinikivi, ussirohtu. Teisel korral juba mitut värvi ja ruutu siid- ja sitsrätikuid, põlle- ja jakiriiet ning lõpuks alumisel korral seaharjased.

Põlevi silmi seisime meie lapsed ümber ja vahtisime neid kaubaladusid.

Kui kaup lõpuks põhjani läbi silmitsetud, tõstis kaupmees pea püsti, ajas rinna ette ja andis märku, et päris kauplemine nüüd lahti võib minna.

Toodi ette kõik lamba-, vasika- ja linnunahad, sea-
harjased ning hakati vahetuskaupa hõõruma, kuni vastas-
tiku rahulolemiseks kaubad kokku sobitati.

Vahel käisid juudid oma kaubaga, aga ikka hobusel,
sest et see rahvas oma konte ei tahtnud murda.

Söögi poolest olid juudid palju nõudlikumad kui vene-
lased, muud kui anna rōõska piima, koort, kanamune ja muid
maiusi, kuna viimased rahul olid räime, leiva, kartuli ja
hapupiimaga. Vastutasuks söögi eest anti mõni sukanõel
või sitsrätik.

Neist pudukaupmeestest tekkisid pärast harilikult suur-
kaupmehed meie linnades. Harjukad ja juudid kadusid, kui
meie omad mehed avasid kauplused alevikes ja külades.

Kord tuli meile juut Abram, kes oli isaga hea tuttav.
Et õhtu oli, aeti hobune koormaga rehe alla ja juut võeti
öömajale. Tõnis ja Peet olid kuulnud, et asja külge, kus rist
peal, juut ilmiski ei tohi puutuda. Teinud siis juudi kauba-
pakele, vankrile, hobuseriistadele ja igale poole, kus saanud,
kriidiga valged ristid, kindlas arvamises, et kaup jääb nüüd
neile. Hommikul juut isale kaebama: „Ai, vaimer, kustu-
tage ometi ristid maha, — muidu ei saa edasi sõita.“ Isa
sai pahaseks. Asja uuriti ja poistel võeti püksimõõtu, mis-
peale ka ristid juudi kaubalt kadusid. Kindlas teadmises,
et õigus päevavalgele toodud ja ülekohus karistatud, sõitis
juut nüüd edasi.

Rohkesti pool versta metsatagusest krundi otsast jook-
sis läbi umbes paar sülda lai oja, mille kaldal meie ja kolme
teise Ristiküla talu heinamaad kokku puutusid. Seda oja
nimetati So o-o j a k s¹⁾, mida meie lapsed lühendasime

¹⁾ Selle oja nimetus esineb ühes ordumeister Hermann von
Brüggeney läänistuskirjas Marcus Hane'le (1544. a.), kus Pati
Ristiküla ja Marcus Hane'le läänistatud Surju piir kindlaks mää-
ratakse. Seal mainitakse ühe piiripunktina ka „Szonebecke“ (Soo-
oja), mis praegustel topograafilistel jne. kaartidel on märgitud
Ura jõena (jõe ääres leidub ka Ura nimeline talu). Soo-oja ni-
metus on peamiselt tuttav ainult Kolmearakse rahvale, kuid
praeguse keelekäsituse järele ei kutsuta teda mitte Soo-ojaks, vaid,
nagu mälestiste autor mainib, „Suuaks“ või ka veel „Soojaks.“ H. S.

„Suuaks“ ja rääkisime „Suuja jõest“. See tuli metsast ja kadus jälle metsa varju, ilma et meie oleksime teadnud tema kaugemast saladuslikust käigust. See oja, täis vähju ja kalu, ühes ümbritsevate tasaste heinamaadega oli meile lastele muinasmaaks. Soo-oja oli pakkunud esivanemaist saadik söögilauale rohket lisa kalade poolest. Siin elutsesid ka metspardid, naaritsad, saarmad, tõhud. Kõik nii uus ja salapärane.

Kalu püüti talvel mõrdadega ja suvel liiviga. Saak oli harilikult rikkalik, pool hobusetorga-täit haugisid ja lutse korruga. Neid keedeti ilma suurema lisanduseta ja jagati tervele perele.

Missugust lõbu pakkus suvel pühapäeviti liivitsemas käia. Paremaks paigaks olid keset heinamaad sonnid, endise mahajäetud oja sügavamad augud. Õiguse pärast jooksis ka siit vesi kevadel ja sügisel läbi, kuid suvel oli paiguti kuiv, nõnda et kalad, mis sonnidesse jäänud, sealt kuhugi ei pääsnud.

Vaieldi esmalt, kes liivitsema pidi minema, sest igaiüks püüdis selle lõbu osaliseks saada. Viimaks ütlesid vanemad mehed, et nemad ennegi on püüdnud ja teavad, kus kalad peituvad. Mindi siis teine teisel pool liivi otsas, kas särgiväl või allasti vette, aga õige tasa, et kalu mitte juba alguses erutada.

Korruga järsku võnkumist tundes, nagu elektrisädemest tabatud, pööravad mehed liivi alumise ääre ülespidi, seda peale vett tõstes. Ja vaata, terve kogu hauge, kes meeletehes hüplevad. Nad kaovad lantsidesse (kotesse), mis meestel kaelas.

Viimaks mobiliseeritakse ka väikesemad lapsed, kes siinamaani kaldal reservis hinge kinni pidades püüki pealt vaadanud. Nende kohus on nüüd madalamast heinikust kalu vastu ajada, mida nad teevad suure rõõmuga, jalgadega vees veheldes.

Lihtsam on vähjapüük; neid on rohkesti ja igamees opereerib siin juba omal käel. Neid saab süüa ja müüa. Kui teada, et isa või ema linna sõidab, käivad poisid öösi vähjul. Saak laotakse toobrisse, ikka kord vähju ja kord nõgeseid, mis neile toiduks.

Isal on linnas tuttavad kohad, kus vähjad ära ostetakse, ikka 8 ja 10 kop. sada. Selle eest saab linna kraami, kõige enne jahu, sest sagedasti käib hall külas ja hävitab vilja-põllud.

MAHLAL.

Kevadel, kui lumi sulamas ja mustad lapid maale ilmu-sid, hakkasid lapsed põnevusega ootama, millal mahlale min-nakse, sest see pakkus palju enam lõbu kui suvel marjul käi-mine ja oli peaaegu niisama hea kui kalapüüdmine. Ja nad varitsesid hoolega, millal mahl hakkab jooksuma, ja olid esi-mesed, kes selle üles leidsid. Niisugune kevadetunne pani va-rakult nende käed ja jalad pakitsema, mis end selles ilmutas, et nad hakkasid teotsema ja hundiratast lööma, niipea kui maa lumest paljaks läinud ja nad leidnud päikesest soojen-datud paigakese.

Lumi on aia taga alles paksus hanges, kui metsa min-nakse mahla laskma, mõni vanem mees oherdiga ja pangea ees. See on siis alles lõbu. Päike paistab heledasti ja lumeraa-sukesed jalge all vajuvad kokku; kaugelt kuulduv tedre kud-rutamist, ja väikesed linnud ümberringi sädistavad kevade-kontserti.

Esimene asi on, et arukasele, millel magus mahl arva-takse olevat, oherdiga auk puuritakse, tila sisse ja pang alla pannakse. Seda tegevust vaatavad lapsed suure põnevusega pealt ja ootavad, et mahl nüüd välja purskuma peaks hakka-ma — nagu taaritõrikesest. Kuid seda ei ole. Ta nirgub pik-kamisi tilk-tilga järele ja nad peavad nägema, et kõiki häid asju peab kannatusega ootama, ja et need harilikult tilk tilga kaupa tulevad.

Kuid siiski on nõu varsti pooleni täis ja hakatakse proo-vima, kas mahl on ka magus. See on siis alles pidu!

TALUDELE ANTAKSE KINDLAD PIIRID.

Aastal 1843 aeti taludele kindlad piirid ja seati üles ra-jamärgid; enne seda võidi metsa minna ja raiuda, niikaugele kui tahetud või kuni naabri maa-ala vastu tulnud. Metsal pol-nud siin laane põhjas palju väärtust ja igamees katsus temast lahti saada kergemal viisil, s. o. kirve ja tule abil. Nii oli

meie isa ajal kroonumetsas igal kevadel suur kulu põletamine. Tuli hävitas võsad ja madalamad puud ning selle asemele tärkas rammus rohi, mis andis karjale head toitu.

Maa-ala või krunti võidi nii suurt ajada lasta kui taheti, kuid taluinimesed olid laiemate maatuikide vastu, kartes suuri maksusid, ja nii mõõdeti Kolmearakse talu kõigest 180 riia vakamaad.

PÄEVAKELL.

Seinakella ei tuntud, aega arvati päevakella või tunnilaua järele, mis seisis õunapuu-aias posti otsas, kuhu vaatamas käidi. Samuti mõõdeti enese varju järele aega. Neil arvamistel oli see halb külg, et üksi päevapaistel võis aega määrata, muidu elati umbkotis. Öösi oli muidugi kukk abimeheks.

Numbrilaua päevakellale valmistanud Sõela-Peedi sell, tislter. Et ta ka isa nime peale tahtnud maalida ja see parajasti meelest ununud, kirjutanud ta suurte punaste tähtedega lauale „Ants Tedder“ arvates, et kui ta metsas elab, tal siis ikka on mõne linnu nimi. Nii siis seadsime meie lapsepõlves oma samme selle punaste tähtedega tunnilaua järele, mille nimi meile oli arusaamatu.

Alles 1873 paiku saime õige seinakella, mis oli suureks imeks ja mille järele alguses keegi ei mõistnud aega arvata, enne kui pikkamööda harjuti.

K r i m m i s õ j a a j a l 1854—1855, kus „inglisman“ Läänemerd blokeeris ja Inglise laevad Pärnu lahes seisid, valitses meie maal peale muu ka kõva s o o l a p u u d u s. Seal võtnud isa Pärnu kontorist koorma linu peale ja viinud Riiga. Tagasi tulnud soolakoormaga, millest ühe tündri vaevatasuks saanud.

KUIVAL SUVEL 1868

kõrbes pea kõik vili põllul. Metsad põlesid alalõpmata ja ilm oli täis suitsuvina, kitsikus oli üle maa suur, sest polnud veel mitte raudteid, mis vilja mujalt riigi osadest, kus ta parem kasvanud, juurde oleksid vedanud.

Ka Kolmearaksel, kus nii palju kasvavat peret, ei päästetud sellest pahest mööda. Leiba jaotati esmalt jaokaupa ja kui

selle järg viimaks lõpule jõudis, tuli ilma läbi ajada. Keedeti vedelat jahukõrti, mis ahnelt alla neelati. Siis olid ajad, kus täit kõhtu pea keegi ei tundnud.

Samuti on ka raha otsas. Seal müüb isa kaks härjamullikat Ruhja juudi Remse'le 32 rbl. eest. Selle raha eest õnnestub tal viimaks suure otsimise peale taga Pärnust Tõstamaalt osta setvert rukkeid ja setvert otri. Kisti ka pajuparki ja viidi linna. See päästis seisukorra.

Leiba anti ka nüüd jaokaupa ja päästi sellega suuremast näljast. Kuid järgmine suvi oli eriti viljarikas üle terve kodumaa. Näiteks saadi Kolmearaksel ise 50 vakka rukkeid ja 70 vakka otri ja palju naereid.

Kartul oli uus toiduaine, mille seeme mõisast toodi, kasvatati vähe peenardel, nii et neist aastaks ei piisanud, vaid juba kevadel lõpul olid.

Kasvatati ka sigu vähe ja seepärast olid sõrmed juba kevadel püti põhjas. Suvine toit oli lahja, ja kui sügisel siga tapeti ja lastele „värsket“ anti, olid kõigil kõhud rikked.

KÕVERI-MATS.

Elati siis veel ajal, mil nõiad ja targad olid aus ja unenägudest otsiti enestele juhtnöõre. Nõiuti kõiksugused hädad ja viletsused vastasele kaela ja otsiti abi tarkadelt. Pandi loomadele ja inimestele täid selga ja püüti neist lahti saada, näiteks sellega, et püssi elavhõbedat pandi ja pauk õhku lasti ses suunas, kus arvati nõida asuvat.

Oma küla rahvast teati mitmed, kes vanakurjaga läbikäimises. Nõnda räägiti Ristiküla peremehest vana Matsita Andresest kindlasti, et ta oma hinge vanapaganale tündri hõpeda eest ära müünud. Selle eest viinud Andres igast uudsest, kas viljast või tapetud loomast, mati kurjale, mis ta jõe äärde suurde õõnsasse pihlakasse maha pannud.

Seda rääkis Seimanni Reet oma suuga, kes Andrese juures aastatüdrukuks olnud ja seda oma silmaga näinud.

Sama õudne lugu oli ka vana Ristiküla peremehe Kalda Aadoga. Aado olnud jahimees ja soovinud enesele kangesti jahiõnne. On vanemalt inimesilt kuulnud, et kui hinge vanakurjale lubad, siis saab. Läheb ka ühel kadeval neljapäeval kuhugi ristteele ja vilistab nagu õpetatud. Ei ole midagi näha ega kuulda. Läheb veel teist korda ja vilistab

uuesti. Nüüd kuuleb kanget tuulepuhumist ja mühinat, nagu oleks keegi heinasaoga tema poole tulnud. Aado kohkub nii, et paneb kodu poole punuma. Pärast on omal kahju ja läheb uuesti. Tuleb suur must mees vastu, must koer kannul. Teevad kaupa. Aado lubab jahiõnne eest oma esimese poja hinge, mida vanakuri aasta pärast pärima lubab tulla. Aadol hea meel. Saab musta koera, kes jahiloomad ette ajab. Omal pole muud kui lase.

Aasta pärast tulnud ka vanakuri ühel ööl suure kolina, nõnda et rehealuse väravad maha langenud, oma panti nõudma. Aado aga olnud kaval. Võtnud poja oma ja naise vahele magama, selle asemele pannud karjapoisi. Kui vanakuri tuppä tulnud, küsinud ta: „K u s o n?“ Seal näidanud Aado karjase peale. Kuri võtnud karjase ja viinud suurde musta tõlda, mis ukse ees. Karjane kangesti karjuma ja viimaks issameiet lugema. Tõlda nähtud „Võllaste hauda“ ära kaduvat (sügav koht Ristiküla jõe kääral), karjapoiss aga, kes leitud hommikul poolsurnult ja siniseks pigistatult. Võllaste haua kaldalt, ärganud jälle ellu.

Üks säärastest nõidadest, keda mitmes kihelkonnas tunti, kardeti ja vanakurjaga ühendust pidavat arvati, oli K õ v e r i M a t s.

Tema asus meilt umbes kolm versta kaugel talus kõrulisena. Tal oli oma saun, kus elutses naise ja lastega. Räägiti, et ta pulmaööl süngid loomalauta viinud ja seal veetnud noorikuga esimese öö.

Kord oli mul juhus ja julgus — ma ei mäleta enam, mis mind sinna viima või tooma saadeti — Matsi eluaset seestpoolt näha, ja see pilt — must räpane eeskoda, pada leelkoogu otsas, milles minu lapseliku ettekujutuse tõttu neid vägevaid nõiarohte pidi keedetama, ja tagumine veel mustem, nõgisem ruum lavaga seina ääres magamiseks —, on mulle tänapäevani vaimusilma ette jäänud.

Juba Matsi vanaisa, kes Tartumaalt tulnud, olnud kuulus „tark“, kes tuulispaska ja pisuhända mõistnud teha ning nõiamune hävitada. Kui karjarajalt kanamuna leitud, pole seda tohtinud katki teha, mis leidjale või karjale hävitust tähendanud, vaid pidanud tervelt alal hoidma, kas

oherdiaugus, millele punn peale pandud, või sügavas vee põhjas.

Veel hiljuti (1915. a.) sündis Ipikus minu vennapoja talus Vingalil järgmine lugu. Talutütar leidnud karjara-jalt „nõiamuna“ ja lubanud nalja pärast seda kana alla hauduma panna, et näha, mis karva poeg tuleb ja sellejärele nõia jälile saada. Vaevalt saanud sellest kõla välja, kui naabri saunahurtsikus, mille elanikke nõidadeks peetud, korraga kanad kõik ära tapetud. Saunaelanikud kõrvalda-nud nähtavasti kanad, et nõiamuna mitte omaks tunnistada.

Mats ise oli must, veel mustemate pikkade juustega ja tumedate põlevate silmadega, millega ta teistele otsa ei julge-nud vaadata, kartes teiste nõidust. Seljas kandis musta vammust, kirju pussakaga keskelt kinni seotud. Kodunt hobusega välja sõites viskas ta tee ääres olevast suurest sipelgapesast puru kolm korda üle kabjakandja selja, et ära-tegemise eest hoiduda. Matsi välimised nähtavad nõidus-abinõud, mis ta alati kotiga kaelas kandis, olid kirjud värvilised lõngaotsad, veise sõrad ja sar-ved.

Nii oli tema kuju ja teguviis juba välimiselt midagi iseäralikku, saladuslikku, mis pakkus külarahvale alalist jutuainet. See oli nähtavasti ka põhjuseks, et palju keegi temaga lähemasse ühendusse ega läbikäimisse ei tihanud astuda.

Talvel meisterdas haavapuust kühvleid, mis ta ratsa valge hobuse seljas — üks kimp ühel, teine teisel pool — linna kontoritele müügile viis, suvel jälle vähju ja kalu püüdis ning linde laskis, mis samuti linna (Pärnu) poole rändasid.

Oma sagedate linnas ratsutamiste, iseäralise välja-nägemise ja kommete tõttu oli ta seal tuntud ja võib ütelda populaarne, nõnda et kontorised valisid teda sagedasti pilke märgulauaks. Kord, kui Mats jälle mööda peatänavat oma valge seljas ratsutades tulnud, seadnud kelmid poesel-lid nurga taga päevapildi-aparaadi üles. Seda märgates arvanud ratsanik, et see jälle mõni uut sorti nõidus, andnud hobusele valu ja kihutanud tuhat tulist linnast välja, ise sakstele sajatussõnu tagasi saates.

Viimaks leitud Matsi valge hobune koplis kängunud maas. Seda kuulates Mats tütrele kärkima:

„Tiiu, mine vaatama, kuspool on hobuse pea.“

„Hobuse pea on õhtu pool,“ teatanud Tiiu tagasi tulles.

„Eh, kuradi päralt, see pole jälle kellegi muu kui Arakse Antsu tegu,“ hüüdnud Mats, sellega meie isa mõeldes.

Pärast seda ei käinud Mats linna minnes enam meie õuest läbi, vaid kaugelt metsa veert kaudu sihti mööda.

Matsi esimene naine Eeva surnud. Tahab uuesti kosja minna. Käib saunas, ajab habeme, paneb vammuse selga ja pussaka võöle ning astub väravast välja. Tuleb külanaine teel vastu. Mats saajatama. Pöördub tagasi, pole õnne, ehk küll vara teele läinud.

Teine kord sõidab linna teed. Näeb Surjus Juhkama kohal üle jõe naisterahvast adra taga kündmas. Matsil sähvab mõte peast läbi:

Kuradi päralt, see on tubli tööinimene, niisugune peab minu naine olema. Peatab hobuse, läheb ja hõikab üle jõe:

„Kuule, külalaps, mul on naist vaja, sa meeldid mulle, kas ei tahaks mulle naiseks tulla?“

Tüdruk muigab, raputab pead ja künnab edasi.

Seda nähes pöörab Mats sammud tagasi, istub vankrile ja sõidab linna poole.

Rae kõrtsi man tahavad teekäijad Matsi pilgata ja tõmbavad kura jala kannaga tema hobuse nina alla kolm risti.

Mats saajatama ja needma, teised aga rahustama, et see ei tähenda midagi.

„Miks ei tähenda! Hiljuti tõmbas üks Lodja kõrtsi ukse ees mulle ka kolm risti ette ja vaata — ohjad varastati ära!“

„Ja mullu kasvasid mul odrad ja linad allapidi, mis oli jälle vana Tohvri töö.“

Võiks üles tähendada veel mõndagi Matsist ja tema nõiakommetest, aga piirdun lühemate märkustega.

Viimaks hakanud Mats vanaks saama, hambad kadunud suust ja mis kõige pahem, nõidus nagu lahtunud ära, pole enam peale hakanud nagu enne. Üleskasvanud noorpõlv ei pannud tema posimissõnu enam tähele. See ilm, kus Mats kasvanud ja toiminud, oli märksa teine kui uus. Tema-aegsete inimeste hingeelu oli koguni teine kui uue aja inimestel.

Oli veel kuulda: Mats müüinud vanul päevil oma nõiduse ühele Laiksaare mehele, kes ise ka musta kunsti tundja, kahevakani ja kuuehöberubla eest.

Elu lõppu lähedal tundes lasknud õpetaja kutsuda, ja kui see käskinud pattu kahetseda, pole Mats seda mitte teinud, mispeale õpetaja ära läinud.

Mats aga vintselnud ja keerelnud sängis, sest hing pole kuidagi tahtnud välja minna. Uuesti õpetajat kutsudes tunnistanud ta pattu, mispeale ka hing valla pääsnud.

Pärast on õpetaja Madisson lausunud: „Ma olin suuresti üllatatud, sest ma polnud eluilmaski niisuguseist asjust kuulnud, kui Mats mulle pihtis.“

Mats suri kõrges vanaduses 1895. a. ümber.

Kõveri-Mats oli tüübiline omaaja esindaja ja ma ei ole teda mitte selleks esile toonud, et tema üle kerget nalja heita. Peab omajagu hingeteadlane olema ja mõistma seadend säärasele hingeelulisele seisukohale, et aru saada neist ammu möödunud aegadest ja inimestest.

NÕIAD.

Vend Jaan jutustab:

See oli 1868. a. enne jõulu, „pärast kuiva suve“. Ilm oli iseäranis pakane, aiateibad paukusid, maa praksus, nii kui enne vaevalt nähtud.

Sõitsime Kulu Hendrikuga (Kostiküla peremees), kelle juures teenisin, Kiviojale saepakkude järele ja pöörsime talusse sisse, sest et külm läbi tükkis isegi kahest paarist kindaist.

Elati rehetõas. Toa soojusest kontides mõnu tundes ajasime juttu peremehega, kes talus koduväi.

Kuuldus reheahju ja seinavahele pimedast rohket oigamist. Küsisime, kes seal on.

„Oh need on isat-emat, vanad inimesed, üle kaheksakümne. Nende tehtud see on, et külm praegu aiateibas praksus. — Ajavad oma tempu.“

Imestades vaatasime mehele otsa.

„Vaadake, ma jutustan,“ sõnas peremees, et meie umbusku kaotada. „Nad sitad ei sure ära ka, teevad üksi kurja kurja peale.“

Meie imestus oli veel suurem. Vanad väetid raugad teevad kurja.

„Küll te näete, kui jutustan. Mullu suvel käis keset heinaaega ennenägematu suur tuulispask üle maa, viskas heina-saad ümber, keerutas loogus heina üles ja paiskas teise talu karjamaale, viis põllult liiva alla orgu. Ja vaat Metste (Ristikülas) lauda katus tõsteti teisele kohale ja meie oma sauna katus lendas õhku. Nagu näete, on ta praegu lagunenud. Met-sas murti puud teedele, kust ristirahvas käis. Ja kes seda tegi? Ikka kõik nende temp seal (käega ahju taha näidates). Ei sure raiped ära ka mitte.“

Meie tähendasime, et ta tasemini räägiks, vanad kuulevad.

„Ah, tühja ka, ei kuule midagi, on praegu kurja peal väljas. Need seal ahju taga on nende kehad.“

Käisin pärast naabritalus Peetriõuel (Ristikülas), jutustasin asja seal.

„Ah, need seal on vanad nõiad,“ vastas peremees. „Räägin, mis oma silmaga nägin. Kord heinamaalt tulles kustutasin janu Kivioja kaevul. Vaevalt olin kaevule selja pöör-nud, kui vanad välja kargasid, minu jäljed rehaga ümber keerasid ja sõnu peale lugesid.“

Kord tapsid vanad lamba ja tõid meile verikäkke. Kurja aimates me ei söönudki neid, vaid viisime tagasi mõne päeva pärast, kui olime oma lamba veristanud. Nad sõid neid meie käkkide pähe. Küll nad siis ägasid, vaevlesid ja vandusid.“

USSID.

Ussi eest oli alati salakartus ja nende pärast pidime valvel olema, sest neid leidus meie metsamaal lugematuid. Meid lapsi õpetati nende vastu sõda pidama. Kui keegi elus ussi nägi, pidi tingimata tapma, sest oli kindel sõna: „Kes ussi näeb ja laseb ära joosta, selle peale on Jumal taevas üheksa ööd-päeva vihane.“

Kord tuleb Tõnis Soo-ojalt kodu poole, omal särgihänd vähju täis, esimesed, mis elus püüdnud. Tahab teistele näidata. Üle Nõmme tulles näeb: suur must uss teel keras. Poisil ema sõnad kui veres: tapa uss ära! Paneb vähjad mätta äärde

maha, ise ussi materdama. Sellega valmis, topib ussi teibaga maasse ja pöördub tagasi. Suur on ta imestus, kui näeb, et ühtegi vähja pole enam paigal, — kõik nõmmesse laiail roninud. Poiss tuleb vesisilmil koju.

Meil oli aida taga kivivare, kus nägin suure sarapuu kirja ussi, keda kuidagi ei saanud tappa, sest ta oli väle kaduma. Läksin emale häda kaebama. See õpetama: „Tee, laps, pilbastest rist sinna, kus ussi nägid, ta tuleb homme samasse paika tagasi.“ Nii ka sündis. Leidsin teisel päeval ussi tõesti risti peal põõnutamas. Kas ta sinna risti pärast oli tulnud või oli see tema harilik paik, kus ta päikese paistel leiba luusse laskmas käis, jäi arusaamatuks. Siiski uskusin, et rist aitas.

Ussi surma üle ei tohtinud keegi haledust tunda, ja teda võis koguni elusalt kinni püüda ja piinata. Kui taheti ussile valusat lõppu valmistada, aeti lõksu vahele ja pisteti sipelgapesa, kus ta käänles ja väänles, kuni paljad rootsud järele jäid.

Meil oli vana tark koer Kastu, kes oli ussidele koleviha- ne ja neile armu ei andnud, kui kätte juhtus saama. Ta luges nagu meie silmist ära, kus hädaohtu oli karta, ja kui meie veel hässitasime: „Kastu, uss, uss!“ kargas ta ette, haaris ussi keskelt kinni ja raputas nii kiirelt lipa-ropa vastu kõrvu, et see varsti oli lõpnud. Mitte ikka ei läinud Kastul nii hästi. Vahel sai ta nõelata ja siis paistetas pea ja kael mõneks ajaks üles, kuid pärast seda oli ta veel vihasem.

Kord talvel toodi soost koorem heinu, kus uss sees, kõva ja kange. Panin välja linamasina peale päevapaistele. Pärast vaatan: uss liigutab ja püüab ära minna. Sel viisil tuli ette, et ussid sattusid rehe alla ja maja ümbrusse. Siis öeldi, et vihamehed nõidust ajavad.

Vend Tõnise ütlust mööda olla meie ema osanud ussisõnu, mis siis loetud, kui ussi jooksu peal seisma on tahetud panna ja mille esimesed sõnad käinud:

„Ehi, ehi, eeri, eeri,

Enne kui ehteid otsitakse,

Valgeid riideid valmistakse.“ (Kõik muu on ununud.)

Ussi peeti kõige kurja juureks ja teda pidi vihkama ja materdama, kes aga ligi pääsis; sellest siis harilik kõnekäänd: „Ta vihkab teist inimest kui ussi aia all.“

Piibupigi on ussile kihvtiks. Kui seda talle hambale pan-

nakse, paistetak ta üles, läheb siniseks ja sureb. — Kord pänime meie karjased ussile ka pigi kurku; uss paistetas üles, läks siniseks, nagu kord ja kohus, oli aga teisel päeval kui tina tuhka kadunud. Oli vähe saanud.

Uss olla kange inimesele sisse tükkima, kui see magab, aga piibumehed on tema eest kaitstud. Nõnda räägiti.

Kord maganud heinaline metsas selili, suu ammuli. Roomanud uss temale rinna peale ja hakanud suust sisse puge-ma, aga niipea kui mees hinge välja ajanud, tõmmanud uss pea tagasi, sest kange piibuhais käinud vastu. Tükk aega niiviisi katses teinud, pöördunud uss viimaks minema.

Kui uss inimest nõelas (hammustas), ei tohtinud enne arstimist tulihoonesse minna, siis sureb ära. Pidi issameiet kolm korda vastuoksa peale lugema. Oli ka teisi õpetusi. Teine inimene pidi nõelatud koha välja imema, palava rauaga põletama ja jala siis põlvest saadik maasse matma.

Kuid oli ka inimesi sel ajal, kes ussi oma abimeheks pi-dasid ja teda austasid.

Elas Ura talu saunas vana Liivaku Hendrik, keda tunti kaugel ümberringi kui nõida, posisejat, salapuhujat, valu-võtjat jne.

Kord tulnud see paljuteadja mees meie isa poole ja ripu-tanud oma kaelkoti võõrusse naela otsa. Vanem vend Kas-per jälle uudishimust aetuna vaatama, mis kotis. Näeb: suur must uss vingerdab pudelis korgi all. Suurest ehmatuses nagu rabatud jõudnud poiss vaevalt ära hoida, et pudel ussiga maha pole pudenenud. Sellest saadik hoidusime meie lapsed Liivakust aukartust äratavas kauguses, kui ta vahel meie õuest juhtus läbi minema.

Veel kaua aega peale seda esinesid ussid meie unenägu-des esimesel paigal.

Kord kuulda saades, et Liivak suremas haige, läinud meie ema teda vaatama ja küsinud:

„Noh, kallis kasuvend, oled haige, kas hakkad juba su-rema?“

„Mis surema! Üks väike kurat ei tee mulle midagi,“ vas-tanud haige. „See peab suur kurat olema, kes minu hinge välja võtab.“

Viimased eluaastad saatnud see „nõid“ L. valla vaeste-majas suuremas vaesuses mööda, kus kõrges vanaduses sur-nud.

PÄRAST ISA SURMA.

Isa suri varakult, saades kõigest 46 aastat vanaks (1825—1871).

See kurb sündmus tõi meie peresse pöördde, mille tagajärjed olid laste kohta kaugeleulatuvad. Vanem vend Kasper päris koha ja kõik teised kaheksa pidid vaatama, kuidas ise omaga valmis said. Vahekord vanema vennaga oli niisugune, et polnud paigalejäämist. Isa soovi mööda pidid teised lapsed päranduseks saama igaiüks ühe lehma, ühe lamba ja ühe ummiku (õõnsast lepatüvest nõu), mis raha peale ümber arvatud (lehm 15 rbl., lammas 1 rbl. ja ummik 1 rbl.) kokku 17 rbl. välja tegi ja mis summa valla kassasse hoiule pandi laste täisealiseks saamiseni. Pärast noorema õe Kadri surma määrati ka tema osa minule, mis summa (omaga kokku 34 rbl.) pärast linnas koolis käies kätte sain.

Lähema aasta paari sees olid kõik vanemad vennad-õed talust lahkunud, üksi mind ja ema, kes moona pidi saama, maha jättes.

Vend Peeter läks Voltveti vabrikusse kingsepa õpilaseks, kuna teised alguses talu teenisid, pärast aga ka hakkasid käsitööd õppima: Jaan puutööd, Peet kingsepa- ja Tõnis rätsepa-ametit, kuna õed mehele läksid, vanem Ann Laiksaare Mõisakülla väikekohapidaja Villem Tintsule ja noorem Juula Kilingi-Nõmme lähedale samuti väikekohapidaja Jaan Leesmentile. Kuid kahjuks pean tähendama, et mõlemal õel tuli, iseäranis elu lõpuaastail, palju kanda ja kannatada, sest mõlemad mehed osutusid halvaiseloomulisiks, jonnakaiks, nirajaiks, mis tegi elu kibedaks.

Jaan sai Kalitale aastapoisiks ja tema palk oli: 15 rubla raha, pearaha peremehe poolt 4—5 rbl., kuub ja püksid (ilma vestita), kolm särki, kolm paari takuseid pükse, kolm paari labakindaid, kolm paari sukke ja üks kolmandik lina maha oma seemnega.

Nagu öeldud, jäin mina nüüd ema hoole ja varju alla. Tema oli mul kõige armsam. Kasvasin ja sirgusin metsa ilus ja vilus, kõik muu maailm oli suur *terra incognita* — tundmatu maa —, sest harva käisid meil külalised, kes tõi väljast sõnumeid. Lamasin ilusail suviseil päevil unistades selili murul, õhk täis mahedat lillelõhna, mesilaste suminat ja pääsukeste sidinat, ning vahtisin üles sinavasse tae-

vasse, mis lamas kui kumer pada pea kohal. Minu ilm siis kaugemale ei ulatunud kui sinise taeva ääreni, mis näis laskuvat kuhugi metsa kohale. Tärkas lapselikus meeles vahel mõte vaatama minna seda ilmaäärt, mis ei paistnud sugugi kaugel, kuid lähenemiskatsel taganes kaugemale ja kaugemale.

Mäletan, kui ema kord kaua külas viibis, kuidas laanteed järele hiilima hakkasin ja viimaks välja jõudsin lagedale, põlde äärde. Missugune uus, ennenägematu vaatepilt mu silme ees avanes! Siit nägin esimest korda külamajasid kauguses. Samasugune õlgkatusega maja kui meilgi, kõrge kaevuvinn ja muud hooned, sealjuures enesel üks jalg vinnas, et kui midagi juhtub, siis kohe tagasi lipata. Nagu hiirepoeg augusuul.

KIRIKUS.

Ühel päeval tegi ema tähtsa näo, vaatas mulle otsa ja sõnas: „Pühapäev läheme kirikusse.“ Mina ei olnud siamaani kordagi kirikusse saanud, ehk küll vanemad lapsed sellest palju rääkinud. See mõte hoidis mind terve nädala rõõmsas ärevuses. Seal aga tekkis uus mure, kuidas riideid selga saada, sest oma tagavaras polnud niisuguseks hiilge-väljaastumiseks pea midagi võtta. Kuid sellest takistusest sai ema suure otsimise ja passimise järele viimaks üle: ajas vanemate poiste kehakatted minule selga, ehk need muidu küll valmistatud olid palju lopsakama kehaehituse jaoks, pani kirju rätiku kaela ja uued pastlad jalga.

Kui siis laanest välja jõudsime, hakkas kaugelt midagi looklevat silma paistma. See oli suur maantee. Ma polnud kunagi näinud niisugust kõrget ja laia teed, mis läbi põlde ja niite otsaga ära kadus kaugusse. Kui palju oli seal sõitjaid, ja siis veel suured tõllad, mitu hobust korraga ees!

Vaevalt nende vaatlemisega valmis saanud, tõmbasid tähelepanu kõrged postid valgete nuppudega, mida traatkiied ühendasid. Kuulsin, et see on „tiligraad“ ja selle kaudu ühest kohast teise sõnumeid võib saata. Muidugi jäi see minu lapsearule mõistmatuks. Tee-äärt mööda lookles jõgi (Ristiküla), mis paistis palju laiem ja ilusam kui meie Soo-oja, mida siamaani olin pidanud kõige suuremaks ja kaunimaks jõeks. Ja kallastel talusid palju, neid ei osanud lugedagi.

Viimaks peatusime ühe pika lapilise katusega maja juu-

res, mille ees hobused käsipuude küljes seisid. Ema seletas, et see Tõitoja kõrts, ja kui ka meie olime hobuse kinni sidunud, astusime kõrtsi sisse, et osta toop õlut ja saia. Kui palju rahvast seal oli ja kuidas nad käratsesid.

Väljas kõrtsi ees puutusid silma halli-kollakat kirja väikesed linnud, kes karjakaupa kahel jalal kargasid, säutsusid ja käratsesid ning nii julged näisid olevat, et neid pea palja käega kinni võis võtta. Meil metsas olid küll ka kõiksugu kirjjud linnud, aga niisuguseid polnud kunagi näinud, ja nad meeldisid mulle. Kui aga mõnda tahtsin käega tabada, selgus alles, et nad nii vagad polnudki.

Nüüd viis tee läbi männimetsa, mis kunagi ei tahtnud lõppeda. Mina arvasin, et nüüd tuleb kirik. Aga kui viimaks metsa varjust välja olime pääsnud, seisis meie ees jälle üks pika katusega maja, kus samuti norutas rida hobuseid käsipuude küljes. Ema ütles, et Lodja kõrts. Siit üle oru jõudes tulime Posti kõrtsi juurde.

Minul näis tee lõpmatu pikk olevat ja mu silmad puurisid kaugusse, kas kuskil ei tuleks nähtavale kirik.

„Nänn, kas nüüd tuleb kirik?“

„Ei,“ vastas ema rahulikult, „nüüd tulevad veel Nõmme kõrts ja Kiriku (kantsi) kõrts, ning siis alles tuleb kirik.“

Minul tuli imelik ette, kui määratu palju kõrtse ja kuidas maad nende järele arvati.

Vahepeal jõudsime mäenõlvakule, kus seisis üks kivivare. Ja sellest varest rääkis ema muinasloo, mis minu pärastise üleskirjutamise järele järgmine:

REOVARE.

Kes Pärnus käinud, on ehk silmanud seda kivivaret, mis seisab Nõmme kõrtsi ja Kilingi jaama vahel oleva „Levalohu“ talu maal ja mida rahvasuus kutsutakse „Reovareks“. Kivid kõik ümmargused ja kerisekivi suurused. Vare seisab mõni süld maad maantee kaldalt ja on igale möödaminejale silmapaistev.

Seda varet peetud vanal ajal pühaks. Iga maisamaa inimene, olgu kaugelt või lähedalt, kes kord sealt oma elus mööda käinud, visanud ühe kodust kaasa toodud kivi sinna vare otsa, et häda ja õnnetuse eest end kaitsta. On veel mõnekümne aasta eest leidunud inimesi, kes sinna ohvrikive

toonud. Kahjuks on see mälestusmärk — kivivare — tänapäev maatasta tehtud ja selle asemel haljendab viljapõld.

Vanarahvas räägib sellest kivivarest järgmise loo:

Elanud enne vanal ajal, kus Rootsi vägi alles asunud meie maal, seal lähedal üks popsnik oma saunahurtsikus. Ühel ööl näinud ta unes, et üks vana hall mees tema juurde tulnud ja teda järgmisel ööl tähendatud vare juurde käskinud minna. Ta leidvat sealt maa alt katlatäie raha, kui ta natuke mulda ära kaevavat.

Mees teinud nõnda, kuidas vaim unes juhatanud. Vaevalt saanud ta aga paar labidatäit mulda ära ajada, kui suurt musta tõlda maanteed kaudu oma poole näinud veervat, mustad täkud valges vahus ees.

Mees mõtlema, et lähen õige võsa taha varju, kuni tõld mööda saab. Läinudki. Aga niipea kui tõld tema kohale jõudnud, kuulnud ta midagi raksatavat ja seepeale kanget kõlminat. Läinud mees võsa varjust augu juurde vaatama. Jah, juba olnud katel kõige rahaga maa alla vajunud. Näinud veel, kui tõld metsa taha kadunud. Kes ta võis olla?

* * *

*

Viimaks üle oja sõites jõudsimet metsatukast läbi, kust paistma hakkas valge kirik, roheline torn kuldkukega. Kui määratu kõrge see paistis.

Enne kui jõudsimet läheneda kirikule, peatas ema hobuse ja mind käekõrvale võttes astus ühest kivivärvast sisse.

Kui palju siin mullakünkaid, ühed üsna värsked lilledega kaetud, teised vanemad rohuga kasvanud, aga pea kõikidel ristid otsas, mõned küll pooleni kõdunenud ja mõned täitsa maha langenud.

Tee viis ühe värske künka juurde, mille otsas seisis uus puurist, ja mind kaasa tõmmates laskus ema selle äärde põlvili maha ja sõnas:

„See on äti haud. Loeme nüüd issameiet.“

Mina ei osanud küll veel mitte issameiet peast, aga tõtasin seda oma südames kodus õppida.

Kui vähe aja pärast üles tõusime, et minema hakata, märkasin, kuidas ema silmist pisaraid maha veeris. Mul oli emast kahju ja ma tundsin, kui ärarääkimata armas ta mulle oli sel silmapilgul.

Kirikusse minnes haaris ema mu käekõrvale, et ma rahvamurru sees kaotsi ei läheks. Kui ka siin olime põlvili lugenud issameiet, hakkasin ümber vaatama. Kaugel kuskil kõrgel toolil nägin mustas kuues meest rääkimas. Ta kõneles üksi ja kaua ning sõnad tulid nii pikkamisi suust, et ma kartma hakkasin, et küll see võib üks raske töö olla. Kõigest sellest, mis ta ütles, ei saanud ma midagi aru. Kõik kirikutäis rahvast oli vaht ja ei lausunud midagi. Viimaks lauldi, mispeale terve rahvas korraga nagu loogu maha langes ja samuti korraga üles kerkis.

Pärast välja tulles tundsin kanget igatsust kodu järele, sest kõik, mis täna nähtud, oli mu pea kihama pannud.

MINA HAKKAN LEIBA TEENIMA.

Vahepeal oli vanem vend minia majja toonud, keda „perenaiseks“ hõikama hakati, mis minule iseäranis võõras kuuldus. Ta tuli Surjust, Ilvese talust, tüdrukunimega Riina Pulk. Vana Uulu härra oli ise pulmas käinud ja püstjalu tüki saia meega süües vennale lausunud: „Noormees, pane tähele, sa viid parema tütarlapse mu vallast. Armasta teda ja hoolitse ta eest!“ Pärast pannud proua mõisas oma käega mõrsjale tanu pähe.

Perenaine rääkis meile võõrast murrakut, nõnda et hulka aega kulus, enne kui saime sellega harjuma. Valitses tol ajal veel igas vallas oma keelemurrak. Iseäranis silmapaistvad selle poolest olid jäärakad, kes lasksid kui „lepase ree peal“.

Oli ühel kevadisel päeval — olin parajasti seitsmeaastaseks saanud — kui ma peremeest venda kuulsin emaga tagakambris midagi arutavat.

„Poiss on nüüd suur küllalt ja peab hakkama karjas käima,“ kuulsin viimaks venda otsustavalt lausuvat. „Mis ta muidu sööb ja laiskleb.“

Nii otsustatigi ja minu „kuninga“-põlv hakkas peale, mis kestis mu isatalus seitse aastat, ehk küll viimaseil aastail pooleni pidin täitma ka tööpoisi kohuseid.

Nüüd tehti mulle toimisest kotiriidest rüü selga, mis jaluni ulatus, lõhmuseniintest viisud jalga ja kott kaela, mille sisu eest hoolt kanti kahelt poolt: ema ja talu poolt. Nimelt oli ema vahepeal moona peale asunud ja tema lehm ja kaks lammast käisid talu karjas. Selle eest pidi ta karjasele iga

hommiku piimapudeli täitma, kuna talu poolt ligi pandi leib ja räimed, vahel pühapäeviti ka natuke võid leiva silmaks.

Pärast õpetati viisutegemine kätte ja siis pidin ise oma jalanõude eest hoolt kandma. Kõige nõrgemad olid pajuvii-sud, need ei kestnud enam kui kaks-kolm päeva, lõhmuseniin- test aga neli-viis päeva, kuna künnapuu omad poole rohkem vastu panid, kuid neid oli raske saada. Ka vanad inimesed käisid viiskudes, sest usse olid kõik kohad täis, ja horgid tor- kisid jalgu. Nõnda pidi jalanõude pärast alati mures olema ja neid uuendama. Vahel, kui jalad haudunud, pandi varvaste vahele lepalehti, mis varsti parandust tõi.

Oli igav karjas käia, sest olin üksinda. Päevapaisteli- sel ilmal mõõtsin oma varju, et aega määrata, millal karja koju ajada, pilvisel ajal aga sattusin vahel vara tulema, mis eest sain „kärada“.

Emal oli lehm ja lambad, aga nii vähe heinamaad, et põllupeenardelt ja kroonumetsast lisa pidi hankima. Kroonu- metsa all olid lagedad heinamaalapikesed, mis teadmata ajast olemas olnud ja mida kõrulised inimesed niitsid. Kes kord sealt heina teinud, see pidas niidumaad omaks, aga juhtus ka nii, et kes enne tuli ja viikati kannu maha sai, päris heina.

Üks niisugune niit oli „Kestle kaelas“, kus ema heinal käis ja mis sellepärast iseäralik, et jalgealune õõtsus kui meri. Astusid sa sinna peale, vajusid sa nagu orgu, mägi ees ja teine taga. Heina juur oli aga nii tihe, et inimest kandis. Vanasti oli seal lausa vesi lainetanud.

Kui karjaskäimisest aega üle jäi, olin emale abiks heinal, marjul ja seenel. Seeni kasvas rohkesti ja neist korjati pare- maid, pilvikuid.

Peeter oli vahepeal kingsepa-ameti ära õppinud ja oma käe peal tööle hakanud, seepärast leidsid meie seened, paksud piimad ja võid seal head turgu.

Suvel karjas, talvel metsatöodes — nõnda kadusid aast- tad. Raskem, mis sellest ajast mäletan, oli, et kunagi kor- ralikult välja magada ei lubatud, sest lõunavahe-aegadel, mis muidu karjastel vabad, pidin mina suvekuudel kas põllul äes- tama või teistega heinal käima, mis mitte halva mõjuta ei võinud jääda mu pärastisse tervisse. Ja juba kaheteistkümne- aastaselt on mind põllul adra taga kündmas nähtud. Vend oli karm inimene ja püüdis teisi nõrgemaid ekspluateerida.

Nii eeskujulik ja korralik kui isa oma majapidamises ol-

nud, jättis poeg selles suhtes palju soovida, nõnda et talu „virtsaht“ allapoole kippus minema.

Vennal valitses majapidamises omapärane süsteem või ebasüsteem, mis selles seisis, et kui ühte asja ette võttis, ta siis seda suure õhinaga ajas ja muud kõik hooletusse jättis, ja pea iga aastas uue katse-eseme juurde üle läks. Ühel aastal näiteks kasvatas ta pea ainult linu, rääkis linadest, unistas linadest, kuna järgmisel aastal need kuhugi ei kõlvanud ja nurmed üksi kaeru täis külvati, kolmandal otri või kartuleid jne. Vahel sattus ka õige asja peale ja hakkas seda südilt arendama. Näiteks kaevati aastate jooksul suur hulk kraave, mis metsaveed ära viisid ja põllud kuivatasid. Seisukord paranes märksa, kui omad lapsed kasvasid ja käed adra külge panid.

Selleaegsetest inimestest mäletan Lihula poissi Kustast, kes oli kõõrdi vaatega, aga muidu väga lõbus mees. Siis minust paar aastat vanemat linnapoissi Hendrikut, kes end sellega tutvustas, et ta minule „Riia linna“ lubas näidata. Selleks tõi ta jääks külmunud kirve ja käskis keelega rauda mööda tõmmata, siis ilmuda Riia linn oma täies iluduses minule silme ette. Mis seda tehes nägin ja tundsin, sel polnud Riia linnaga midagi ühist, muud kui tükk nahka keelelt jäi kirve külge. Ta laulis:

„Lilla istus kamberis

Ja aeg oli igav ootes,“

ning teadis ilusaid jutte puhuda röövlipealikuist Rinaldo Rinaldinist ja Morando Morandini. Ja kui ta lõpuks mul „katski“-mängu selgeks oli õpetanud, leppisin Riia linna pärast ära ja meist tulid head sõbrad.

Peale nende elasid meil kõrulistena veel Mihkel oma naise Mareti ja poja Jüriga. Mihkel oli kange kühvleid tegema. Neid valmistas ta koormate kaupa haavapuust linna kontoritele, saades 10 kop. tükist. Iseäranis meister oli ta kevadel kasemetsast siirupit keetma, mis oli must ja veniv kui tōkat, aga siiski väga hea leiva peale panna. Neil oli ka lehm ja paar lammast, kes talukarjas käisid ja keda Jüri pidi karjatama. Jüri aga jättis karjatamise minu hooleks, lubades selle tasuks rääkida minule ennemuistseid jutte. Neid mõistis ta suure hulga, iseäranis Ali-Babast, mis ta ütles kõik omast peast välja mõelnud olevat. See tõstis temast lugupidamist minu silmis märksa, sest olin ise katsunud juttu välja mõelda,

aga sellest polnud midagi välja tulnud. Algusega sain veel kuidagi korda, aga lõppu ei mõistnud teha, mis kuidagi iseäralik ja kohutav oleks olnud nagu Jüri omad.

Kuidas Jüri „jutte tegi“, see paistis õige iseäralik. Ta süütas kändudest ja rontidest suure tule põlema, heitis sinna lähedale sirakile, pead mättale toetades ja ise tulle vahtides. Mind käskis seniks karja järele vaadata ja teda oma juuresolekuga mitte segada, sest siis ei tulla jutt hästi välja. Nõnda lamas ta vahel tundide kaupa, ja kui teda kord salajas vaatamas käisin, märkasin oma suureks imestuseks, et jutu tegemine haruldaselt sarnane oli hariliku uinakuga ja mind arvamisele viis, et see peab olema hirmus väsitav tegevus.

KUIDAS MINA OMALE KREEKA KEELE GRAMMATIKA SAIN.

See sündis küll mõni hea aasta hiljem, kui ma juba Suure-Jaani kihelkonnakoolis käisin, aga et see sündmus mu karjasepõlvega lähedas ühenduses, jutustan siin kohe.

Sügisel peeti Audrus loomalaata, kuhu peremehest vend ühe härjamuksi tahtis viia, sest mingiks maksuks oli raha hädasti vaja. Olles kaunis tipsutaja mees, ei julgenud ta üksi teele minna, vaid võttis ka minu kaasa. See oli mulle väga meelt mööda, sest ölin ammu oma südamepõhjas salasoovi hellitanud pärast kihelkonnakooli lõpetamist gümnaasiumis õppimist jätkata (ehk sellest vennad siiamaanis sõnagi lausunud polnud) ja arvasin nüüd paraja aja tulnud olevat tarviliste õpiraamatute muretsemisega algust teha. Esimesena tahtsin kreeka keele grammatika osta. Miks just seda, ei mäleta enam. Sõitsime puuratastel, mida ka pilgates nahkratas-teks kutsuti, õhtu hilja teele. Need nahkrattad olid kuival, kivisel maanteel, iseäranis linnatänavaail, väga pehmed ja head sõita, mis tänapäevastest autodest vaevalt maha jäid, kuid porise teega kole rasked.

Kui siis teisel hommikul Pärnu jõudsim, kuhu meilt 30 versta sai, oli vennal juba kõva kilk peas. Vist ette aimates, et temast ikka Audrusse sõitjat ei saa, kuhu linnast veel 8 versta, pööris ta vene kiriku vastas ühele hoovile, kus lihunik asus, ja pakkus härga müüa. Lihunik ei lubanud enam kui 28 rubla. Vend sellega ei leppinud, ütles, et viib parem Audru

laadale. Ja pööriski hobuse ümber. Enne linnast välja sõitu pidime veel turukõrtsist mööda saama, ja sinna pööris vend äkki sisse. Mina, hobune ja härg ootasime tänaval külma käes tund, ootasime kaks, kolm, aga kõrtsisoliijat ei tulnud. Kes meist kolmest seal tänaval sel hetkel suuremat hingepiina tundis, kes seda teab. Vend oli heas tujus ja seletas teistele kõrtsisõpradele alatasa korrates, et „tulev-aasta lähen ma Ameerikasse“. Tema rääkis vintis olles alati Ameerikasse minekust, nagu ta nooremas eas pähe oli võtnud Aafrikasse neegrite sekka misjonäriks minna. Ma nägin, et temast Audrusse sõitjat ei saa, ja pöörasin sama lihuniku juurde tagasi ning pakkusin nüüd härga 28 rubla eest. See tähendas minutaolise poisikese kohta suurt julgust.

Lihunik aga hoidis minule ainult 26 rubl. nina alla. Ma olin märganud, et ta teist kätt selja taga hoidis, kus arvasin puuduva raha seisvat, seepärast ei andnud alla. Viimaks ulatas ta mulle need 2 rubl. ka kätte. Juurdetingitud raha pidasin nüüd omaks, läksin ja ostsin 2 rubl. eest ammuigatsetud kreeka keele grammatika, mida pärast ka tõesti vaja läks. Nii suur oli igatsus kooli järele.

Koju sõites jäi vend õnneks tukkuma, kuid ärkas siin ja seal üles, et pärida, kas kõrts on veel kaugel. Õnneks oli öösine aeg ja ma trööstisin teda, et kõrts veel kaugel ees. Nii neist õnnetuseallikaist, mida oli pool tosinat tee ääres, ettevaatlikult mööda laveerides jõudsimine hommikul väsinult koju. Siin kiitsid kodused inimesed — isegi vend, kui oli kainenenu — minu sammu õigeks. — Kuid minu nooresse hingesse oli see kõik sügavad jäljed jätnud: töötasin oma südames ei ilmaski joodikuks saada.

Töörahvast tol ajal puudust ei tuntud, sest mis oma kohalikud elanikud ära teha ei suutnud, aitasid saarlased toime saata. Neid leidus suvel põllul ja kraavi kaevamas, kus nad leppisid üliodava palgaga ja kehva toiduga, mis harilikult koosnes leivast, räimest, kartulist ja hapupiimast. Neid nähti igal kevadel, kui maantee veered hakkasid tahenema, nagu kurgi pikas reas Pärnu poolt tulevat, igal mehel valge kott seljas. Sügisel jälle, kui tööd suurel maal koomale saanud, kadusid nad tuldud teed.

Üldse nähti maanteel rohkesti huvitavat elu ja liikumist, sest raudteed puudusid. Vilja- ja linavoorid, mis tagamaalt — Tartu, Valga ja Volmari poolt — tulid ja sagedasti 50—60 koormat suured, olid igapäevased nähtused. See oli aeg, kus lätlased ja eestlased vastamisi sagedasti oma ajaloolisi, võib-olla Läti Henriku aegseid, arveid õiendasid. Kui riid lahti pääsis, kadusid teeveerest silmapilk aiateibad ja roikad. Häda sellele poolele, kes alla jäi, sest see pekseti vaese omaks. Sellest tuli, et usaldati voores käia üksnes suures summas. See oli ka Pärnu linna õitseae, sest selle sadama kaudu valgus palju lina, vilja ja metsakaupa väljamaale.

Sel ajal hakkas kroonu müüma esimesi metsalanke, ja pea iga Laiksaare ja Ristiküla peremees, isegi kõrulisel, kellel hobusekont olemas, olid metsakaubitsejad. Oli nagu harilik nähtus, et kroonumetsa kui eraomanduse peale vaadati ja selle järele talitati. Tuli sedagi ette, et mõni peremees talvel poissi tellides sellele lubas riigimetsast nii ja nii mitu palki oma hobustega jõe äärde vedada — palga lisaks.

Seda ei peetud suureks patuks, sest alles mõnikümmend aastat tagasi, enne piiri ajamist, oli lubatud olnud metsa tarvitada ja hävitada, kuidas süda kutsus, sest selle väärtus oli minimaalne.

Nii kerkisid Ristiküla jõe kaldale kevadeks palkide virnad, vähemal meestel mõnisada, suuremal taludel kuni tuhat ja enam.

Kevadine parvetamisaeg oli huvitavaim silmapilk. Palkid veeretati vette ja tehti kihtidesse, 12—20 palki kõrvuti, kihid jamati 3—4 tükki parveks kokku, pandi aerud ette ja taha otsale, poisid ja tüdrukud aerutajaiks, ning siis läks reis lahti, mis ajuti oli otse elukardetav, iseäranis üle Laadi, Uulu ja Rae veskitammide laskudes. Oli vanu parvetajaid, kes armastasid uhkusega oma mineviku peale vaadata ja sellest rääkida.

Lina hind oli kõrge ja seda kasvatati rohkesti. Olid kaks rahaallikat, lina ja mets, ja palju mehi omandasid kohad, ehtasid linna majad ning said jalad alla, kuna aga teised oma osa kõrtsi hoiule viisid ja neist öeldi:

„Suu neil vintis viina poole,
Jalad kõverdi kõrtsi poole.“

MINU ESIMESED PULMAD.

Meie karjamaa oli rohurikas, seepärast oli ammust ajast kombeks, et kaugemalt sugulased, kelle karjamaad halvad, loomi suveks meile söödale tõid. Sügisel neid tagasi viies oli viisiks karjasele „hännaraha“ anda, harilikult 3—5 kop. looma pealt. Niineoja Ants (Uulust), kes oli meie perenaise õemes, maksis seda tribuuti aga alati hõberahadega, mis tundus kuulmata kõrge maksuna.

Antsul oli väike talu Uulus, ja kui ta naise võttis, olin ka mina ühes teistega pulmas. See sündmus ühes veime jagamisega on mulle erksalt meelde jäänud.

Sel ajal oli veel laialt kombeks pulmalistele veimi jagada, mis eest nad kohustatud olid rahalisi kingitusi vastu andma. Seda asja toimetati suure tseremoniaga, ja see tõi elavust kaasa muidu ühetoonilisse pulma söömingusse ja jookmingusse.

Kõige esmalt valiti välja mehed, kellel naljaandi või kes nõnda ütelda „hambamehed“, kes kohtumehe ametit pidid täitma. Nad istusid pika laua taga, mille peal kullatud kompvekipaberist „kroonukull“ horgi otsas pudelis. Kui see sündinud, jagas mõrsja pruutneitsi saatel pulmalistele veimi välja, mis juba enne kimpudesse seotud. Täis kimp sisaldas paar sukki, paar labakindaid ja särki, mis kirjadega poogiga kokku köidetud, ja mille osaliseks said need pulmalised, keda peeti täie maksu jõuliseks. Lähemaile sugulastele lisati juurde veel muud, nagu sõrmkindad, kuna kaugemad ja juhuslikud pulmalised said väikese kimbu osaliseks, mis eneses sisaldas üksi kindad, sukad ja vöö.

Pruut käis pruutneitsi saatel toast tuppa ja sidus veimekimbud pulmalistele, kes seinääri mööda pinkidel istusid, kaela. Veimi ei võetud kaelast, vaid käidi nendega kui aumärkidega ringi.

Veimed välja jagatud, hakati nende saajaid kohtulaua ette vedama, mida jälle mõrsja ja tema kaaslased toimetasid. Siin kohtukulli ees anti kohtualusele esmalt tips viina ja siis hakati tema üle kohut mõistma. Esmalt otsiti kõiksugu süüid. Näiteks, oli ta poissmees, siis süüdistati, et naabri talus ehal käinud, ja määrati talle trahv, mis samas laua ees ära õiendama pidi. Seal leidsid korruga teised teda veel muis asjus süüdi ja määrasid, et oma trahvi veel „paikama“ peab,

kas vahest vasknaeltega või hõbenaeltega, s. o. kas vaskrahas või hõberahas lisamaksuna. Vahest, kui kohtualused olid keelemehed, tekkis lõbus sõnasõda, mis kõik pulmalised heastujus kuulama pani. Neile, kes täiskimbu veime saanud, mõisteti harilikult 3 rubla trahvi, peiupoistele kümme, kuna väikese kimbu osalised pääsid rubla või paariga.

Mäletan veel, kuidas see mu südant sõi, kui veimejagajad mind väikeseks pidades või märkamata mööda läksid, mind veimedest ilma jättes.

KATSEL.

Meie isa ja ema mõistsid mõlemad lugeda ja laulda, aga mitte kirjutada, siiski vaatasid nad, et need mustkunstid (lugemine ja kirjutamine) lastele selgeks said. Laupäeviti, kui nad koolist tulid, silmitses isa hoolega nende kirjutusvihke ja võrdles eelmistega.

Pühapäeviti loeti jutluseraamatut ja lauldi. Ilmlikest raamatuist isa suurt lugu ei pidanud, mispärast neid ka majas palju ei leidunud, muidugi peale tähtsamatute.

Enne ja peale kooli käisid kihelkonna lapsed kevadel ja sügisel kiriku käärkambris koos, kus õpetaja neid katsus lugemises ja Jumala kümnes käsus.

Peatun ühe episoodi juures, mis säärasel katsumisel kord ette tulnud ja valgust heidab tolleaegsele kasvatusmeetodeile. Minu vennad jutustavad:

„See oli 1869. a., kui meie Arakse lapsed neljakesi katsele läksime.

Käärkambris katsus Saarde õpetaja Lenz lapsi, neid kümme käsku lugeda lastes, kuna koolmeister Päärman ja üks võõrmünder pealt kuulasid.

Meie Arakse lapsed tulime kõige enne ette ja mõistsime hästi. Seepeale tuli võõrmündri oma karjapoiss. Kui õpetaja käskis lugeda kolmat käsku, sattus poiss ärevusse ja hakkas peast võristama:

„K o l m a s — k ä s k s i n a e i p e a m i t t e p ü h a p ä e w a p ü h i t s e m a m i s s e e n . . . . .“

„Pea, pea, poiss!“ hüüdis õpetaja vahele.

Poiss veel enam ära kohkudes hakkab uuesti otsast peale sama korrates.

„Pea, poiss,“ vihastub nüüd õpetaja, „ütle, kelle juures

sa teenid? Kus on niisugune koht, kus pühapäeva ei pühitseta?“

Kohmetunult katsub vöörmünder vabandada ja lausub:

„Ta käib minu juures karjas — — — —.“

„Kuidas? Vöörmündri juures karjas ja ei mõista lugeda! See on arusaamata. Poiss teeb paljalt vigurit. Kustas, anna poisile viis vitsahoopi,“ kärgib õpetaja, mis käsk ka koolmeistri poolt kirikutrepil täideti, kus vitsad olid selleks valmis. Meie lapsed seisime kui kullist hirmunud kanapojad aianurgas.

Seepeale tuli üks väike tütarlaps, kes samuti värisema hakkas ja segaseks läks. Ema vabandama: Laps mõistab küll, aga kardab, seepärast segane.

„Mis? Kardab, keda?“ praugub õpetaja. „Omal üks ainuke laps õpetada. Vaata, siin ühel emal neli last (meie peale näidates), kõik oskavad lugeda.“ Rääkis ja jättis katsumise pooleli. Pea peale seda suri õpetaja Lenz, olnud kaua aega Saarde õpetaja (1847—1869).

Mõnede koguduseliikmete otsust mööda olla ta muidu sõna tõsisel mõttes olnud mehise iseloomuga ja kindla ning mõjuva sõnaga õpetaja.

Meil olid mõnda aega halvad vilja-aastad olnud ja isa vaevles voodis, sest oli end ränga tööga „ära tõstnud“. Kõik talu töö lasus poiste kaelas. Kuna Peeter ja Jaan olid parajasti kooliealised, võtnud ema ühel päeval munakorvi käeotsa ja viinud poisid õpetaja juurde katsele, et neid koolist vabaks paluda. Kui munad kirikumõisa köögis õpetajaprouale ära antud ja õpetajaproua sellest õpetajahärrale teatanud, pääsnud poisid kohe ette. Peeter mõistnud oma osa hästi, kuna Jaan ühelt käsult teisele karanud, kuid siiski öelnud õpetaja: „Poisid võivad koju jääda. Võivad kodus lugemises ja kirjutamises edasi harjutada.“ Nõnda on nad ainult kaks nädalat oma elus saanud koolipinki kulutada ja on pidanud ise „edasi harjutama“.

KIRIKURIID.

Pärast õpetaja Lenz'i surma tuli rahvameelne õpetaja G a h l n b ä c k ehk nagu rahvas kutsus Kalbärk, kes lühemat aega asetäitja oli. See ei lasknud lapsi mitte enam käärkambrisse katsele tulla, vaid käis ise vallakoole mööda

katsumas. Ta asutas hoolega laulukoore ja oli ise ladus kõnemees, seepärast armastatud rahva poolt, kes teda hakkas ihaldama oma tulevaseks hingekarjaseks, kuna aga mõisnikud ja mõned nendemeelised olid selle vastu. Augustikuul 1870. a. valisid mõisnikud omameeliste konvendisaadikutega J. Brasche' uueks Saarde õpetajaks, kuna Gahlnbäck'i poolt ükski neli häält olnud.

Brasche' valimine sünnitanud suure osa koguduseliikmete seas kanget nurinat ja pahandust. Ja kui teda siis samal sügisel kiriku peale laulatada tahetud, leitud kiriku peaukse võtmeauk kive ja prügi täis topitud ja kiriku- ning käärkambri vaheline uks lukus, et takistada Brasche' kirikusse pääsmist. Kiriku ümber ja käärkambrisse oli kogunenud hulk mehi ning naisi, kes kära teinud. Selle sündmuse kohta on rahva seas tänapäevani mitmesuguseid jutte liikumas, nii kui muu seas kirjutab P. Sitska oma „Saarde kiriku ajaloos“ 1910. a.:

„Kui Halliste õpetaja praost Schneider õp. Brasche'ga kirikumäelt tulles käärkambrisse sammunud, ei olla sealt mitte ainumat kiriku võõrmündrit leida olnud, kuna kiriku-eestseisjat ülepea kiriku juures ei olnud. Väljas ja käärkambris käratsenud rahvas, kuulnud hüüdeid:

„Meie sind ei taha, meie teid kirikusse ei lase, minge rahuga tagasi jne.“ Mõned käratsejad olnud nõus Brasche'l ametikuube ja kraed ära rebima, arvates, et ta siis ülepea enam õpetajaks ei kõlba.

Praosti käsu peale lõhkunud kirikuteener käärkambri ukse kirvega maha. Kirikus tulnud otse laadakära kuuldavale. Kui uus õpetaja tahtnud kirikusse astuda, et seal altari teenistust pidama hakata, ei ole teda mitte altaris minna lastud, kuna aga kära edasi kestnud, endisi hüüdeid ühtesoodu korratud. Katsutud oreli saatel laulda, et seega lärmi vaigistada, kuid asjata. Nüüd astunud praost altaris ja hakanud kogudust manitsusesõnadega noomima, jällegi asjata. Viimaks astunud praost kantelisse ja rääkinud sealt koguduse vastu umbes järgmiselt: „Meie ei ole täna siia teie vastu mõõkadega ega sõjariistadega platsi tulnud; kui teie mu suusõnalisi noomitusi miskiks ei pane, jääb jumalateenistus katki.“ Ka nüüd ei vaikinud kära veel mitte. Korraga lõpetati kõik katsed ja ühtlasi jäi Brasche' kiriku peale laulatamine seekord täitsa katki. Samal päeval leitud veel kirikumõisa

trepilt nimeta kiri, milles öeldud olnud, Brasche' ei ole mitte Jäärja, Kilingi, Pati valla ja Reinaste küla poolt õpetajaks valitud. Saarde rahvas nimetab seda 29. nov. sekeldust „kirikuriiuks“.

Nüüd pandud Saarde kiriku ukсед lukku ja jäänud nii üle kuu aja kinni. Kohe alanud asja järeleuurimine kohtu teel. Selleaegne Pärnu maakonna sillakohtunik ühes ühe kuberm.-valitsuse ametnikuga sõitnud Saardes ümber, et kihutajaid ja kärategijaid otsida. Ümberkaudsed kõrtsid pandud ajutiselt kinni. Voltveti vabriku trahterisse seatud 25 kroonumeest korterisse, kes asja uurijaile tarvilisel korral abiks oleksid võinud olla. Ülekuulamine olnud õige põhjalik. Kes kuidagi süüdlased leitud olevat, need saadetud kohe vahi all Pärnu sillakohtu juurde. Nende arv tõusnud 30 mehe peale. Paar Voltveti vabriku töömeest hakanud siin isegi veel sillakohtunikule väevõimuga vastu. Tähendatud vabriku tööliised olnud muude seas kõige vihasemad Brasche' vastased. Järelekuulamised lõpnud sellega, et selleaegne Kilingi vallavanem Mõimessaare Peet Sepp neljaks aastaks ja kolm Voltveti vabriku töölist poolteiseks aastaks vangi istuma mõistetud, kuna aga Saarde köstrit ja Kilingi valla kirikuvöörmündrit ametist lahti laskmisega karistatud. Teiste süüd pole kohulikult suudetud tõendada.

Õpetaja Brasche olla väheajal kiriku-eestseisja juures Voltveti mõisas elanud, kus ta jõulupühade ajal ühes mõisa küünis ehk linnaste kuivatamise rehes jumalateenistust pidanud ja muid kiriklikke talitusi toimetanud. Rahva seas aga lagunenud jutt laiali, et kirikulisi sinna ainult piletitega sisse lastavat, mil järeldusel seal peale seda vähe inimesi koos käinud.

Alles 3. jaan. 1871. a. avatud meie kiriku ukсед ja kirik, mille ruumides mõni nädal tagasi niisugune valus riiutuli oli käinud, õnnistatud kõige pealt uuesti. Samal korral laulatatud siis õp. Brasche' Saarde koguduse õpetajaks. Et eemale hoida uusi ootamatuid sekeldusi, olla tähendatud pühapäeval Voltveti vabrik käimas ja sealt käsitöölised kõik töös olnud.“

Õpetaja Brasche' aga ei jäänud kauaks siia püsima, vaid läks 1872. a. Tallinna Kaarli koguduse õpetajaks.

Õpetaja Gahlnbäck oli aga pärast seda sunnitud kodumaa mulda jalult maha raputama ja Sarmaatia legendikkudele

välja rändama, kus ta Samaras koha sai, sest et sakslased temale kodumaal töötamise võimatuks tegid. Saardes aga kahjatseti teda aastate kestel tõsiselt taga. Veel kaua kõlas saardelaste suus „Kalbärgi“ nimi.

III. KOOLIAEG

Saanud ma suuremaks sirgunud, võttis ema mu ühel päeval voki veerde ja hakkas lugemist harjutama. Õlekõrs ühes käes, lauluraamat või testament teises, veerisin täht tähelt ja rida realt, mis ema peast ette ütles. Emal olid tähtsamad kohad raamatust kõik meeles. Alles pärast osteti Jakobson'i „Kukeaabits“, mis palju huvitavam oli ja mille järele ka kirjutamisega algust tegin.

Et minu õppimisele rohkem hoogu anda, seletasid „suured inimesed“ sagedasti, et koolmeister pea katsuma tuleb ja väga „kuri“ on, kui lapsed lugeda ei oska. Selle järele hakkasin omale koolmeistrit ette kujutama kui inimest, kes laste vaenlane ja kelle peaülesanne neid karistada.

Juhtus siis ühel päeval, kui õuevärav krääksus, koerad haukuma pahvatasid ja keegi pika kasvuga mustas mantlis mees toa poole sammus, et teistest keegi lausus:

„Näe, koolmeister tuleb.“

Minu arakstehtud meelest ei tähendanud see muud kui hukatust. Värisedes pugesi hiljukesi pimedasse toanurka varjule, kus harilikult seisid saarepuust reejalased ja künnapuud. Siia jäin ootama ja vahtima, mis nüüd küll sünnib. Kui oma rõõmuks midagi iseäralikku kuulda polnud, hiilisin tunni paari pärast jälle päevavalgele, leides, et tulija polnudki koolmeister olnud.

Kui lugemise ja kirjutamisega kodus mõnevõrra hakkama olin saanud, pani vend ühel päeval vaka kartuleid ja nädala leivakoti reele ja viis minu R i s t i k ü l a k o o l i.

Siin õppisin nimepidi kaks talve (1876—1877), sest vahel tuli nädalate kaupa kodus palke vedada ja muud tööd toimetada, nõnda, et minu kartulid, mis vahepeal lopsakasse kasvamishoosse saanud, kevadel pea tervelt koju tagasi toodi. Siiski sain õppimises omajagu edasi.

Keoliõpetajaks oli Kustas Päärman, endine oma kihel-

konna kooli õpilane, kelle kirikuõpetaja koolmeistriks oli ülendanud, peaasjalikult tema ilusa käekirja ja laulmise pärast.

Koolimaja oli uuepoolne, koolilauad harjas, mille mõlemail pool lapsed istusid. Peale koolitoa oli olemas sahver ehk käsikamber ja magamistoad, poistel ja tüdrukutel eraldi. Silmi pesti sula ilmaga väljas oja ääres, talvel pakasega köögis korstna all, mis samuti oli külm. Enamasti köigil oli nädala leivakott kaasas, jõukamail leib, räimed, liha, või, kehvemad pidid leppima räime ja leivaga, millele vahel rasvaga kartulipuder lisaks. Ainukeseks soojaks toiduks oli kartulid, mis keedeti köögis katlas suure laia korstna all, kus sagedasti koolmeistri sea kintsud paistsid suitsemas. Mõnel oli „märss“ (kujutud võrk-kott), kuhu ta omad ja võib olla mõne hea sõbra kartulid mahutanud, nõoriga katlasanga külge kinnitatud, kuna teised kõik keetsid lahtiselt üldises katlas.

Sel kooliajal olin saanud esimesed tõelised saapad, mitte „kuresaapad“ nagu siiamaani: vend Peeter, kes vahepeal kingsepaks õppinud, oli mulle valmistanud oma kunsti kõrgemal tipul seisvad saapad, väljaspool kämblalaiuste punaste äärtega, ja liiatigi „kärtsuga,“ mis käies kaugele kuuldus ning äratas teiste imestust ja kadedust. Venna kärtsaapad olid laialt tuttavad ja oldi valmis nende eest kõrgemat hinda maksma. Ta ise ütles, et need olla kuivatatud konnad. Need punaste veertega saapad tõstsid märksa mu enesetunnet ja olid mu õnn ja uhkus tol korral, sest teistel olid pea ainult pastlad ja üksi paaril vanemal poisil „kalavinskid“ (kollased säärega venesaapad), mis nad vanemailt vennilt pärinud.

Kuid need saapad said lõpuks mu hukatuseks. Sest ühel ilusal päeval, kui lapsed jälle kord ülemeelses tujus üksteist ümber laudade taga ajades kilkasid ning „maja selga“ ähvardasid võtta ja minakene ka tuuri sekka löönud, prahvatas järsku koolmeistri uks valla ja lävele ilmus vihast ähvardav nägu. Esimene asi, mis ses segaduses tundsin, oli, et kaks kanget kätt mu turjast kinni haarsid, mind tulivalusalt kukla tagant vastu karvu tutistasid ja lõpuks nurka seadsid. See oli olnud silmapilgu töö. Saapad, mis siiamaani minu au ja ilu, olid saanud minu äraandjaks. Nende kääksumine oli koolmeistri tuppä kuulda olnud, ja

et üksi minul sarnased, kõik piksenoored alguses kohe minule koondanud. Pastlamehed olid vahepeal nagu hiired auku kadunud.

Järgmine aste oli Saarde kihelkonnakool, kus sain ühe talve korralikult õppida, ehk nagu koolitunnistusel seisab: „Kooli tulnud sel 8. sept. 1878 ja koolist välja astunud sel 17. mail 1879. Sest kooliajast leerilaste juures olemisel 6 nädalat ära arvata. Puudunud 8 päeva ja koolis käinud 115 päeva.“

Õppeained oli järgmised: Katekismus, piiblilugu, reh-kendus, kodumaa tundmine, geograafia, ilukirjutus, õigekir-jutus, eesti keeli lugemine, saksa keel, vene keel, laulmine, joonistamine, ajalugu.

Koolijuhataja oli köster J. Kihno Valga seminarist ja tema abi J. Tamm Tartu Hollmanni seminarist.

Minu edasiõppimine ähvardas nüüd katkeda, sest 1879. a. kevadel suleti kooli tegevus ajutiselt, alles mõne aasta pärast võidi seda uues köstrimajas jätkata. Põhjus: vana mädanud maja ja kitsas ruum, sest kooli kaks klassi olid asunud ühes toas, mille kõrval ainuke ahas ruum, kus söödi, õpiti ja magati. Et samas ruumis kevadel ja sügisel koos käisid korraga 70—80 leerilast, võib kergesti kujutella, milline õhk seal valitses. Uus kihelkonnakoolimaja ehitati alles aastat viisteist hiljem noore Heinrich von Stryck'i ajal, sest vana Oskar von Stryck, olles kiriku-eestseisja ja suure majoraatmõisa Voltveti omanik, oli ehitamise vastu seisnud. Talurahval ei olla peale vallakooli kõrgemat kooli vaja. Poeg aga, kes Eesti iseseisvuse vastu töötas ja meie maad ja rahvast Saksamaa võimu alla tahtis anda, on praegu Rootsis paos.

Järgmisel talvel õppisin oma käe peal edasi, peaaesjalikult saksa keelt A. Grenzstein'i õpperaamatute järele, käies vahetevahel Kihno pool üles ütlemas. Aga et sellel palju kohtuskäimist oli ja harva kodus leida, polnud mu õppimisel suuremat edu. Suvel tuli vanema venna karjas käia ja põllutöös abiks olla.

MINU SAKSA KEEL TULEPROOVIL.

Meilt välja suurele maanteele sai kolm versta ja umbes pool sellest teest käis laanest läbi. See laanealune oli ena-

masti madal loik ja seepärast puupakega sillutatud, mille ehitamine ja korrashoid nõudnud vanaisalt kui isalt palju hoolt ja muret. Kui suvel tuldi linnast või kirikust laaneteed, oli vankrimürinat juba kaugelt kuulda ja midagi ei pakkunud lastele siis suuremat rõõmu kui linlastele vastu lipata ja linna saia nuruda. Kui magus oli see sai. Seda keerdi keele peal mitu korda ümber, enne kui alla neeldi.

Selle tee oli aga vend Kasper, kes nüüd peremees, hoole- tusse jätnud, nõnda et pakud ära mädanud ja paigalt ära nihkunud ning selle asemele porilombid ja isegi tiigid tekkinud, mis iseäranis kevadel ja sügisel tegid hobusega väljapääsu pea võimatuks. Siis käidi veel ratsa väljas ja vanker seisis kuskil maantee veeres talus. Venna unistus oli teed õgvendada ja kividega sillutada ning kraavid mõlemale poole kaevata. Seks oli aga vaja metsavalitsuse luba hankida, milleks vend juba mõnda korda metsasaksa jutul oli käinud, kuid asjata. Luba ei tulnud.

Lõpuks oli ta aga otsusele jõudnud, et tarvis oleks ajada lubaasja enam diplomaatilisel teel ja asja ette kanda ainult saksa keeles. Küllap see aitaks. Kõik sakste asjad käivad libedasti.

Ei tea mitte öelda, kes kuri temale pähe pistis saata otse mind sellele kahtlasele diplomaatilisele reisile. Mina mingu metsasaksa juurde ja seletagu asi põhjalikult saksa keeli ära. Ega muidu sellest midagi välja tulla.

Minu vastupunnimine ei aidanud midagi, venna usk saksa keele imevõimusse oli kõikumata. „Mis lori see on, poiss tervelt kaks aastat koolis saksa keelt õppinud ja ei oska nüüd seda väikest asja toimetada,“ lausus ta. Ei aidanud miski, venna autoriteet oli sedavõrt kõva, et pidin tahes või tahtmata sellele alistuma.

Ühel ilusal pühapäeval hommikupoolel sammusin siis — kollased parknahka pastlad jalas, uus kirikukuub seljas, kirju rätik kaelas, nokaga müts peas ja munakorv käe otsas — metsasaksa poole, kes asus meilt versta kümme kaugel.

Raske oli mu süda. Tundsin end nagu tapalavale aetavat. Esmalt polnud mul siinamaani ühe päris saksaga kunagi asjaajamist olnud ja teiseks olin saksa keeles alles algastmel. Olin seda ainult raamatuist õppinud ja pidin, kui midagi ütelda tahtsin, enne nagu meelde tuletama, kus

leheküljel see sõna seisab. Aga parata polnud, vend oli kalk ja kare oma nõudmistes.

Sammusin siis oma eesmärgile, ise sealjuures mõnesugust kõnet memoreerides. Kui ometi mõni ime sünniks, mõtlesin, tuleks näiteks hirmus rahesadu või maavärisemine, mis teeks mu käigu võimatuks. Aga ei tulnud ei rahesadu ega maavärisemist ja lõpuks leidsin end metsahärra trepi ees. Kõõgis andsin kõige enne munakorvi tüdrukule ära, sealjuures päheõpitud lauseid saksa keeles korrates, millest see minu rõõmuks üsna hästi aru näis saavat. Kuid see oli ka kõik. Kui lõpuks metsahärra enese ette jõudsin, oli mu valmismõeldud kõne otsani meelest kadunud. Nüüd ei jäänud muud üle kui seletasin venna käsust hoolimata asja puhtas maakeeles ära. Ja läks üsna kenasti. Saks oli — vist kanamunade mõjul — õige lahke ja otsustas: „Meie saama asja järele kuulama.“

Lahkusin peale seda pea oma sünnikohast. Luba saadi hiljem aastate pärast, aga siis polnud vend enam Kolmearakse talu peremees.

MUUD VAIMLISED HUVID.

1875—1880.

Esimesist raamatuist, mis rääkimata isuga lugesin ja mis minu pärastisse mõtteilma mõju avaldanud, mäletan veel: Kreutzwald'i „Ennemuistsed jutud“, Reinu vader rebane“, „Maa ja mere pildid“, kolm annet Kunder'i „Maakeraelu ja olu“, Poe' „Kuldpõrnikas“, „Peruamaa viimane Inka“, hiljem Cooper'i „Nahksuka jutud“, Jamaika saare viimised maroonlased“, „Abeliino see suur maailma kõrilõikaja“ jne. „Maa ja mere pildid“ oma kirju ja elava kirjeldusega Aafrikast, Tseiloni saarelt ja Põhjamerele mõjusid nii mu lapselikku ettekujutusse, et ööd läbi neid sündmusi lugesin ja vaimus kaasa elasin. Vaevalt võisin sel ajal kujutella ja loota, et saatus mind ennast punanahkade kodumaale (Ameerikasse) talutab ja nende auväärt pealikute järeltulijatega, kelle vägitegudest ma lugenud, tutvust laseb teha. Kuid sellest pärastpoole.

See oli alles ajajärk mu noores elus, kus uskusin, et kõik, mis raamatus lugesin, sõna sõnalt nii on sündinud, kui trü-

kitud, ja et raamatukirjutaja muud polnud teinud kui sündmuste lähedal olles neid üles tähendanud.

Käisid suurtel pühadel rändajad kaupmehed kiriku juures raamatuid müümas. Tundide kaupa vahtisin, kui üks ja teine ilus raamat ostjaid leidis. Mina oma taskuga ligi ei pääsnud. Juhtus veel säärane kaupmees meile öömajale jääma (elasin sel ajal vendadega „Kellal“, kiriku kellamehe talus), siis oli õnn täieline, sest oli kombeks saanud öömaja eest mitte maksu võtta, vaid selle eest oli tervel majal luba ööd ja päeva uusi raamatuid lugeda, kuni kaupmees jälle minema hakkas. Need olid alles pühad.

Leidus sel ajal rahva seas ka mehi, kes kirjandust sedavõrt armastasid, et kõiki trükkis ilmuvaid raamatuid enesele püüdsid muretseda. Üks neist haruldastest inimestest oli J u h a n K a n g u r, Jäärja vallast. Ehk küll ise kehv kõruline inimene, tõusnud tema raamatute arv 5—600 peale, nende seas palju kõrgeväärtuselisi. Olles jutukas ja kõneldes Jäärja murrakut, mis käis libedamalt kui „lepasel reel“, leidis ta selleaegsete kirjameeste ja rahvategelaste poolt iseäralist tähelepanu, kes teda hea meelega oma juurde külla kutsunud. Nii käis ta aeg-ajalt kaugetel jalareisidel, mis harilikult ulatunud Apja Jung'i, Paistusse Bergmann'i, Otepäässe Hurda, Rõugesse Kalda, Tartu Hermann'i ja Eisen'i poole. Need olla heal meelel kuulunud selle haruldase mehe jutustusi ja veel rohkem tema külamurrakut ning tema ära minnes kinkinud talle omakirjutatud raamatuid. Neist käikudest teadis ta ikka midagi huvitavat kõnelda. Kirjameeste kodune elu võeti teravalt luubi alla.

Nõnda küsinud Kallas, mis Saarde rahvas ka arvata tema uuest jutluseraamatust.

„Õpetaja kantslis kiitis väga,“ vastanud Kangur oma avameelsuses, „aga rahvas ütleb, et Kallas olla nende vanade meeste ja naiste jutud, kes nädala jooksul tema kõnel käinud, pühapäevajutluseks kirja pannud ja see polla muud kui Rõuge kihelkonna ajalugu.“

„Ah, soo, see on neile hea küll,“ lausunud Kallas ja pöörnud selja.

Nüüd puhkab see iseäralik rahvapoeg aastat kümme maamullas. Paraku on mul praegu tema raamatute saatust teadmata.

Esimene „puhkpillide mängukoor“ tekkis Saardes 1876. aastal. Asutajad liikmed olid enamasti koolmeistrid ja mõned ärksamad Nõmme käsitöölised (Tiitused). Põhikirja järele nõuti kooriliikmeilt kõva korda ja

„et neil muusikatalenti oleks ja et tervis, nimelt rinnad, välja võiksid kanda.“

Kombelisele ülespidamisele pandi suurt rõhku ja karistati selle vastu eksijaid kõvasti. Nii öeldi põhikirjas:

„Igaüks koori liige lubab üht kokko leplikko, sõbralikko ausad elo ja hääd läbisaamist pidada. Riiakad, tülitsejad, liiderlikud ja joodikud püab mängukoori eestseisus manitsemisega ja valjuma seletamise sõnadega õige teele saata, ja kui süüdlane ka siis vastutõrkujaks jääb, saab tema mängukoorist välja heidetud ja maksab mängukoori laeka heaks õppetamise eest ja muu kuludeks kümme rubla.“

Telliti Saksamaalt uued mänguriistad, kutsuti keegi Mägi väljastpoolt kaheks nädalaks mängu õpetama, mis eest see peale prii ülespidamise 10 rbl. raha ja kaks korvi õlut nõudnud. Mänguriistad, 14 tükki, maksnud 350 rubla.

Esimesed avalikud ülesastumised olnud enamasti kirikus suurtel pühadel ja leerilaste vastuvõtmisel. Koor koosus hästi, nii et ta Fritz Tiituse juhatusel 75-aastaselt vabanduse-juubelipeol 1894. a. Tartus võitis teise auhinna.

Kogu kihelkonna vaimliseks keskkohaks oli V o l t v e t i ehk A l l i k u k i v i v a b r i k, kus asus umbes 1000 inimest. Seal oli oma mängu- ja laulukoor, peale selle harjutati ka näitemängu. Et rahvas tihedalt koos elas ja raha alati liikvel, oli vaimline elu õige edenenud. Seda õhutas peasjalikult noor südi patrioot Hans Liebert, kes ka ise saatis artikleid ajalehtedesse. Ümberkaudselt rahval oli vabrikust suur aineeline tulu, sest siin võidi põllusaadused kergesti rahaks muuta ja veoga teenida, sest see tarvitas aastas lähel 20 tuhat kantsülda puid kütteks.

Vabrik, mis 1858. a. härra Zoepfel'i poolt asutatud, valmistab peenikest kaleviriiet, mis veeti plaanvankritel Tallinna ja Peterburi, sest raudteed puudusid alguses.

Üldse oli kaheksakümnendate aastate ümber meie kodumaal suur tulunduslik tõusuaeg, sest peale Vene-Türgi sõda langes vene rubla 75 kop. peale alla ja järjelikult maksid

meie põllusaadused, nagu lina ja vili, kõrget hinda. Rukki setverdist makseti kuni 15 rubla ja linad tõusid 120 rubla peale kaal. Sel ajal lunastati palju talukohti võlgadest. Need aastad olid ka Pärnu linnale õitseajaks. Maanteedel käisid neljad rööpad kõrvuti, kahed vooridele ja kahed kohalikkudele elanikkudele. Talvel olid teed pärast tuisku kole auklikud ja nende parandamiseks aeti terved vallad jalule.

Aastal 1894 põles Allikukivi vabrik maani maha ja selle tõttu olid töölised sunnitud iga nelja tuule poole laiali valguma.

1878. a. hakkas ilmuma C. R. Jakobson'i „Sakala“, mis sünnitas meie pool samuti kui mujal suurt murrangut. Ei oldud enne meest kuulnud, kes nii julgelt mõisnikkude ja kirikuõpetajate vastu oleks välja astunud. See meeldis rahvale. Koguduseliikmed olid omal kulul „Sakala“ tellinud õp. Th. Walker'ile, kes oli kange saksameelne ja ei väsinud kantslist jutlustamast eesti rahvast kui alaväärtuselisest tõust. See tellimine ajas õpetaja veel enam marru.

Minu vendadele käis „Sakala“, ja et töö juures mitte aega viita, pandi mind ette lugema. Pärast leidsid siia poole teed ka Järve „Tartu Eesti Seitung“ ja „Olevik“.

Mäletan, missuguse igatsusega oodati postipäeva, sest lehed ilmusid alles üks kord nädalas. Nad toodi harilikult vallamajja, aga et see ringkäik võttis 2—3 tundi aega, oli minu kohus neid 4 versta kaugelt postilt toomas käia. Muidugi juba teel lugesin lehed läbi. Kodus kordasin seda uuesti teistele.

Huvi eesti asja vastu oli tõusmas.

SUURE-JAANI KIHELKONNAKOOLIS.

1880—1883.

Vahepeal olid mu tulevikuväljavaated pisut selginud. Üks mu vendadest, Peet, kes kingsepaks õppinud, oli Suure-Jaani elama asunud. Et sealne kihelkonnakool tuttava rahva- ja koolimehe J. Kapi juhatusel seisis heas kuulsuses, siis otsustati mind sinna õppima saata. Saatma tuli minu sõber Laos.

Laos Päärmann oli nimelt mu venna Peetri juures king-

sepaks õppimas, kuid iseäralikul viisil näisid tema mõtted ja huvid enam kirjanduse- ja luulevallas viibivat kui liistude ja pigi juures. Ta oli kihelkonnakooli haridusega ja omast kohast laulik ja unistaja. Ta kandis alati kehakat kirjutusraamatut põuetaskus, kuhu oma luuletised üles tähendas, mis saapaid paigates peas valminud. Neid võis seal olla mõnda tosinat: isamaast, vabadusest, armastusest jne. Kord oli ta koguni kolm oma paremaid laulest puhtalt paberile kirjutanud ja ajalehele „näha“ saatnud. Kui siis üks neist trükkis ilmus, oli ta üliõnnelik. Kõik see kirjanduslik tegevus tõstis temast lugupidamist minu silmis märksa ja meist said sõbrad, seda enam, kui ta vahel oma vaimusünnitusi saladuse katte all ette luges ja küsis: „mis sa arvad ka?“

Kuid see ei näinud mu vennale meeldivat, sest kord Laosele jõuluks kaelasalli kinkides kuulsin teda tõrelevat „et see ikka enam sedasi edasi ei või minna, sest juba üks vana tarkusesõna ütleb: Kingsepp, jää oma liistude juurde! Kõik muu on puru.“

Siiski võin nüüd oma noorpõlvesõbra vabanduseks kinnitada, et temast võrsus viimaks omaaja tüübiline seltskonnategelane, kes, kui tarvis, pilli puhus, kooris laulis, näitemängu etendas, karskusekõnesid pidas ja ajalehte sõnumeid saatis. Ja kõik seda pea ilma tasuta.

Suure-Jaani oli meilt versta kuuskümmend, ja sinna kaugele haridusreisile asusin ühel sügisesel varahommikul oma sõbra Laosega, jõudes õhtuks sihile.

Nõnda sattusin Pärnu metsamaalt Viljandi maisamaale, kus avaramad väljavaated.

Teisel päeval valmistus vend ette mind „kantrile“ (nõnda kutsus rahvas oma köstrit) tutvustama. Seks mureses ta kõige enne kaksteistkümmend pudelit õlut. Mina katsusin küll vastu vaielda, et see ikka nagu ei läheks oma tulevasele õpetajale õllega esineda.

„Miks ei lähe,“ kinnitas vend, „see on tingimata tarviline, kui sa kui võõra kihelkonna poiss tahad kooli vastuvõtmist.“ Nii ka sündis. Need kaksteist pudelit seadis vend Kapi söögitoa seina äärde ridamisi sinna paika, kuhu arvas aknast päevavalgust kõige enam paistvat, ja jäi siis ootama.

Pea ilmus ka Kapp, olles tüseda kehaehitusega ja laia otsaesisega vanapoolne härra, meie juurde, villane suur-

rätt üle laia õla. Küsis Saarde elust ja ajas kaua lahkelt juttu. Kui viimaks meie soovi kuulnud, otsustas mind kooli vastu võtta. Kas need õnnetud kaksteist pudelit talle ka silma puutusid, ei tea ma mitte, kuid sinna nad jäid.

Et kooli alguseni jäi veel nädal aega, oli minu esimeheks tööks aias Kapi õunu maha võtta, mis kolm-neli päeva kestis. Sealjuures sain ma oma tulevase õpetajaga lähemalt tuttavaks ja mulle tundus, et ta iseäralise heatahtlikkusega minu poole vaatas.

J o o s e p K a p p, minu unustamatu õpetaja, oli ärkamisaja silmapaistvaid tegelasi. Ise oma hariduse saanud Zimse' seminaris Valgas, nagu palju teisi esimesi rahvategelasi ja kirjanikke, oli ta osava ja sümpaatilise kooli- ja rahvamehena üle kodumaa tuttav. Õpetus ja äratus, mis ta jagas Suure-Jaani kihelkonnakoolis, valgus ka naaberkihelkondadesse ega jätnud oma vilja kandmata.

Kahjuks pole siiamani keegi sulemees mahti leidnud pikemalt seletust anda Kapi elust ja tegevusest, samuti pole ka mitte tema näopilte silma puutunud.

Koolitunnid olid huvitavad, ja õpiti hoolega, ehk küll õpetaja tervis nähtavasti raugema lõõnud. Iseäranis heal järjel oli kirjaseadmine ja geomeetria, millise aine üle tema sulest ilmunud oli „Geomeetria õpetus“. Peale selle oli ta välja andnud „Eesti ema“.

Suur, võib olla suurem oli mõju, mis Kapp kui isik ja kõnemees avaldas väljaspool kooli vanemaisse inimesisse. Laupäeva ja pühapäeva õhtupoolikuil kogunes alati rahvast, kõige enne küll kooliõpetajaid ja pasunakoori liikmeid, koolimajja. Nende sekka ilmus siis Kapp iseenesest ilma kutsumata: kõneles, seletas, vaidles, valgustas ja juhatas. Kõik nii veenvalt. Iseäranis huvitavad olid selgitused kodumaa poliitilistest küsimustest, kui need tulid päevakorrale. Neid kuulati suure tähelepanuga.

Kord (1882) oli Kapil läbirääkimine Borm'iga Pärnus, et ta „Pärnu Postimehe“ toimetuse oma kätte võtaks, kuid asi jäi mingil põhjusel soiku ja toimetajaks sai Eugen Jannsen, Borm'i väimees.

Kõige selgemini ilmutab Kapi sihti ja töökava „protokoll“, mis 11. sept. 1878. a. Tartus W. Eisenschmidt'i juures kokku seatud ja kuhu 18 selleaegist silmapaistvamat rahvategelast alla kirjutanud, nende seas: õp. W. Eisenschmidt,

stud. K. A. Hermann, õp. J. Hurt, redaktor J. W. Jannsen, stud. H. Jannsen, dr. Kreutzwald, stud. M. Lipp, dr. M. Veske, koolm. G. Blumberg, köster J. Kapp jt.

Selles määratakse kindlaks eesti keele, kirjanduse ja hariduse sihtjooned, mis nii põhjalikud, et alles vabas Eestis on leidnud teostamist. Et see tähtis dokument hiljuti ilmunud „Eesti kirjanduses“ (1922), ei taha ma selle juures viibida.

Kapi vaba isamaaline vaim ei leidnud üle oru kiriku-mõisas sugugi heakskiitmist, seepärast oli vahekord õpetaja ja kantri vahel äärmiselt jahe, kui mitte vaenuline. Õp. Speer kooli katsudes püüdis ikka esineda niisuguste keeruliste küsimustega, et raske oli aru saada. Sellega taheti kooli maha teha.

Oli 1880. — 1882. aastal. Mitte harva nägime elava loomuga, laia otsaesisega ja tuliste silmiga härrat, kord Väandra poolt tulles ja Viljandisse minnes või ümberpöördukt, Kapi poole sisse astuvat. Esmalt olid need külaskäigud sagedamad, pärast jäid aga soiku. Kuulsime: see on „Sakala“ toimetaja C. R. Jakobson.

Olid sääraseil korral aknad sagedasti kuni koiduni valgustatud, siis öeldi: nad vaidlesid jälle läbi öö.

Kapp oli loomu poolest tagasihoidlik, kaaluja, Jakobson rohkem tulipea, tormaja. Sellest ep need vaidlused ja lõpuks jahenemine nende kahe rahvamehe vahel.

1882. a. märtsikuu 2. päeval äkiline ja ootamatu Jakobson'i surma sõnum ja 15-dal matust Väandra Kurgjal. Suure-Jaanist läbi sõidavad palju Eesti tegelasi matusele: dr. M. Veske, õp. Kurikoff, stud. Hellat, Söerd ja palju teisi, kelle nime me teada ei saanud. Nad tulid Tartust, Tallinnast, Riiast ja isegi Peterburist. Meid poisse huvitas suuresti tähtsamaid isamaa poegi oma silmaga näha. Hellat sobitab pois-tega sõprust ja hakkab võidu üle järve kive heitma. Mitmed meie poistest küsivad ja saavad luba matusele minna.

Saarest tulid minu vend Tõnis ja kooliõp. Treufeldt ratsa, sest matk oli pikk ja teed võimatu põhjatud. Olid tahtnud mind ligi võtta, aga et ööaeg, sõitnud mööda.

Saardes palub rahvas õp. Walcker'ilt luba Jakobson'ile hingekella lüüa. Õpetaja kaalub ja vastab:

„Ei saa lubada, Jakobson pole meie kihelkonna mees.“

Teised katsuvad kavalusega eesmärgile jõuda. Kilingi valla kasakas Tiitus läheb õpetaja juurde ja palub oma väike-
sele tütrele hingekella lüüa, kes praegu olla surnud. Õpetaja
lubab esmalt, lööb aga vahepeal kahtlema ja saadab toatüd-
ruku surnut vaatama. Kavalus tuleb ilmsiks ja kellalöömine
jääb ikkagi ära.

Vene kiriku juures puhuvad sootu teised tuuled: lüüakse
hingekella ja tornis mängib pasunakoor. Murruna kokku ko-
gunenud rahvale peab preester Soome kõnet, kus ta muu seas
ütleb:

„Jakobson'ile heidetakse ette, et ta venelaste sõber olnud.
Jakobson oli tark mees, kes teadis, kuspool õigus. Teiseks:
Jakobson olla olnud vene pappide tallalakkuja. Vene pappide
taldadest hoovab aga niisugune imejõud välja, mis Jakob-
son'i tugevaks tegi, kui väsimus peale kippus.“

Need preestri argumendid olid muidugi peenike politika,
sest rahvas pidas seda oma võiduks sakste üle ja austas vene
pappi.

Sama aasta sügisel sai valmis Viljandi Põllumeeste
Seltsi maja, Jakobson'i allatud ja esimene sellesarnane Eestis,
ja kogu maalt ruttab rahvast pühitsema. Ka meie kuus kihel-
konnakooli õpilast, sündmusest vaimustatud, matkasime ühel
päikesepaistelisel oktoobrikuu päeval Viljandi poole. Mitte
maanteed kaudu, mis käära oleks ja ilmaaegu aega võtaks,
vaid ikka üle niite ja nurmede Viljandi kiriku torni peale.
Rahvast oli pühitsemisel palju. Peeti kõnesid ja mängiti „Ar-
tur ja Anna“. Sain esimest korda eesti tegelasi näha. Saardest
olid ilmunud mu vend Tõnis ja kooliõpet. J. Tuul.

Esimesed kaks aastat asusin koolimajas, sest et vennal
kui kehval algajal polnud peavarju pakkuda, kolmandal aga
leidsin kellegi härra X. juures korteri. See oli iseäranis lusti-
line härra: armastas logelda, suuri jutte ajada, lahedalt süüa
ja juua — kõik oma isa kulul, kes oli taluperemees. Noore-
mas eas oli ta kreiskoolis käinud, — „käinud“, aga mitte

õppinud. Kord tuli ta kaugemalt reisult, Pihkva poolt, ja tõi ühe suure rohekat värvi maakaardi kaasa, mis ta kõvasti seinale naelutas. Seepeale ilmus kuulutus „Sakalas“, kus ta oma mõisasse Venemaal moonakaid, aidamehi ja muid ametnikke nõutas. Ise hakkas enesele mõisniku väljanägemist soetama: kandis rohekat ülikonda, sulega kübarat jne. Ja kui kohalotsijaid karjakaupa hakkas ilmuma, võttis neilt käsiraha ja laskis end kõrtsis rikkalikult kostitada, lubades neile paremaid kohti ja isegi äiataadi au, kui tütreid olid olemas. Kuid see mäng ei kestnud kaua, kõik jäi jälle soiku. Minu vastu isiklikult polnud ta halb.

Minu majanduslik seisukord noil aastail polnud kuigi hiilgav, sest kodunt suuremat toetust loota ei võinud. Tuli niisama läbi ajada. Olles kasvamiseas, mil organism nõuab rohkem sisemist kütteainet, pidin tihti leppima poole kõhuga. Aga mis tähendasid tookord materjalsed asjad palju, kui aga sain edasi õppida. Nagu näen selleaegistest ülestähendustest, on mu kolme-aastane büdzhett saja rublani täis kasvanud, ühes arvatud raamatud ja kooliraha.

Oli tuttav kaupmees, kes mulle pühapäeviti oma lauas sooja lõunat lubas, selle eest kohuseks tehes pühapäevadel, kui kirik välja tuli, poe eesruumis, kus vankrimääre ja heeringapütid seisid ja laest mitmesugused rihmad ning nobulid alla rippusid, vahti pidada, et keegi midagi omavoliliselt ei omandaks. Hoolimata kõigest minu hoolsusest ja südamesoovist, et ükski varas lõksu langeks, jäi kõik mu vaev asjatuks. Mitte ühtki varast siin, kuna neist mujal igal pool oli kuulda. Häbi tundes, et jumalamuidu söön teiste leiba, lõpetasin mõne aja pärast oma kontrahi.

Jõuluvaheaeg. Teised õpilased kõik koju läinud. Tühjad kooliruumid, seal nii õudne ja igav. Otsustasin jala koju minema hakata, nagu mõnda korda enne seda käinud. Jõululauapäeva hommikul vara asusin teele, omal raske kandam seljas: Aastakäik „Gartenlaube'sid“ (sel ajal kodumaal laialt loetud saksakeelne kuukiri), mis Kapi lastelt lugemiseks saanud, ja muud tühja-tähja, nii et kanda annab. Ilm vastik ja tuisune. Raske on pimedas teed leida, aga omal on kindel nõu õhtuks koju jõuda.

Koidu ajal Vastemõisas: kümme versta käidud, viiskümmend veel.

Keskpäeval Kõpus: kolmkümmend selja taga, pool ees.

Tee lumine ja jalad väsinud ja valutavad. Gartenlaube'd rusuvad rängalt turja, aga ikka edasi, edasi. Öhtuks peab koju jõudma. Tulevad tagant hobusemehed, sõidavad tilinal mööda.

Kanaküla: kaks kolmandikku maha käidud, ainult üks kolmandik veel.

Üle penikoorma pikkune metsatee. Ei kohuta hundid ega röövlid. Ikka edasi, et öhtul olla omaste keskel.

Öhtu saabub. Juba üsna kodu lähedal, ainult veel mõni verst. Kui päeva-aeg oleks, paistaks kirikutorn kindlasti silma.

Tee lõikab risti orust läbi. Üleval mäe otsas kiunub kõle tuul, siin all nii vaik ja vaga. Kui õige maha istuks ja puhkaks. Tee tuisust harjas ja jalad nii väsinud, nii väsinud.

Heidan lumehange äärde maha, mille hari kõrgelt kümmit üle ripub. Üleval pea kohal tuiskab tuul, lendab lumi, mühab mets, siin all nii mahe, nii armas. Gartenlaube'd pea all, lamman ja mõtlen. Kaugelt kuulduvad kodukoha kirikukellad, mis kutsuvad rahvast öhtusele jumalateenistusele:

„Püha öö,
Õnnistud öö,
Kõik on maas
Rahu sees.“

Ihu rammestunud, silmad vajuvad kinni. Kõik on ükskõikne, kui tuleks surm...

„Kuule, inimene, kas elad või oled surnud? Tõuse üles,“ hüütakse.

Mind rebitakse lumehange alt jalgupidi välja. Luud-liikmed kõik kanged. Olin väsimusest magama uinunud.

„Kui mitte jalaotsad välja poleks paistnud, sinna sa oleksid jäänud igavesest ajast igavesti,“ sõnas mu elupäästja.

Mind võeti lahkelt reele ja sõidutati koju. Olin jälle omaste keskel, kõik valud ja vaevad kui ära pühitud.

„Meie ei oodanud sind niisuguse ilmaga, oleksid võinud

hiljem tulla,“ ütlesid vennad. Ema aga surus mu kätt ja lausus liigutusega, kui mu juhtumusest oli kuulnud:

„Ela, armas poig, ikka illiste, küll siis taevaisa sind ka tulevikus eluteel kaitseb.“

1883. aasta kevadel Suure-Jaani koolist lahkudes kerkib jälle küsimus, mis minust peab saama. Vend küsib Kapilt. „Kas maksab poissi edasi koolitada?“

„Jah, maksab küll, teie vend on hoolas õppima,“ vastanud Kapp ja andnud nõu gümnaasiumi panna. Sellega oli mu saatatus seekord otsustatud.

Osalt rahapuudusel, osalt asjatundmatusel jään veel pooleks aastaks koju, kus õpin ladina keelt, millega Kapi juures alguse olin teinud.

KUIDAS MINUST SAI „KETSER“ JA „KIRIKUMÜÜRIDE LÕHKUJA“.

Vahepeal pidin ka leeris käima. Õpetajaks oli tol ajal Saardes Theodor Walcker (1874—1895), kes kuskilt Bessa-raabiast tulnud ja äärmiselt saksameelne, nagu eelpool kord mainitud. Kõnes ja jutluses armastas ta opereerida peaaesjalikult „väävli ja põrgutulega“, mispärast ta üksnes teatud osa koguduseliikmete poolehoidu leidis. Kui lapsikud vahest tema jutlused võisid olla, olgu näiteks üks proov, kuidas ta seitsmendat käsku seletades püüdis ülistada „kõrgesti haritud saksa rahvast“ ja alandada „harimatut maarahvast“:

„Jah, vaadake, armas kogudus,“ ütles õpetaja, „vargus on üks hirmus asi. Aga varguse ja varguse vahel on suur vahe. Kui teie maarahvas varastab, siis varastab ta kõiksugu väikesi asju, peidab neid ära ja peab omale. Aga kui meie saksa rahvast juhtub keegi seda tegema, siis võtab ta üksi suuremaid summe ja ainult rikkastelt, ei pea seda aga mitte kõik enesele, vaid tarvitab sellest osa ka heategudeks. Nõnda sünnitab meie saksa rahvas ka kurja tehes head.“

Eesti rahval polnud õpetaja silmis mingit tulevikku ja rahvusliikude ettevõtete vastu oli ta püsti vaenuline. Kord sattusin temaga sel põhjusel isiklikult konflikti, mis minu tegi ketseriks ja kirikumüüride lõhkujaks.

Asi oli järgmine. Olin õpetaja juures leeris ja panin ühes

leerivenna Juhan Mitiga teiste leeripoiste seas Aleksandri kooli heaks rahakorjanduse toime, nagu sel ajal moeks. Õpetaja vihastub ja seletab: „et ega see raha kaugemale ei ulatu kui korjajate taskuni. Kui nad õiged korjajad ja neil raamat ette näidata, siis tahan mina ise esimene olla, kes 10 rubla ohverdab.“

Meie pidasime seletust puhtaks kullaks ja et meil oli korjamisraamat, ruttasime õpetaja juurde annetust vastu võtma. Nüüd aga sattus õpetaja piinlikku seisukorda. Ta ei näinud uskuvat, et meie julgeme temalt, saksalt, raha nõudma tulla niisuguseks otstarbeks.

Küsimus oli nüüd: kas oma sõna juurde jääda ja kümme rubla ohverdada, ehk küll vastiku asja heaks, või oma sõna murda. Ja õpetaja valis viimase. Meil jäi kümme rubla saamata. Pea leidsime endid ühes korjamisraamatuga väljas värske õhu käes. Nüüd olime õpetaja viha all, mis pea veel enam süvenes. Nimelt leiti kiriku välimiselt seinalt Ado Reinwald'i salm:

„Olgu usku rumalatel,
Mõistust targu tundjale;
Kõik maailm on jumalatel
Igavesti võlglane.“

Ja peale selle räägiti, et meie oma piiblilood ja katekismused kirikumõisa alatoa ahjus ära põletanud. See oli kuulmatu asi. Järgmisel pühapäeval saime jutluse teemaks, kus õpetaja kõneles ketsereist ja kirikumüüre lõhkujaist. Kes just salmi kiriku seinale kirjutanud, ei mäleta ma mitte, aga oma vanad räbalaks kulunud piibliloo ja katekismuse raamatud olin tõepoolest tulle visanud ilma paha aimamata, sest linna kooli minnes tuli mul pea uued saksakeelsed muretseda.

Siiski võeti meid kaht „musta sikk“ teiste „valgete tal-
lede“ keskel takistamata lauale.

Pärast, kui ma linnas koolis olin ja õpetaja poja õppimises selja taha olin jätnud, muutus ta minu vastu õige viisakaks ja vastutulelikuks. See ilmutas end selles, et mulle „Dahheim'i“ lugeda andis, mis oli saksakeelne kiriklik kuukiri.

Õpetaja Walcker oli omal viisil suur esteet. Loodust armastas ta üle kõige ja püüdis seda, kus võimalik, omalt poolt järele aidata. Temal viibisid Bessaraabia mäed, orud ja kuristikud alles silme ees. Nõnda laskis ta kihelkonna kehvi-

kuid kirikumõisa mäeküljesse sügava ja ruumika kuristiku uuristada, väljakaevatud mulda selle kaldale kuhjates. See pidi miniatüüris meelde tuletama midagi Alpide taolist. Siin kuristiku vilus, mille kaldaid ehtisid uhked kuused, tahtis ta istuda ja suviseid päevi veeta. Heinamaale kaevasid leerilapsed ujumistiigi ja vastu vene kirikut tehti kelgutee, kust õpetaja talvel kõhuli kelgul liugu laskis. See andis rahvale palju kõneainet. Üldse vaadati selle kui saksa veidruse peale. Kuid oma ettevõttest ei leidnud õpetaja kaua rõõmu, sest ujumistiiki tekkisid kevadel konnaparved ja kuristiku reostasid ulakad poisid, kes siin kirikuajal oma asjal hakkasid käima. Aastate pikku ummistus kuristik ja puud kasvasid suureks. Tänapäev pakub kaevik tõesti mingit metsikut vaadet, kus uhked kuused ja lehtpuud lokkavad.

Walcker oli tuttav kuuskede armastuse poolest. Kord istutas kutsar tema sünnipäeva ööl kolm kuuske kirikumõisa ukse ette, mis õpetaja hommikul jumala anniks pidanud. Kui kutsar Türgi sõtta läinud, palunud Walcker iga püha kantslist, et jumal tema kutsari päästaks, ja paari aasta pärast tulnudki kutsar tervelt välja.

Olgu veel tähendatud, et õpetaja Walcker'i hauda Saarde surnuaial ümbritsevad ainult kuused, mis ta elus nii väga armastanud.

PÄRNU GÜMNAASIUMIS.

1884—1886.

1884. aasta algusel Pärnu gümnaasiumi *sexta*'sse (kuuendasse klassi) astudes (koolil oli seitse klassi: *septima* kõige alumine, *prima* kõige kõrgem), tuli esimesel aastal suuremalt osalt korrata, mis eesti keeles juba läbi võetud. Õppus oli siin kõik põhjalikum, täpsam kui maakoolides.

Olin juba 17 aastat vana, pika kasvuga, mispärast end kui käopoja väikese linnu pesas tundsin olevat.

Kool töötas dir. Th. Czernay' juhatusel ja oli saksa-keelne. Teisi keeli õpiti ümberpaneku teel. Meil Eesti poistel oli alguses küll raske võistelda teistega, kelle kodune või emakeel oli saksa keel, kuid mõne aasta pärast saime ka sellest takistusest üle. Olid ju tollaegsed kõrgemad koolid meie kodumaal sulatisahjudeks, mis oma kasvandikke saksa-keelseteks ja saksameelseteks pidid muutma, olgu mis rahvusest tahes. Klassis küsiti ja tähendati üles, mis rahvuse

liikmeks end keegi peab, kuid see ei ilmunud kuskil avalikus aruandes, nõnda et raske on täpsalt öelda, kui palju meie rahva poegi gümnaasiumis õppis. Toon siin *quarta* (neljanda) klassi nimekirja 1886. a. lõpult, kus õpilased oma numbrite (mõistmise) järele ülevalt alla järjestatud, nagu tol ajal viisiks:

1. Nieländer, 2. Rader, 3. J ä n e s, 4. T o f f e r, 5. S e p p, 6. Klau 7. Pales, 8. Berg, 9. Behse, 10. Grimm, 11. Borg, 12. P u u s e p p, 13. Meissner, 14. *Behrsing, 15. *Wieck, 16. Wolff, 17. Mauring, 18. Plath, 19. Neumann, 20. Runge, 21. J ü r g e n s, 22. Rosenberg, 23. Müller, 24. Henzelt, 25. Gerold, 26. *Ulpe, 27. *Samuel, 28. Amende, 29. T i e d t.

Neist 29 õpilasest vastasid kooliõpetaja küsimusele „mis rahvusest oled?“ ainult kuus (siin sõrendatud) „olen eestlane“ ja neli (siin ristiga) „olen lätlane“, kuna kõik teised end sakslasiks tunnistasid, ehk muidu küll arvata võis, et eesti kui läti verd rohkem pidi olema.

„Chronik des Pernauschen Gümnaasiums“ pro 1884 jao- tab õpilased, keda koolis 178 leidus, järgmiselt seisuste järele:

Mõisnikkude ja ametnikkude lapsi	23
vaimulikkude	12
linnaelanikkude	70
maaelanikkude	58
väljamaalaste	15
Kokku	178

Küsimine nüüd, kui palju oli neist eestlasi, või õigem, kelle rahvustunne sedavõrt selginud, et endid selleks pidasid. Selle peale on raske otse vastata. Kuid katsun kaudsel teel. Mõisnikud ja ametnikud — kõik sakslased. Vaimulikud — kahtlemata ka sakslased ja mõned venelased. Väljamaalased viskame samuti üle parda. Linlaste seas olid mõned eestlased ja maalaste hulgas leidusid mõned sakslased, seepärast arvame linnalapsed sakslasteks ja maalapsed eestlasteks ja lätlasteks. Kui maaelanikkude rühmast kirjutame veel 20% lätlaste arvele, kes rohkesti Volmari kreisist Pärnus koolis käisid, siis jääb üle 46 eestlast. See on umbes 25% koguarvust. Venelasi oli ainult mõni üksik ja needki saksastatud.

Usutunnistuste järele oli: luteriusulisi 167 õpilast, reformeerituid 3, kreeka-katol. 7 ja rooma-katol. 1. — Vanadus vankus 22 ja 10 a. vahel.

Haridusministriks oli krahv Deljanov, kes ise saanud hea klassikalise hariduse ja uhke olnud selle peale, et selgesti mõistnud kõnelda ladina keelt. Keskkoolis pandi pearõhku klassikalisele haridusele, ladina ja kreeka keel oli otsustav. Iseäranis kõvasti nõuti esimest, ilma selleta oli edasisaamine võimatu.

Kehva rahva lapsi ei nähtud hea meelega kõrgemais koolides. Kuulus on haridusministri päevakäsk sellest ajast: Kõik pesunaiste lapsed jäägu koolist eemale. Koolilapsed pidid rahuldava seletuse andma, et nad edasiõppimiseks aineliselt kindlustatud.

Ladina keelt õpetas kooliõpetaja Breede, saksastunud lätlane, keda õpilased kutsusid „Gajuseks“ ja kes oli äärmiselt vali.

Oma päevaraamatus leian sellest ajast järgmise märkuse:

„Ma ei mõista seletada, kui raske on ladina keele tund. Kõik õppetunni aja on poisid nii vagusi, et nõõpnõela kukkumist lähedasti võiks kuulda. Kui tund kord lõpul, siis tundub, kui astuksime kuskilt teisest ilmast jälle siia maa peale.“

Siia juurde võiksin lisada, et ma polnud halb ladina keele mõistja klassis.

Hirm ettetulemise ja halva numbri eest oli kord ühel poisil nii suur, et enesel meelega nina pihta tagus, kuni veri jooksmas hakkas ja ta sel põhjusel klassist eemale võis jääda. See oli venekeelses geograafiatunnis.

Need on aga üksikud halvemad näited, üldse peab tunnistama, et kord oli eeskujulik ja eduga õpiti. Iseäranis võib seda kinnitada maapoistest.

Rezziim oli kõva, valvati ja nõuti õpilastelt väljaspool kooli viisakust ja korrektsust. Kostilapsi võisid pidada ainult perekonnad, kellel seks koolidirektori luba. Sealjuures nõuti, et kodukeel oleks saksa keel. Logelemine tänaval peale kella kuut oli keelatud.

LILLI SUBURG JA TEMA KOOL.

Tulles maalt, kus siiamani pea ainult ise oma kasvataja olin olnud ja seepärast tahumata oma seltskondlikes liigutustes, sai mulle õnneks heasse seltskonda sattuda ja nimelt meie rahvusliku tegelase ja kooliõpetaja Lilli Suburg'i tütarlastekooli ülemisse ärklituppa. Hoolimata hädaohust, et

mind siin noorte nugissilm-kasvandikkude poolt sageda rist-tule alla võeti, märkasin pea, et see oli minule otse kasuks ja et see „risttuli“ sugugi nii surmav polnud ja ma pärast hea meelega võisin tunnistada, et need kolm semestrit, mis viibisin Suburg'i katuse all, jäänud helkjamaks ajajärguks minu noorpõlvemälestiste vallas.

Oma tütarlastekooli, mis töötas eesti keeles ning vabas rahvuslikus vaimus, esimene selletaoline Eestis, oli Lilli Suburg asutanud 1890. a. Suurem osa koolikasvandikke tulid maalt ja olid jõukamate vanemate lapsed, kellest paljudest pärast on tulnud haritud emad, kes vaateid ja sihte, mis kooli ise omandanud, oma lastele on edasi pärandanud.

Elu oli huvitav. Vabul tundidel, eriti laupäeva-õhtuil, oli rohkesti mängu, laulu ja ka tantsu, millest meie poisid-kostilapsed ärklitoast ka osa võtta tohtisime. Nende koosviibimiste hing oli Suburg ise: mängis „kas kingsepp kodus“, „hiir hüppas, kass kargas“ ja lõpuks lõi tantsu sekka. Ta oli noor noorte seas ja seepärast armastasid ja austasid teda kasvandikud. Mängiti ja lauldi näiteks muretult: „Hätt' ich ein Häuschen und etwas Geld, so wär' es mit mir ganz anders bestellt.“ (Kui oleks mul maja ja natuke raha, siis poleks mu elu küll sugugi paha.) Kui palju on neist nooruseunistustest täide läinud? Kes seda teab.

Kuid siiski on mul kahe lähema mänguseltsilise mõtte-avaldused selle küsimuse üle käepärast, mis nende arvatava loaga siin avaldan.

„See oli ilutsemisaeg,“ kirjutab 40 aasta pärast proua M., „kus päikesepaiste, kirjud linnud ja imelised lilled noorupõlve nurmedelt vastu naeratasid. Kui rikas on inimene nooruses, kui palju lootusi, kui palju armsaid kaaslasi, omakseid, kui palju päikese sära, soojust, valgust! Kuid aegapidi hakkavad lehed langema — elupuu lehed, — nad koltuvad, kukuvad ja viivad endaga palju valgust, soojust nende saladuslikekude uste taha, mis jäävad igale elusale igaveseks mõistatuseks. Elu täidab küll ka mõnegi unistuse, täidab teisiti, vast paremini, kui oskas kujutella noor õhulosside-ehitaja, kuid unustamata, igavesti nooreks jäävad eluhommikul viibivad kujud.“

Ja proua L. lausub omalt poolt selle kohta:

„Oh, sa kuldne lapsepõlv! Aeg, mil „taevas näis rippuvat täis torupille“ ja kus sa oma õhulosse ehitasid. Kui palju neist on täide läinud?“

Nagu vastuseks sellele kirjutab ta muu seas edasi:

„Jah, kõik tolleaegsed kasvandikud on Eesti Vabariigis tõusnud tähtsaile kohtadele, ainult mina kui võõramaa lind — nagu preili Suburg ütleb — langenud. Olen ühele taluperemehele perenaiseks hakanud ja olen seda ametit nii hästi pidanud, kui jõud ja mõistus seda lubasid. Nüüd 24-aastase raske teenistuse järel tahan ja pean tohtri käsu peale — kannatan kurja reumatismi käes — ameti maha panema ja puhkusele minema. Tervis on otsas, jõud ei jaksa enam seapõrsast süüa ega kangast lõksutada. Minu elu on vaearikas olnud, — minu elurõõm on — mu laps. Tugev ihu kui hinge poolest, täis noorusetuld, lootust, ehk jõuab tema sellele haljale oksale, mille poole mina asjata püüdsin.“

Nii see inimese elu on. Omalt poolt võiksin veel juurde lisada: Aastad ja ajad lendavad noolekiirusel, olgugi et kuud ja päevad vahest pikad tunduvad, ja kui sa siis endal elutarkust arvad kogunud olevat ja pilku tagasipoolle heidad, leiad end juba „vanaraua“ hulka loetavat.

Lilli Suburg'i kool asus Riia alevis, Kalameeste tänaval, Hendrik Kurmi majas, kes ise Pati-Ristikülas talu pidas. Ülemisel korral olid kaks katusealust tuba, kus ühes asus preili Suburg ise ja tema noorem õde Laura, kes majatalitust juhtis ja meile poistele triikis, teises meie poisslapsed-kasvandikud.

Meid oli esmalt seal kolm poissi: mina, siis Jaan Leesment Saarest, ja Johann Jannsen Vädrast. Kuna kaks viimast all Suburg'i lauas sõid, keetsin mina, nagu juba tähendatud, ise omale rooga. Jaan Leesment oli kõhnavõitu, elava loomuga poiss, kes kuskil paigal ei seisnud, tüdrukutega alati vaidles ja omale õigust nõudis. Seepärast nimetasid viimased teda „riiukukeks“. Ja pärast saigi temast advokaat. Jannsen'ist, kes end ühe teise kuulsa Vändra mehe J. W. Jannsen'i sugulasena esitas ja oma nime ka peaaegu samuti kirjutas — J. F. Jannsen, võiksin palju kirjutada, kuid piirdun ainult lühikeste märkustega. Tema enese arvamiste järele pidi temas suurvaim püsima, keda teised küllalt hinnata ei osanud. Käis kreiskoolis ja püüdis Riia polütehnikumi saada, aga kuskil ei saanud hakkama. Nii arusaamata see meile teistele oligi — see poiss oli osanud Suburg'i usalduse ja lugupidamise võita. Kuid pärast tulid Suburg'ile suured pettumused. Viljandisse minnes asutas ta kuukirja „Linda“

ja väikese trükikoja, aga õnnetuseks Jannsen'i nimel. See müüs aga hoolimatult trükikoja A. Peedile maha ja sünnitas Suburg'ile palju muud tuskat.

Suburg kannatas Pärnus pea alati kroonilist rahakitskust. Semestri algul läks ju kaunis kenasti, kui kasvandikud täie moonaga ja rahakotega ilmusid, kuid selle lõpu poole oli äärmiselt kitsas käes.

Sel ajal saime oma ärklituppa isesuguse uue üürilise, *cand. phil.* Benjamin'i. Suburg oli võtnud tema vististi lootuses, et näha õpetatud meest enese läheduses, võib olla ka majanduslikel põhjustel. Kuid need lootused osutusid petlikeks.

Benjamin oli üks neist harvadest ärkamisaja suguvendadest, kes kõrgema akadeemilise hariduse omandanud. Ta oli nimelt Kaasani ülikooli lõpetanud, mõistis põhjalikult vene keelt, mis tol ajal haruldane asi, tundis hästi vanu keeli ja oli üldise suurte annetega inimene. Kuskil oli ta ka „Oberlehrer“ olnud. Aga sellel mehel olid suured nõrkused. Ta jõi, jõi nii palju, et kõik oma ametikohused unustas ja lõpuks langes „prakk“ meheks, millest teda vaevalt keegi päästa suutis. Suburg'ile asudes andis ta talulastele eratunde ja kirjutas palvekirju, kuid neid viimaseid lähedal Riia tänaval Kontuse kõrtsis. Kord oli ta isegi, nagu J. Tuul „Post.“ juubelialbumis teatab, lühikest aega „Pärnu Post.“ toimetanud ja kuulu järele ka Carl Robert Jakobson'i „Sakalas“ kirju ilmutanud. Meid Benjamin õppimisel palju ei seganud, sest oli loomult tasane mehike. Kuid pea hakkasime meie koolist koju tulles oma suureks ehmatuses märkama toas tühje õllepudeleid, mis päev-päevalt arvult rohkenesid. Meie vanem kaasüüriline oli neid meie äraolekul ohtrasti tühjendanud ja terve kollektiooni pudeleid maha jätnud, mis järgmisele vahejuhtumusele põhjust andis.

Gümnaasiumi õpilased olid kohustatud õpetajate seast igaüks enesele privaatinspektori valima, kes nende järele pidi valvama ja neid kodus vaatamas käima ning pererahvale, kui vaja leidis, korteri asjas näpunäiteid tegema. Minu privaatinspektoriks oli kooliõpetaja Banhard, kellest palju lugu peeti iseäranis tema huumori pärast, sest armastas poisse klassis vaol hoida riimitud värsside kaudu, mis ta *exromptu* valmistas ja mis poistele väga meeldisid.

Juhtus siis ühel ilusal päeval, minu üksinda kodus olles,

Banhard minu korterit revideerima tulema. Kõigepealt päris, kes mul toaseltsilised. Vastasin: üks kreiskooli õpilane, teine gümnasiast ja kolmas härra Benjamin.

„Kes on see härra Benjamin?“ küsis ta äkki. Olin siimaani kui tuliste süte peal seisnud, sest minule tärkasid meelde õllepudelid nurgas, mis nüüd oma seljaga peita kat-susin. Ja pealegi oli tuba kaunis korratus seisukorras. Kuid minu vaev oli asjata. Märkasin kooliõpetaja silmi enesest mööda sihtivat ja ühele teatud punktile kiinduvat.

„Ütle, kes joob teist õlut!“ kuulsin viimaks kooliõpetajat etteheitvalt lausuvat. Ma seisin sõnalausumata kui soola-sammus ja mu silme ees hakkasid pudelid tantsima. Tundsin end sel hetkel kõiges süüdi olevat.

Kuid minu vastust ootamata lahkus kooliõpetaja toast ja kadus preili Suburg'i kabinetti.

Mis seal räägiti, seda teavad tänapäevani ainult jumalad, kuid halbu tagajärgi minule sellest ei tekkinud.

Varsti peale seda kolis Benjamin Kontuse kõrtsi pealmi-sele korrale, kus prii korter voodiga antud. Vististi ei võinud õpetaja Banhard liiga kuri olla, sest ta ise oli suur õlle-austaja, ja ühes vemmalyärsis, mis poiste käes ringi käis, seisis tema kohta:

„Und Banhard, dieser alte Bär,
Denkt, dass die Welt voll Flaschen wär’.“

(Ja Banhard, see vana karu, arvab maailma täis pudeleid olevat.)

Benjaminist kuuldus pärast, et ta heatahtlikkude ini-meste kaasabil ühes Riia õppeasutises vanade keelte õpetaja koha leidnud, seal aasta või poolteist vaprast vastu pidanud, juues ainult piima ja seltersit, kuid pärast jälle oma kirgedele ohvriks langenud, koha kaotanud ja lõpuks uuesti Pärnu asunud.

Siin on ta ühe vanapoolse rannapiiga naiseks kosinud või see vanapoolne rannapiiga teda meheks. Igatahes on laula-tus, mis vene kirikus peetud, seisusekohaselt noobel olnud: peigmees frakis, silindris ja kepiga, mis ta enne pulmi mõrs-jalt välja osanud tingida. Kuid see abielu olnud ainult ühe-kahe päeva ühendus, sest pea läinud kumbki pool oma teed. Viimaks olla ta Tartus Treffner'i õppeasutises töötanud ja seal ka surnud.

Lilli Suburg oli juba enne, kui ta kooli hakkas pidama, kirjutanud kaks raamatut: „Liina“ Eesti tütarlapse elulugu (1877) ja „Maarja ja Eeva“ (1881).

Liinas kujutab ta iseennast, näidates, kuidas eesti tütarlaps, keda linna koolis saksastada püütakse, siiski eestlaseks võib jääda. Need kirjatööd äratasid rahva seas suurt tähelepanu. Sakslased lugesid neid jälle vihasteks kihutustöödeks Balti saksluse vastu ja katsusid, kus võisid, paisata kõikaid nende kirjutaja eluteele. Sellest siis, võib olla ka rahva vähesest osavõtmisest, tuli, et kool varsti aineliselt kiratsema lõi ja ta selle 1885. aastal Viljandisse oli sunnitud üle viima, kus valitsesid mitmeti soodsamad olud ja kool heale järjele tõusis. Selles töös leidis ta parimat toetust oma kasutütrelt Anna Wiegandtiilt, kes vahepeal Pärnus naisgümnaasiumi lõpetanud. Kool lõpetas tegevuse, kui kasutütar 1899 mehele läks tuttavale ajakirjanikule J. Lambale.

Oma eluvintsutustest ja kannatustest kirjutab Lilli Suburg veel 80-aastase raugana nende ridade kirjutajale muu seas:

„Ei aimanud teie, tollaegsed koolilapsed, missugused kitsikused mu hinge kinni pigistada ähvardasid, kui oma asutisega julgesin alata, pea kümmekond aastat puudustega võideldes, jälle kümmekond aastat toorustega maadeldes. Aga nüüd — viimaks haljale oksale jõudnud: Saan Eesti vabariigilt 1921. aasta jaanuarist saadik — enne sain vähem — 5.000 marka kuus toetusraha — paiukit. Loodan nüüd oma lastega koos õnnepäevi maitsta.“

Lilli Suburg (1841—1923) on üks neid harvu ärkamisaja tegelasi, kellele „õnneks antud ja palgaks pandud“ oma aateid ja unistusi, mille eest oma pikal eluajal võidelnud, näha nii suurepäraselt täide minevat. Ehk küll elus palju vintsutada saanud ja olles kehaehituselt juba nooremast põlvest saadik „peenike nagu lõmmusüda“, elas Lilli Suburg kõrge eani, saades 81½ aastat vanaks.

Ka linnas koolis käies pidin esimesed poolteist aastat ise oma perenaine olema. Tasku ei kuulnud sõna, et kallist kostiraha maksta. Kui sagedasti ei tulnud hommiku vara turul käia, et end päevase moonaga varustada, enne kui kooli minna. Et aega kokku hoida, käis koolitöö ja leemekeet tihti

käikäes. Seda aega iseloomustab proua L. ühes oma kirjas järgmiselt:

„Pikk, sirge, natuke kahvatu, kõhn mustaverd poiss, saterkuub seljas, köögis pliidi ääres, ühes käes kulp, teises kirikulaulukogu „Kernlieder“, leent segades ja õppides:

„In allen meinen Taten
Lass ich den Höchsten raten.“

Mina juhtusin mööda minema, kuulsin seda ja muutsin nii:

„Bei Supp' und Brei und Braten
Lass ich den Höchsten raten.“

Muidugi said sellest ka teised teada ja siis oli meil valatuil plikadel hulgaks ajaks ainet nokkimiseks, olite teie ju nõnda tasase loomuga ja ei suutnud või ei tahtnud igakord löök löögiga vastata.“

Juulie T.: Kuis kerkib su armas kuju, mu nooruse kooli- ja mänguseltsiline, mu vaimusilma ette ja saab jälle elavaks, neid ridu kirjutades.

Sa olid esimene, keda teiste hulgast oma sõbraks võisin nimetada. Nad nimetasid sind mu „armuleegiks“ — „Flamme'ks“. Sind iseloomustaksin, nagu laulus öeldud:

„Kui udusulg
hüppab su jalg,
sinu eest läen merre, tulle.“

See olid sina, kellele oma esimese laulu pühendasin. Laul on ununud, aga riimid on osalt meelde jäänud:

päike — läike,
ilmad — silmad,
arm — surm.

Sul oli kuldaväärt süda. Kord, kui kuulnud olid, et haige olin ja mul raha puudus tohtri juurde minna, saatsid kirjas katki rebitud viierublalise. Ütlesid, et sa seega midagi ei mõista peale hakata ja end haavatud tunned, kui vastu ei võta. Ma kahtlesin väga, kas see mitte selleks juhtumuseks katki polnud rebitud. Saatuse sunnil lahkusime viimaks, nagu palju noori, murtud südamega, kuid mälestus on säilinud, puhas ja armas. „Kes esimest korda armastab, on jumal“, ütleb Heine.

Meie tolleaegseist ärklittoa ja õukonna asunikest on saanud: ühest advokaat (J. Leesment), teisest tohter (H. Lees-

ment), kolmandast proviisor (H. Saat), neljandast laevamees (K. Saat) ja nende ridade kirjutajast „globetrotter“, kes pärast „seitsmes kuningriigis“ käinud ja otsaga jõudnud maa-
kera teisele küljele (Ameerikasse), et oma silmaga vaadata, kas see ikka tõepoolest on ümmargune.

PHILEMON JA BAUCIS.

Pärast, kui Lilli Suburg oma kooliga Viljandisse kolitud, asusin kostile ühte saksa perekonda, kes pikema aja eest Venemaalt Volga kaldalt tulnud. Siin oli enne mind elutse-
nud ka A n t s L a i p m a n, keda lahke majaproua tema osava pildimaalimise pärast mitte küllalt ei osanud kiita ja kelle jalareisist Düsseldorfis ta vaimustusega lõõnes. Selle kostikoha oli mulle võimaldanud „vana onu“ (isa vend), kes näpud sügavamalt taskupõhja ulatanud. See onu Tõnis oli vanaaja inimene, kes oma elus piibli kaks korda kaanest kaaneni läbi lugenud ja kelle viimne soov olnud, et see kallid raamat surma korral temale hauda pea alla pandaks: „et see ei jääks teistele naerda ega pilgata, sest nooremad inimesed sellest ikka lugu ei pea.“ See onu viimne tahtmine on ka täitmist leidnud. Ta suri 1908, kuuskümmend kaheksa aastat vana. Oma eluaegse raske tööga ja kokkuhoidmisega oli ta kord omale jõudnud koguda tuhat rubla — aukartustäratav summa tolle aja kohta —, mis aga pärast mõnesuguste äparduste pärast suurelt osalt kaotsi läinud, nõnda et ta viimaks kõigi uute ettevõtete vastu umbusklikuks muutus. Kuid minule tuli ta nüüd siiski õigel ajal appi.

Minu elu muutus nüüd uues kohas heaks. Minuga ühes toas asus veel teine õpilane, lätlane P a u l K r e w s, kes käis ühes gümnaasiumi keskmises klassis. Majarahvas olid vanal-
dased inimesed ja lasteta, mispärast meid kui oma lapsi hoiti ja söödeti. Mees, Karl, tagasihoidlik ja sõnaaher, oli ameti poolest treial: puuris piibukahasid, parandas päevavarje ja tegi hoolega kõikisugu nikerdustöid. Sellevastu oli proua, kes nooremas eas kord guvernant olnud, väga elava loomuga ja jutukas. Käis suviti kuuks-paariks Riias oma rikka venna pool, kel seal suur kaubamaja öeldi olevat, ja teadis selle tõttu palju rääkida kõrgema seltskonna elust. Oma vahel elasid

vanakesed nagu Philemon ja Baucis*) kreeka muinasloos: täielises üksmeeles, armastuses, truuduses. Kõiki asju aeti üksmeeles.

Mõlemad hoolitsesid teineteise hea käekäigu eest ja ütleksid vastamisi meelitussõnu, kui oleksid vast laulatuselt tulnud. Nende ülim soov oli kord ühel ajal surra.

„Kuule, Luisekene,“ sõnas vahel vanamees, „sina peaksid omale rohkem puhkeaega võtma, oled küllalt maailmas rummeldanud ja end vaevanud.“

„Mis minust nüüd rääkida, kallikene,“ vastas säärasel korral teinepool. „Sina ise tapad end alalise tööga ära. Peaksid tõsiselt end tagasi hoidma hakkama.“ Ja nii edasi.

Samuti saime meie aina lahkust tunda, meid ei kutsutud muu nimega kui Paulikene ja Juhantikene. Kord oli Paul vene järel sõites teiste vanemate poistega õlut joonud ja vette kukkunud, kus ta märjalt ja pooluimases olekus koju talutati. Kurvastuse pärast oli proua päev aega haige.

Nii oleksime võinud säärases idüllilises kokkukõlas lõpuni elada, kui mitte neid kaht väikest musta koera nässi poleks olnud, kelle ninad vaevalt karvadest välja ulatusid ja keda proua veel üle kõige armastas ja kallistas. Nad olid oma tõu inetumad ja lollimad kreatuurid. Üht kutsuti „Druzhokiks“, teist ei mäleta. Olime meie Pauliga nii armsad kui me olime prouale, aga meist üle käisid koerad. Tulid näiteks võõrad või kaasõpilased, esiti esitati koerad ja kiideti nende häid omadusi ja alles siis pandi meid tähele.

Läksime lauda sööma, asetati kõige enne koerad meie kõrvale põrandale, tõsteti lihapätsid portselanist taldrikuile, ja kui see sündinud, alles siis saime meie. Muidugi ka meie jutt-kõne keerles pea ainult nende neljajalgsete ümber. Öhtuti võiti Druzhok tärpentiini ja petrooleumiga — ta põdes vastikut nahahaigust — ja asetati padjule magama.

See kõik hakkas viimaks meile närvide peale käima. Tundsimme end haavatud, et koeri meile eelistati. Ja siis see alaline petrooleumi ja tärpentiini lõhn, mis öösiti tuba täi-

*) Philemon ja Baucis kreeka muinasloos oma armastuse ja truuduse pärast kuulus abielupaar, keda Zeus tänutäheks lahke vastuvõtmise eest, mis nad kord selle taevavalitseja vastu üles näidanud, nende palve peale — neid vanaduses ühel ajal surra lubada — tammeks ja pärnaks muutnud.

tis. Kui viimaks veel kaasõpilased meid oma vahel „koera-poisteks“ hakkasid nimetama, tulime otsusele, et see ei või sedasi enam edasi kesta. Prouaga aga sellest rääkida oleks ka olnud ilmaaegne vaev, sest et ta oma lemmikuid maha jätta poleks tahtnud.

„Kuidas oleks,“ ütles Paul ühel päeval, „kui me koerad õige teise ilma saadaksime. Kasu neist ometi kellelegi pole ja nende kärnest võime viimaks ise kõõma minna.“

„On kerge ütelda — teise ilma saata, aga kuidas tahad seda peale hakata,“ katsusin mina vastu rääkida.

„Midagi pole kergem. Mõni rebasepäts ja asi on tahe.“

Lähemal järelekaalumisel leidsime aga, et rebasepäitse ilma tohtri täheta ei müüda.

„Anname arnikat,“ panin mina ette, sest et parajasti selle rohu nimi mul meelde tärkas. Pean vahele tähendama, et minu teadmised rohtudest ja nende mõjust olid alles õige hämarad.

„Küll oled sa ka rumal, arnikat pannakse haavadele,“ õpetas Paul targa näoga. „Kõige parem on, anname maarjajääd, see võtab kindlasti maha. Minu ema kodus segas maarjajääd pudrusse ja pani õhtul pliidile prussakatele söödaks, ja vaata, hommikul olid need elukad kõik loogus maas.“

Sellele ei võinud midagi vastu vaielda ja seepärast jäime maarjajää juurde kindlaks. Aga nüüd tekkis ettenägematu takistus, mille peale siinamaani polnud mõeldud. Keegi meist ei tahtnud seda meie arust „kanget mürki“ apteegist tooma ja koertele sisse andma minna. Seepärast jäi asi jälle soiku.

Vahepeal sündis aga midagi ootamatut, mis selle „koera-probleemi“ ilma meie lähema kaasabita lahendusele viis. Linnas oli nimelt marukoer lahti pääsnud ja palju teisi koeri kiskunud, nende hulgas arvatavasti ka üht meie omadest. Vanaeit tõstis seda kuuldes taevasse ulatava kisa ja sajatas maa-põhja selle, kes koera uulitsale lasknud.

Kui Paul peale selle ka veel kogemata märkuse tegi, et tema ikka marukoertega ühes majas ei usalda elada, pakkis vanaeit kiiresti koerad korvidesse ja läks, kummagi käe otsas korv, linna loomaarsti juurde. See oli ka tõesti teise koera kaelal väikese armi leidnud. Kas see just hullust koerast puretud või muidu nahanarmendus, pole ta mitte kindlaks suutnud teha. „Aga,“ lisanud ta lõpuks juurde, „sicher ist sicher, koerad tuleksid mõlemad maha lasta.“

Nõnda ka sündis. Teisel päeval koolist koju tulles leid-
sime proua voodis pikali, äädikamähkmed ümber pea. Kui
koeratapjad tulnud, sidunud ta enesel silmad kinni, et mitte
näha koerte kottiajamist. Kolme-nelja päeva pärast jälle
jalule ajades oli ta esimene ja viimane sõna: „Oh, kui hirmust
surma pidid mu armsad koerad surema!“

Aeg kõik haavad parandab, nõnda ka siin. Proua, ehk
küll veel sõnaaher, toimetas ja talitas vanaviisi. Õhk toas
oli jälle lahe ja meie Pauliga arvasime endamisi, et nüüd jää-
davalt koerajahist olime pääsnud.

Kuid eksisime rängasti. Vaevalt oli möödunud kuu või
kaks, kui proua ühel päeval turult tulles raske korvi kaasa
tõi. Selle kaant avades ilmus sealt meie hirmuks ja ahastu-
seks jälle nähtavale — must karvane koera pea. Oli selle
puiestikust jalgraja veerest leidnud — murtud jalaga. Jalg
pandi lahasse, ja see paranes pea. Uuele juurdetulijale anti
samuti Druzhok nimeks ja asetati sulepadjule puhkama. Õn-
neks oli see puhas, lõbus loomakene, seepärast polnud meil
tema vastu palju midagi ütlemist, pealegi kuna nüüd oli üks
ainus.

Lõpuks võin tähendada, et ma nende enesest lahkete ja
armsate inimestega pärast veel kaua sõbralikku kirjavahe-
tusse jäin. Ka siin figureerisid koerad esimesel kohal.

ESIMESED KATSED AJAKIRJANDUSES.

Umbes sel ajal hakkasin ka ajalehtedele sõnumeid ja kir-
jeldusi saatma. Esimese sõnumi läkitasin, mäletan, „Valgu-
sele“, „et pikanäpumehed mineval ööl jälle Karukülas U.
talulaua sisse murdnud ja kaks lammast ära viinud“
või umbes nõnda, mis minu südamerõõmuks ka lehes ilmus.
Pärast seda ei kirjutanud ma enam „Valgusele“, sest et meie
seda lehte tema venestuspoliitika pärast põlgama hakkasime,
vaid „Olevikule“, mis ilmus tol ajal rahvuslik-kiriklikus vai-
mus ja leidis rohket poolehoidu. Tasuks sain prii lehe. Pi-
kemad kirjutised „O l ü m p i a m ä n g u d“ ja „S a a r d e k i -
h e l k o n d“ ilmusid „Oleviku“ lisas. Tõlkkisin saksa keelest
romaani „O h v r i p i d u“ Prantsuse revolutsioonist, 42
kirjutuspögnat, mis samuti läkitasin „Olevikule“. See ei
saanud lehes ilmuda, sest et olla liiga pikk „Oleviku“ kohta.
Pärast läks see käsikiri mul kaotsi.

Teisi lehti sain lugeda „Endlas“, mis asus kesklinna — Põllumeeste Seltsi, praeguse Central-hotelli, ruumes.

Kuid sellele lugemaskäimisele tuli järsk lõpp. Ühel päeval, kui ma parajasti lehti sirvisin, astus sillakohtukirjutaja R., kes nähtavasti nuuskimistööd oma leivavanemate kasuks toimetas, minu juurde ja imestas:

„Kuidas julgete teie, olles gümnaasiumi õpilane, „Endlasse“ tulla ja kuidas tohite eesti ajalehti lugeda, mis ometi rahvast ainult hässitavad?“ Peale selle andis ta mõista, et korduval juhtumusel, kui koolivalitsus kuulda saab, sellest minule väga soovimatud tagajärjed võivad tekkida. See oli selge keel. Et kooliõpilastel seltsi ruumes tõesti keelatud oli käia, ei jäänud mul muud nõu üle kui kutsumatule pedagoogile selg pöördä ja lugemistoast lahkuda.

Mis nüüd teha? Lugemishimu oli suur. Hakkasin sellest peale ka „Virulasele“, mis ilmus J. Järve toimetusel vabameelses vaimus ja mida rahvas luges kasvava huviga, kirjasaatjaks, mis eest muidugi sain prii lehe. Tegin seda nii suure innuga, et Järv, nagu õiglane ja otsekohene mees kunagi, tänades mulle aeglasemat tempot soovitas, et koolitöö hooletusse ei jääks. Nüüd käisid mul kaks ajalehte ja ma võisin sillakohtu ja tema kirjutaja peale vilistada.

Ajalehis kirjutamine pidi sündima suurima saladusekatte all, lähemadki tuttavad ei tohtinud sellest teada, sest vastasel korral oleks koolivalitsuselt oodata võinud selle ärakeelamist või veel pahemat.

Vahepeal hakkasin „p ä e v a r a a m a t u t“ pidama, tehes ses „lühikesi märkusi igapäevasest elust“, mis algab järgmise lootusrikka sissejuhatusega: „Elu seisab mul kui lainetav meri alläs ees, kuhu kui õnnelik armastaja mitme tuhande ootuse ja lootusega välja purjetan,“ ja allpool lõpeb Schiller'i salmiga:

„Ookeanile mitme tuhande mastiga Sõuab välja noormees,
Vaikselt päästva paadi peal Jõuab kaldal' vana mees.“

Päevaraamatut olen lühemate ja pikemate vaheaegadega pidanud aastat kümme. Nüüd kolletanud lehti neist „Sturm und Drang“ aastaist sirvides on armas veel kord vaimusilma eest mööda lasta nooruse püüdeid ja tundmusi.

VENESTUSE LÄHENEMISEL.

Meie kodumaa taevasse kerkivad mustad pilved ja ida poolt hakkavad puhuma vilud, vinged tuuled. 3. märtsil 1881. a. langeb Aleksander II mõrtsuka käe läbi ja troonile astub Aleksander III. Sellest peale pääseb võidule vene rahvuslik tagurlus, mille eesotsas sinodi ülemprokurör Pobedonostsev, Liivimaale määratakse Sinovjev, Tallinnamaale Shakhovskoi kuberneriks ja Kapustin Tartu õppekonna kuraatoriks. Algab kurikuulus venestamisajajärk.

See tagasikiskumisvool lamab raskelt nagu luupainaja meie maa ja rahva peal. Igasugustele eesti rahvuslikekudele ettevõtetele ja liikumistele, mis rahva enesetunnet ja jõudu võiksid tõsta, tehakse vene esindajate poolt takistusi. Nii suletakse Eesti Kirjameeste Selts ja saadetakse kaheks aastaks Baltimailt välja J. Järv. Ajalehti sunnitakse vene vaimus kirjutama.

Kogukonna-asutisid, kohtuis ja koolides pannakse maksma vene keel. Kõigekõrgema käsukirjaga 28. nov. 1885 ja 19. veebr. 1886 seatakse rahvakoolid ja kooliõpetajate seminarid haridusministeeriumi alla. Algkoolis lubatakse õpetada emakeelt ainult esimesel ja teisel aastal, ehk küll siingi soovitatakse abiks võtta vene keelt.

1886. a. on gümnaasiumis õppekeeleks alles saksa keel, üksnes Venemaa geograafia on vene keeles juurde tulnud, kuid juba järgmisel aastal valitseb kõigis õppeaineis vene keel, välja arvatud usuõpetus, mida lubatakse emakeeles õpetada.

Selle aasta lõpul lõpetasin *quarta* (neljanda klassi) ja mu silme ette kerkis nüüd küsimus, kas koolis edasi minna või välja astuda. Ainelised allikad olid sedavõrt kokku kuivanud, et pidin viimase tee valima, ehk küll raske südamega. Oma tulevaseks elukutseks arvasin rohutteaduse valida. Jõulu eel 1886 jätsin oma armsakssaanud õppeasutise jumalaga ja pöörsin, apteekriõpilase tunnistus taskus ja seitsmesajarublaline võlg turjal, Pärnule selja.

IV. MOSKVAS.

1887 — 1896.

KODUST LAHKUDES.

„Nüüd lahkun sinust ära,
Mu kallis kodumaa;
Veel paistab päikse sära
Mul viimse iluga.

Mul tutvad orud mäed,
Mu tuttav murumaa,
Silm, viimast korda näed —
Oh, nuta, nuta sa!“

Nende A. Reinwald'i sõnadega algab see uus peatükk mu päevaraamatus.

Olin eluteel nüüd jõudnud verstatulbani, kus mul avanesid uued, ehk küll alles tundmatud ja salapärased väljavaated ellu. Siit peale pidin ise oma samme eest vastutama, olgu need head või halvad.

Hakkasin kodumaal apteekriõpilasena kohta hankima: kirjutasin Tartu, kirjutasin Tallinna, kuulasin teistes linnades, kuid igalt poolt tuli eitav vastus. Seal oli üks apteeker, kellest kuulsin, et ta pärast minu äraütlemist alles tuliselt õpilast otsinud, ja teine, kes seda sellega põhjendanud, et olla „eestlane ja pealegi liiga suure kasvuga.“

Kordus minuga nüüd sama mäng, mis sadade ja tuhandete teiste eesti õpetatud poege ja tütardega enne ja pärast: ma ei leidnud oma kodumaal teenistust. Siin valitses alles saksa võim ja vägi, kes sihikindlalt eestlasi tagasi surus, et seda kergemalt sakste omad lapsed leiaksid sooje pesi. Üks kõikide eest ja kõik ühe eest, oli nende vana proovitud juhtlause. Kui haritud eestlane kohast tegevust ja leiba soovis leida, pidi *nolens volens* silmad heitma üle raja Venemaale, kus seisuslikud vahekorrad põlnud mitte nii teravad ja õpetatud jõududest tundus suur puudus.

Õppis minu aegu koguke noormehi Saarde kihelkonnast Pärnu gümnaasiumis, kes pärast kõrgema hariduse osaliseks said ja samal põhjusel sunnitud olid Venemaale veerma, nimetan ainult: dr. med. Mieländer, dr. med. Gerberson, cand. math. Kosenkranius, cand. hist. J. Sitska ja cand. theol.

K. Sitska. Ainult viimasel läiks korda peale pikka heitlust ja võitlust leida Saaremaal kehva kohta.

Neist on vahepeal kodumaale tagasi tulnud Mieländer, kes töötab praegu lugupeetud professorina Tartu ülikooli juures, Sitska, keda me tunneme kui nobedat ajalooramatute autorit ja pangameest Tallinnas, ja Kosenkranius kooliõpetajana.

Nõnda leidsin ka mina viimaks soovitud koha — M o s k v a s.

Reisile minek sündis siis mitmesuguste õnnesoovide ja hoiatuste saatel.

„Lähed kaugele. Ära unusta suures ilmas kodumaad ja rahvast,“ ütlesid ühed.

„Ole ikka õiglane, sest see tee viib kõige enne sihile,“ lisas teine juurde.

„Vaata, et oma asju teel ära varastada ei lase,“ hoiatas kolmas.

„Hoiä, et tuleval eluteel viinavendade kilda ei satu, sest need saadavad sind kõige enne hukatusse, kinnitas neljas.

Mis puutub viimasesse soovisse — mitte viinaorjaks langetada, siis võin nüüd rahuliku südamega kinnitada, et sellest kiusatusest kergemalt üle olen pääsnud ja vast ehk sel põhjusel, et alguses, kus meelitused suured, raha puudus ja pärast, mil seks kõiksugused soodsad võimalused olemas, kõlbline selgroog sedavõrt oli kõvenenud. Et vahest siin-seal pidulikel juhustel klaasi paar vägijooke olen tarvitanud ja korda paar kuni uimastuseni läinud, seda ei taha salata.

Lasen siin oma päevaraamatu edasi kõnelda:

M o s k v a s, 16. apr. 1887. a.

A r m s a d k o d u s e d !

Tahan siin mõne sõnaga aru anda oma pikast reisist.

Omaste, sõprade ja tuttavate õnnesoovel reede 10. aprillil lahkudes jõudsin meie, stud. med. Mieländer, Laos ja mina sama päeva õhtuks kell 6 Viljandisse. Siin võtsime nõuks kolm tundi puhata ja tervist parandada, sest mõlemad reisu seltsilised olid teel haigeks jäänud: üks kaebas peavalu, teine muud häda. Teed joonud, heitsid nad magama, kuna mina seda vaheaega selleks tarvitasin, et oma vana tuttavat

Lilli Suburg'i üles otsida. Seal võeti mind suure rõõmuga vastu ja külastati teega. Kui uuemad uudised räägitud, palusin Suburg'i oma kooliruumi näidata. Tema Pärnu elu ja ainelist seisukorda Viljandi omaga võrreldes pidin tunnustama: seal oli põrgu, siin taevas. Kool on nüüd igapidi paremal järjel. Koolis käivad ligi 100 last, kellest 40% koolimajas korteris. Sealt lahkudes rakendasime hobused ette ja hakkasime läbi ööd Tartu poole sõitma. Sandi tee pärast jõudsime alles laupäeva lõunaks väsinud hobustega Tartu. Ise olime samuti väsinud, sest et kitsas vankris magada polnud saanud. Noh siin oli meil Laosega alles uudist vaadata. Kaubahoovist ostsin enesele ülikonna 16 rubla hõbeda eest. See passis väga hästi ja on selle raha eest odav. Öhtul raudteele rutates võtsin pileti Gatshinasse. Kui rong liikuma hakkas, käis imeline võim mu kehast läbi. Minu vastas nurgas istus noor tütarlaps, kes kibedasti nuttis. Tahtsin teada, mis tal viga peaks olema. Siis aga tärkas mõttesse, et need on lahku-mispisarad. Nüüd tuli ka enese seisukord meelde. Ma polnud kodust tulles siinamaani sugugi kurbust tundnud, nüüd aga teise silmapisaraid nähes lõi süda härdaks. Aga pea sain oma hea tuju jälle tagasi. Raudteed polnud ma enne näinud, seepärast oli sõit sellel uudiseks. Teisel hommikul (pühapäev) kell 8 jõudsin Gatshinasse, kus tuli 4 tundi oodata. Selle pika aja sees käisin linna vaatamas. Keisri palee oli määratu suur ehitis, suurim, mis siinamaani näinud. Seal tuli mul kentsakas vahejuhtumine ette, mis aga õige hädaohtlikuks oleks võinud muutuda. Kuna ma ümber palee käisin ja ühtepuhku sinna-poole sihtisin, kargasid korruga kolm väravavahti juurde ja pidasid mu kinni. Vististi oli neile minu koolipoisimüts ja karvane lambanahast kasukas kui midagi võõrast nihilistlikku silma torganud. Mind viidi kontorisse ja hakati uurima: mis mees ma olen, kust tulen ja kuhu lähen. Minu seletus, ehk küll harjumatus vene keeles, näis neid viimaks rahuldavat, nii et nad mind jälle minna lasksid.

Jaamas sain oma rõõmuks ühe teise eestlasega kokku, kes minuga pool Moskva teed ühes sõitis. Nüüd läks reis Tossoni ja sealt Nikolai raudteel Süda-Venemaa poole. Ehk siin küll vaguneid palju ja need ruumikamad kui Balti teel, ei läinud mul korda isteplatsi leida ja pidin seepärast nurgas püsti seisma. Siin olin kui metsinimeste seas: joobnud inimeste räuskamine ja lõõtspili müra igalpool. Väikesed lapsed jook-

sevad mööda vagunit, kuna suuremaid kasukate ja kompsude alla peita püütakse, et tarvis poleks piletit osta. Nii seisin püsti ja vaevlesin pea kogu tee, kuni esmaspäeva hommikul Tveri linna jõudes istekohta sain. Magada ei tohtinud ka nüüd, sest kartsin vargust. Veel mõni tund sõitu ja silmapiirile kerkisid Moskva kullatud kirikukuplid. Reisijate seas tekkis elav liikumine, kõik hakkasid risti ette heitma, sest iga õigeusu-line peab Moskvat pühaks linnaks. Vaevalt olin vagunist välja astunud ja oma pakega mõne sammu edasi saanud, kui need muld vägivaldselt käest ära kisti. Mina, kellele kodus nii palju hoiatusi pähe tuubitud, arvasin esmalt, et röövlite küüsi olin sattunud, kuid pea märkasin, et mul oli tegemist võõras-temajade agentidega, kes oma peremeestele võõraid muretse-sid. Hotellis võtsin 75-kop. toa, kus kaheks öö-päevaks pea-tuna jäin, sest enne tahtsin linnaga tutvuda.

Teisel päeval otsisin K r e m l i üles, millest koolis nii palju räägitud ja raamatuist loetud. Kreml, mis seisab kesk-linnas Moskva jõe kaldal kõrgustikul, on ümbritsetud kõrgeist müürest, mille nurkadel tornid, ja sünnitab iseenesest väikese linna. Siin on aset keisri palee, katedraalid, kirikud, kloostrid, arsenal ja palju kroonumaju. Kirikuid on ise peale 30 mitme-saja torni ja kupliga. Iseäralist tähelepanu väärib Joan Suure kellatorn, mis 228 jalga kõrge ja kust väljavaade linna peale suurepärase. Selle ääres seisab kivialusel suurim maailma kelladest — царь-колокол, mis 12327 puuda raske, 21 jalga kõrge ja üle 22 jala lai. Selle ümber on alati rahvast näha: üks mõõdab pöidlaga kella paksust, teine takseerib selle kõrgust jne. Ka leidub Kremlil palju kahureid, mis sellest ajast pärit öeldakse olevat, „kui Prantsus Moskus käis“.

Kolmandal päeval, peale seda, kui uue ülikonna selga pannud ja end vähe kohendanud, sõitsin antud aadressil ko-hale, mis vaksalist versta 7—8 kaugel. Ukse kohal seisis suur kroonukull ja selle all kuldtähtedega: Nowo-Poljanskaja apteka K. A. Ferreina. Siis nüüd olin oma sihile jõudnud, kuhu ammu püüdnud.

Sisse astudes — omal põksus süda rinnus — esitelesin end ühele kuivetanud kuldprillidega ja pikkade vurrudega keskealisele härrale, kes puldil kirjutas ja keda ma pereme-heks pidasin, oma vast koolipingilt tulnud vene keeles: et mu nimi on nii ja nii ning olen Liivimaalt tulnud siia õpilase kohale.

„Meil õpilast vaja pole, võite oma Liivimaale tagasi sõita, kust ütlete tulnud olevat,“ sähvas kuldprillidega härra kõrgilt ja kirjutas edasi.

See pani mind imestama. Oma teada olin kindlasti õigele paigale tulnud, aga nüüd kästakse koju tagasi minna.

Meie sõnavahetust oli tagapool üks vanem härra tähele pannud, kes juurde astus ja küsis:

„Ah teie olete härra Sepp ja tulite õpilase kohale?“

Minu jaatavat vastust kuuldes laskis kohe teenri mu pakid voorimehelt sisse kanda. See viimane oli minu tulevane peremees Karl Ferrein, kuna esimene isand oli retseptariius, s. o. peremehest järgmine autoriteet apteegis. Minu tulek polnud temale teada olnud, seepärast see eksitus.

Ei läinud paari tundigi, kui peremees mu apteeki kutsumus ja pika kõne pidas, kuidas tulevikus oma ametis pean elama ja olema, mille tuum oli, et igaüks on ise oma õnne sepp.

Sellega algas mu teenistus.

Esimeseks tööks oli panna pudelitele kõrge peale ja teha neid ilusaid kirjusid tanusid, millega rohuklaasid kinni seotakse. Töö ei tahtnud alguses kuidagi minna, pealegi kus ma kura käega olen ja kõik nagu vastuoksa teen. Peremees vaatas kaua nõutult pealt, kuni viimaks ometi pisut algama sain. Ta seletas lõpuks, et kura käsi sellest tulla, et emad rinnalapsi ikka pahema käe peal kannavad, nõnda neile kura käe vabaks jätavad, misläbi see võimeldes kõveneb.

Selle kirja kirjutasin keskööl, kus kõik teised unehõlmas.

Siit oma uuelt elukohalt teile kõigile paremaid tervisi saates

J u h a n.

APTEEGI ELU.

Väljavõte ühest hilisemast kirjast:

„Meie apteegis töötavad peale peremehe veel 8 farmatseuti. Palk meil õpilastel, keda arvu poolest kolm, esimesel aastal 10 rubla, teisel 15 rbl. ja kolmandal 20 rbl. kuus, kuna abilised saavad 35—45 rbl. ja retseptariius 75 rbl., peale söögi ja korteri. Vabu päevi õpilastel iga kahe nädala tagant üks pühapäev ja kõigil teistel iga neljas päev. Valve-

korral olla iga neljas öö. Vahel on öösi mõni retsept valmistada ja käsikaupa müüa, nii et vähe unerahu leiab. Pahameelt sünnitab, kui publik tühja-tähja asju nõuab, nagu seltersit (peaparanduseks peale pummeldamist), puudrit, pumatit jne. Tööpäev kestab kella 8 hommiku kuni kella 10 õhtu, sellest $\frac{1}{2}$ tundi eineks, tund lõunaks ja $\frac{1}{4}$ tundi õhtusöögiks. Tööd peab hoolega ja püstijalu tegema. Kui „vana“ (peremehe) juuresolekul teenijail vaba aega juhtub olema, siis nõuab ärikord, et nad toimetaksid püstijalu vähemaid kõrvalisi töid, nagu filtreid ja kapsleid painutaksid jne. Hakkavad aga sealjuures vahel jalad valutama või tuleb väsimus kallale, siis ei tule seda mitte tähele panna.

Söök, mis teatud tabeli järele valmistatakse, nii et mitu kuud ette võib ütelda, mis teatud päeval lauale kantakse, on ühekülgne, kuid siiski rahuldav. Üksikuile toitudele on teenijad oma nimed andnud, nagu: „Ameerika tallanahk“ jne. Kohvi saame ainult pühapäeva õhtupoolal, muidu on aga ikka teevesi.

Raskemate ja mustemate tööde jaoks on viis venelast-poissi, kellest kaks minu kui laborandi käsutada. Üks neist, Kusma, on rohtude kokkuseaded, valmistamisviisi ja ladinakeelsed nimed ära õppinud, nõnda et teda töö juures hästi võin usaldada. Katsub teistest tööpoistest oma välimusega erineda. Kannab kalosse ja käib pühapäeviti võimalikult härrasmehe moodi riides. Teiste venelaste naeruks paneb valge krae kaela ja võtab hõbenupuga kepi kätte, kui jalutama läheb. On õige edasipüüdja poiss.

Kui Kusma suures raudkatlas täisalvi peeneks hõõrub, milline protseduur sagedasti ette tuleb ja siis 6—7 päeva kestab, laulab ta rõõmsa meelega: Ah tõ berjosa . . . . ., mida teised kooris ligi aitavad.

Sellel produktil näib hea turg voorimeeste seas olevat. Astub voorimees apteeki, paneme meie nalja pärast viie kopika eest seda salvi küsimata letile. Harilikult lööb siis mehe nägu rõõmust hiilgama, kui näeb, et tema mõtted ära oleme lugenud.

Õpilased nekruteerib peremees ainult Baltimailt, ja ka abilistest on suurem osa sealt, sest et neid peetakse korralikumaiks töömehiks. Äris oma vahel valitseb saksa keel, kuid oma suureks heaks meeleks leidsin kolm ametivenda eest, kes oskasid ka enam-vähem eesti keelt.

Aastane retseptide arv kõigub 45—50 tuhande vahel. Perekonnaga läbikäimist ei ole. Ainus hing meie teenijate killas, kellel õnn ja au, oma isa mõjul, meie printsipaali perekonnaga läbi käia, on ühel Tallinna apteekri pojalt, Oppermann'il, ja seda ka ainult kolm korda aastas: uueaasta-, lihavõtte- ja jõuluvisiidil. Proua on balti aadli seisusest ja väga kõrgi vaimuga. On kaks last, tütar ja poeg, kellest viimane apteegis õpilasena teenib, saades 40 rubla kuus palka, mille eest ta omale kõik ise peab muretsema peale ülespidamise. Kinnitatakse, kes harilikudest surelikkudest kord sinna lumistele kõrgustikkudele ära eksinud, see teist korda enam ei lähe. Olla igav. Nõnda elan juba mõnda aastat siin, ilma oma printsipaali perega tutvust tegemata.

„Vana“ ise — terve personaal kutsub peremeest oma vahel selle eestikeelse nimega — on suur töömees, vahel küll närviline ja vali, kuid siiski täis gentleman, kes apteegis peab kõige piinlikumat korda ja puhtust ja seda ka teenijailt nõuab.“

ESIMENE KUUPALK.

Nagu inimene, kes uued riided selga pannud, enese nagu palju julgema, iseteadvamana tunneb, nõnda oli ka minuga, kui ma esimese omateenitud palga, tervelt kümme rubla, taskus leidsin olevat. Milline suur summa see paistis mul olevat, mille üle ma nüüd peremees olin, ja missugune rõõm küsida tõhtida: mis maksab see ja mis maksab too. Tundsin end tol korral nagu noore Rockefeller'i olevat.

Nõnda oma vabal päeval linna peauulitsal rahvamurrus edasi liikudes ja sätendavaid vaateaknaid silmitsedes kuulsin korraga oma nime hüütavat. Ei tahtnud esmalt kuidagi uskuda, et mind keegi siin võõra rahva seas tunneks, aga kui ümber pöörasin, leidsin korraga oma ees koolisõbra, kellelt alles päev enne seda kirja saanud, et ta kodumaal viibib. See oli nimelt minu parem kooliseltsiline Jakob Jänes Viljandimaalt, kes vahepeal ka Moskvas apteekriõpilase koha leidnud.

Oma esimeses jällenägemisrõõmus läksime kuulsa Filipov'i pagariärisse, kus maitsvaid suhkrukooke hävitama hakkasime, ja ikka niipalju kui süda kutsus, mida senini ainult silmega pagarite aknaile nautinud.

Järgmine asi oli enestele vanade koolimütside asemele kõvad kaapkübarad osta ja läikivate hõbenupega ning elevandiluust otsadega kepid. See oli alles mehisusemõnu. Tundsime end nagu seitsmendas taevas. Meie rõõmul polnud aga kuigi pikka iga, sest juba samal õhtul katkesid elevandi- luud uulitsa kividel ja hõbenupud muutusid alaväärtuseli- seks plekiks.

Kui veel üht ja teist asja omale muretsenud, olid mu esi- mesed kümme rubla läinud.

PÜHA MOSKVA.

Moskva, see õigeuskliku vene rahva esimene pealinn oma lugematute kullatud kuplitega ja ajalooliste mälestistega, kuhu aastasadade kestel kokku voolanud laia riigi varandus- sed, küll Siberist kallismetallidena ja linnunahkadena, küll steppidest loomade ja viljana, küll Kaukaasiast õlidena ja Krimmist viinade ja tubakana, see kõik mõjus alguses ime- meelitavalt, uimastavalt minusse, ja veel see kirju, kihav poolhommikumaaline elu uulitsail ja turgudel pidi samuti meeli vangistama minul kui kauge provintsi elanikul, kes palju polnud ilmas näinud ega läbi elanud.

Kuid siiski, mis siin meeli iseäranis köitis, olid suured raamatukogud, muuseumid, teatrid ja teised kultuurilised asu- tised, mis ainult suurlinnas võimalikud ja väikese kulu eest või hinnata kättesaadavad, ja ma tundsin rahuldust, et saatus mind mitte mõnda kõrvalisse Venemaa nurka polnud talu- tanud, vaid siia Moskvasse.

Peamiselt oli see teater, mis mu noort hinge vaimustas ja mu ettekujutusele toitu andis. Moskvast oli palju häid, kunsti kõrgusel seisvaid teatreid, kõige ees küll „Keiser- lik suur teater“, kuhu nii sagedasti kui aeg andis ja tasku kandis sisse katsusin pääseda. Teater töötas valit- suse toetusel ja siia olid kogunenud parimad kunstnikud küll Venemaalt, küll väljamaalt. Etendati maailma kuulsamaid ja parimaid oopereid ja ballette. Kui sagedasti ei saanud higistada siin viiendal rõdul nõndanimetatud paradiisis oda- val 37-kopik. platsil, kus temperatuur harilikult aafrikaline.

Ei mõista paberil väljendada neid muljeid tost ajast, mis tundsin mina kui maalt tulija, kus näitekunstiga tutvunud alles mõnekordse külaetenduse kaudu, — olin siiamaaani näi-

nud ainult kolme näitemängu: „Mulgi mõistus“, „Artur ja Anna“ ja ühe saksa pala — kui sattusin siin esimesel teatriskäigul balleti — Varao tütar — etendusele.

Dekoratsioonid, muusika, näitlejad — kõik oli otse tavalik ilus, nõnda et igapäevase elu unustasid ja end muinasilmas arvasid heljuvat.

Ent igal rahal on kaks külge. Ehk küll alguses suurlinna elust ja ilust suuresti huvitust tundsin, muutus see aastate piku mu silmis vahest siiski luitunumaks, igapäevaseks ja isegi igavaks, kuna jälle kodumaa „tutvad orud, mäed ja tuttav murumaa“ sagedamalt ja armsalt mu meeles hakkas mõlkuma.

Ka parajad seltskonda on raske leida, millest pessimistlikus meeolelus kord päevaraamatusse kirjutasin:

„Kahjuks pean tunnistama, et mul siin väga vähe kokku puutumist inimestega, kellega vaimliselt võiks harmoneerida, kelle kõnes ja koosviibimises leiaks ergutust kõrgemale, paremale. Minu endised seltsimehed, samuti need, keda siin tundma õppinud ja kellega harilikult kokkupuutumist, on enamasti inimesed, kes hävitavat suurlinnaõhku sisse hinganud ja järele ahvida püüavad seda, mis suur hulk ja mood kaasa toonud, ilma enese veendumuseta ja mõtteta, missugusele lõpule see võib viia. Muidugi leidub ka nende seas mehi, kellel küünib arusaamist parema, ülevama järele, kuid need on enamasti nõrgad teisiti toimetama, ja end meelitatud leiavad esimestega ühte rada käima. Suurem pahe, millest tekib ka palju teisi halbusi, on joomine. Kus aga kunagi mõned noormehed kokku satuvad, peab tingimata joodama. Kui omal selleks raha puudub, siis „pumbatakse“. Need mehed vaevlevad alalises rahahädas. Oma talveriided viivad nad kevadel harilikult pandimajja, et suveülikonda välja lunastada, ja suveülikond rändab sügisel jälle samasse paika, et talveriideid kätte saada. See on üks igavene *perpetuum mobile*. Mina tunnen niisuguses seltskonnas alati igavust.

KUI KEISER MOSKVAS KÄIS.

Vene keisrid oma läbisõitudel põhjast lõunasse ja lõunast põhja peatusid tihti Moskvas, et „esimeses pealinnas“ end oma truudele alamatele näidata ja rahva austust vastu võtta. See kujunes siis Moskvale suurpäevaks. Kel jalad all ja vä-

hegi mahti, ruttas vaatama. Moskva kui Venemaa süda oli keisritruu ja Moskva oli usklik — võib-olla sama truu ja usklik kui praegu enamlastele — ja vaevalt leidsid nad kuskil mujal soojemat vastuvõttu kui siin.

Oma Moskvas viibimisel oli mul juhus vaadelda kaht säärast paraadi. Esimest korda, kui Aleskander III 1893. a. kevadel Krimmist tulles meid austas oma külaskäiguga. Selleks juhtumuseks tõmmati peauulitsate äärde, kust monarh läbi pidi sõitma, mõlemale poole kõied. Seespool kõisi seisid soldatid mees mehe kõrval, püssid läikivate tääkidega taeva poole. Juba vara hommikul kogunes rahvast maalt ja linnast määratul hulgal kõie taha, kes siin tundide kaupa kannatlikult ootas. Suure teatri platsile, kuhu publikumi kogunenud kümneid tuhandeid, olid nupukad ärimehed tassinud kaubakaste, heeringatünne ja ehitanud isegi tellinguid, mida nad kalli raha eest välja üürisid, võttes mõnekümnest kopikast kuni rublani platsiraha, nii kuidas kellegi väljanägemine ja seisukord. See osutus aga harilikult paljaks illusiooniks, sest kui rahvamurd äkki mingisugusel tõukel kui meri laine-tama löi, pühiti õnnelikud platsiomanikud silmapilk oma koh-tadelt ja kanti mujale kaugemale.

Seda olid vilunud ettevõtjad oodanudki ja üürisid platsid ilma südametunnistusepiinata uutele tahtjatele, kuni ka need lendasid, aset andes ikka uutele ja uutele. Ärimeeste nisu õitsis hästi. Ning kui keiser lõpuks ometi ilmus, polnud kas-tidest ja tonnast muud järele jäänud kui peened pilpad. Õn-nelikumad olid need, kes pääsid postide otsa või majade aken-dele ja rõdudele, mis kõva politseivalve all võis sündida. Muidugi pidid majaperemehed oma nahaga kõige eest vastu-tama.

Ja paraad ise, kui keiser tuli — milline suurepärase pa-noraam see oli! Kõiksugused väeosad, nende ees ohvitserid ja kindralid hiilgavais univormes, küll jala, küll ratsa, küll tõldades. See oli alles vaatepilt, millist pärast kunagi pole näinud. Paha lugu oli ainult, et harilik surelik ei võinud ar-väta, kes seal on keiser, ja missuguses tõllas ta sõidab. Vii-maks tuli ta ometi ja oli palju lihtsamas mundris kui vahest ta saatjad kojakondsed. See sünnitas paljudel publikumi seas pettumustunnet, sest et nad keisrit vähemalt kuldratas-tega tõllas olid oodanud. Vastu võeti valitseja paljastatud peadega ja õhku värisema paneva hurraaga. Esmalt sõitis ta

Iveri jumalaema kabelisse nagu harilikult ja siis alles Kremli.

Minuga juhtus midagi sel korral, mis mind tänapäevani keiser Aleksander III peale mõtlema paneb, kas tänutundel või teisiti, see on iseasi. Minul varastati rahvamurrus hõbeuur, mille vend Peeter oma esimesel reisil Peterburis ostnud ja minule laenuks andnud, kuni ise omale saan muretseda. Vargust märkasin alles siis, kui keegi paljasjalgne hulgas mu ette astus ja salapäraselt ironiseeriva näoga küsis: „Barin, mis kell on?“ Ta võis ise uuri varas olla, mis mina teadsin. Kahju oli kahekordne: esmalt pidin omale uuri ostma ja teiseks vennale 10 rubla vana eest läkitama.

Paari aasta pärast oli juhus ka Nikolai II silmata. Oli alles hiljuti pärast isa surma troonile astunud ja tuli kui isevalitseja esimest korda end Moskvalle esitama.

Veel hiilgavam paraad, veel suurepärasemad pidustused. Venemaa oli väliselt jõudnud kõrgemale võimutipule. Kuid kes võis teada, kuskil põranda all küdes, . . . küdes, mis lõpuks plahvatusele viis. Mis on nüüd saanud Venemaast ja mis Nikolai II?! Varemed. *Sic transit gloria mundi!*

MOSKVA EESTLASED.

Seltskondlikust elust laiemas mõttes ei võinud kõnet olla, sest puudus eestlastel oma selts, kuhu koguneda, et üksteisega tutvuda. Olid need ju suuremalt osalt kehvad palgategenijad, pealegi laiali pillatud üle suure linna. Neid võis arvu poolest olla vahest mõnisada. Koos käidi harilikult tutvuskonnakaupa. Minul käisid „Olevik“, „Virulane“ ja pärast ka „Postimees“, mis käest kätte käies räbalaks muutusid. Rohkem elu ja rahvuslikku ühistunnet tõid nooremad haritud suguvennad ja -õed, kes alles kodumaa õhkkonnast tulnud. Võiks nimetada farmatseute: J. Jänest, M. Toffer'it, E. Jürgens'it, Kulli, nende ridade kirjutajat jt., siis üliõpilasi P. Puuseppa (praegune eesti riigikohtunik), A. Wühner'it (tuttava eesti tegelase poega) ja J. Rebast. Nende ülesvõetud mõte asutada Eesti selts valmis aastate jooksul ja leidis aastasaja lõpul valitsuse poolt „Eesti Heategeva Seltsi“ kujul kinnitust.

Ärides ja asutistes leidus rohkesti mehi vastutavail ko-

hil ja kõrgetel palkadel, kellest teati, et nad eestlased, kuid kes endid avalikult sakslasteks tunnistasid.

Suurem kogumispaik oli saksa kirik, kus õpetaja Frey pidas kord kuus eesti keeli jumalateenistust. Hoolimata va-rasest ajast, hommiku kell 7, kogunes siia alati hulgake su-guvendi ja -õdesid. Pärast kirikut aeti väljas salkkonnis seistes juttu, tehti tutvusi, piiluti salaja üksteist ja mindi al-les lahku, kui tuli saksa kirikkond.

Ilmasõja algusel arvati eesti asunikke Moskvas juba nelja tuhande ümber olevat.

Lõpuks ei saa jätta nimetamata kaht eesti perekonda, Loorisid ja Mittisid, kus eesti vaim valitses ja eesti lippu alati kõrgel hoiti.

Hendrik Loor oli vana väljateeninud kroonu-mees ja mõistis peale emakeele ainult lihtsat vene keelt rää-kida, kuna naine hoolimata paarikümne-aastasest Moskvas viibimisest selles vaevalt mõne lausega valmis sai. Loorid olid esmalt Briti Piibliseltsi teenistuses olnud, siis Salomonski tsirkuse garderoobihoidjad, ja pärast, kui juba raha kogunud, omale asutanud söögiainete poe, ühtlasi ka J. Järve kilu ko-misjonil pidades.

Selles lihtsas perekonnas oli ikka lõbus viibida. Nende kasutütar Kati Soop, kes Johanson-Pärna käsitöökoolis Tal-linnas käinud ja kellel hea lauluand ning hääl, tõi alati elu ja ilu meie väikesesse eesti seltskonda, kui oma laulu kuulda laskis. Suviseil ühiseil roheliste rännakuil ilusamaisse Moskva suvituskohetadesse, nagu Varblase mägedele, Sokol-nikusse jne., oli siis tihti kuulda eesti laulu, kuhu venelased harilikult ruttasid kuulama.

Väga armsad inimesed olid ka rätsep Miti perekond, kes siin hoolsalt töötades viimaks tõusis jõukale järjele.

Ainsaks iseärasuseks oli see, et nad ajalehte „Valgust“ ja ainult „Valgust“ lugesid ja kiitsid. Selle vastu ei tohtinud kuidagi vaielda. Proua Mitt teadis pea kõik jutud, mis lehes ilmunud, peast ja armastas neid igale tuttavale, kes ligi juhtus, jutustada.

Ja „Valgus“ toitis sel ajal oma lugejaid peale halva vene politika pea ainult kõige kirjumate vereromaanidega ja kuritööde kirjeldustega. Nõnda olla romaan „Nena Sahib“ mõne aasta vaheaja järel teise nime all uuesti „Valguses“ ilmunud.

Nii juhtus sagedasti, et see energiline naine otse minukese oma jutu ohvriks valis, sest et ma, nagu öeldud, olin kaunis tasase loomuga, kellelt polnud karta palju vasturääkimist.

Tulles näiteks hommikul, kuulasin ühe söögivahe üsna kenasti maha, pealegi, kus mind lahkesti lõunasöögile paluti jääda, mis Mittide pool harilikult väga hea oli.

Pärast lõunat keelas juba lihtsalt seltskondlik viisakus kohe minema pühkida. Siis käis jutustus samas tempos edasi, ehk see mind harilikult surmani täitis igavustundega. Kui siis argu lahkumiskatseid julgesin teha, tähendas jutukas majaproua energiliselt, et nüüd alles tulla põnevamad kohad romaanis, mis lõpule jõuda ehk õhtu teeajaks, milleni mind kõige sõbralikumalt veel viibida paluti. Ja sagedasti jäin ma ka õhtuteele, ma pidin jääma, kui oma head reputatsiooni kaalule ei tahtnud panna.

Peale kirikuõue ja allpoolnimetatud perekondade oli kogunemispaigaks eestlastele minu korter, aga et see linna serval seisis, käidi meelsamini koos minu ametivendade Jakob Jänese ja Mihkel Toffer'i pool, kellel oli avaram korter kesklinnas. Koosviibimistel, teed juues ja kvadrushkisid (meie korbi taolisi vene saiu) süües harutati harilikult kodumaa päevasündmusi, mis lehest loetud, kiideti neid heaks või mõisteti hukka.

Jänes oli üldse hea seltsiline, kellega koos viibida huvitav. Armastas häid riideid kanda ja oma vurrusid keerutada à la saksa Villem II, mis siis pealinna noorte meeste seas moes oli. Mina püüdsin omasid ka selle järele seada, kuid hoolimata kõigest vaevast kiskusid nad jonnakalt maamulla poole. Nagu sündinud mulgil kunagi leidis Jänesel rohkesti auahnust ja püüdis ta kõigest ees olla. Koolis oli ta alati teine või kolmas poiss klassis, mina viies. Teada saades, et ma vahel „Postimehes“ kirjutan, hakkas ta kord ka hoolega kirjatööd tegema. Kas ta seda ka kuhugi saatis, on mulle teadmata, kuid esimene artikkel, nagu mäletan, kandis pealkirja: *Suessi kanal*.

Kuulsad olin Jänese mardihaned, mis temale vend, kes oli Paistus peremees, igal sügisel saatis. Need haned „lahastati“ ja „niisutati“ siis ühisel koosviibimisel suure tseremoniaga, milleks mina kui vana laborant „Apothekerschnaps'idega“ ligi pidin aitama. Juba nädalad enne hanede

päralejõudmist tegi Jänes õrnu näpunäiteid kohaste juurte ja rohtude piiritusse ligunema panemiseks, et napsid omandaksid õige värvi ja maitse. Kui pidu põhjalikult ette valmistatud, kogunes teatud õhtul Moskva eesti soost „kuldne noorus“ (üliõpilased, farmatseudid jne.) Jänese juurde kokku. Lauda istunud, asus Jänes otse pühaliku tõsidusega hane lastamisele, et igale oma osa kätte mõõta. Muidugi ei unustatud sealjuures ka minu kõhutillkasid. Tuju tõustes lauldi kodumaa laule ja tehti muusikat või mängiti „stukolkat“. Raha peale kaardimäng oli väga laialine, iseäranis venelaste seas.

Kui pidu lõpule hakkas jõudma, laulis piduperemes harilikult oma armsama soololaulu:

Ei meremees kosi noorelt naist,
Juheirassa,
Las' lennata,
Üks kortel viina korraga.

Ega kortlit sellepärast korraga lastud, armastati muidu niisama uhkustada.

Toffer sellevastu oli vagusa loomuga ja vähese jutuga, kuid kui kõne kaldus hobustele, võis ta ööd kui päevad rääkida. Ta oli nimelt vaimustatud „skatshka“ (hobuste võidujamiste) harrastaja ja tundis paremate jooksuhobuste elulood nende vanaisadest ja vanaemadest saadik. Tema õhinal hakkasin ka mina hipodroomil käima ja totalisaatoris mängima. Esimesel korral võitsin kolm rubla. Pärast käisin sageli, võites ja kaotades väikesel viisil. Aga kui me kord kolmekesi, Jänes, Toffer ja mina, derby'l totalisaatoris iga mees 16 rbl. kaotasime, töotasime see õnnemäng igavesti lõpetada. Mossis nägudega, kolme peale kokku ainult 28 kop. taskus, kõndisime 5—6 versta jala koju. Nende 28 kop. eest ostsime saia ja sutte, mis vahulepeksetud sinepis söime ja teed peale jõime. Sutid olid meil sel ajal väga moes. See on mul veel meelde jäänud.

PROVIISOR H. JÜRGENS JA TEMA SEEP.

See oli ühel farmatseutide koosolekul, kus ühes teiste ametivendadega ühele ilustatud tänuaadressile alla pidin kirjutama. See aadress oli prov. Heinrich Jürgens'ile, keda sellega seltsi kasuks töötamise eest taheti austada ja

keda ma siin esimest korda nägin. Suur, tüse, presentaabelne gentleman, pikkade vurrudega ja lühikesekspöetud juustega, mis aga halliks muutunud, ehk küll mees alles pool viiekümendat. See oli kuulsa, aga ka kalli Bor-timol tualettseebi leiutaja, mis seep hea pidi olema higistamise, tedretähtede, päikesepõletamise, kollaste plekkide jne. vastu. Selle seebi reklaamkuulutusi leidus aastakümnete kestel igas lehes ja kuukirjas üle suure Vene keisririigi. Kui kord küsitud, kas ta ka aitab, nagu etiketil trükitud, vastanud Jürgens:

„Kas ta ostjaile kasu toob, seda ei tea ma mitte, aga mind on ta küll aidanud.“

Ise ta seepi ei vallmistanud, vaid laskis seda tuttavat seebivabrikut B R O C A R D'i teha ja laiali saata. Ise muretses ainult reklaami ja raha õigelt pangaarvele kandmise eest. Tulud olid sedavõrt rikkalikud, et ta apteekriameti jättis ja „seebist“ elas. Käis sagedasti väljamaal tervisvee-allikaül ja elas nõnda öelda *high-life*. See oli kõrge lennuga inimene. Meie igapäevased „kihvtisegajad“ vaatasime aukartusega oma suure kolleegi peale. Teised ametivennad katsusid ka Ameerikat avastada, lasksid seepe mitmesuguste kõlavate nimede all turule, kuid kellelgi ei õnnestunud nii hästi kui Jürgens'il. Parem käis käsi mõnel mehel „Konnasilma plaastritega ja vedelikega“, mis neid rohelisele oksale aitasid. Üldse vaevasid palju kaasvendi päid sel ajal „leiutustega“. Tuttav oli ka patentrohi „K a m a r i i n“, mis sisaldas peaaesjalikult meie igapäevast talupoja kamajahu.

Jürgens oli eestlane, Häädemeestelt pärit. Ma teen temast juttu, et näidata, kuidas mõned meie rahvaliikmed, kellel nupp õigel kohal, tol ajal väljaspool kodumaad haljale oksale jõudsid.

Aga, nagu nüüd neid ridu kirjutades kuulen, on selle mehe elulõpp olnud äärmiselt traagiline. Sel ajal, kui enamlasted võidule pääsnud, on ta viibinud Kaukaasias Kislovodski tervisvee-allikal. Need on vana põdura mehe — pursui — puupaljaks röövinud ja saatuse hooleks jätnud. Sinna on ta siis kõikidest jäetuna ja unustatuna nälga surnud. Õnneks olla kuidagi viisi üks vana hõbeuur järele jäänud. Selle rahaks tehes on mõned tuttavad muretsenud lihtlaudadest kirstu ja ta maha matnud.

Minu käekäigust võttis ta elavalt osa. Mu Ameerikasse rännates annetas ta oma pildi palvega, et kirjutaksin. Elu askel-

dustes ei leidnud mahti tema soovi täita. Tuletan teda siin *post mortem* „Mälestistes“ meelde.

JAAK JÄRV MOSKVAS.

1888 — 1890.

See oli Viljandi Põllumeeste Seltsi uue maja pühitsemisel okt.-kuul 1882. a., kui ma Jaak Järve esimest korda tundma õppisin. Olime vend Tõnisega hilja öösi väsinuna pidult tulles võõrastemajja jõudnud ja valmistusime magamamine-misele, kui uksele koputati ja sisse astus meile tuttav kooli-õpetaja J. Tuul ühe daami ja härra saatel. Võõrad olid „Virulase“ toimetaja J. Järv ja neiu Kati Kokamägi (pärasine proua Murrik), keda viimast siis kui „isamaa tütar“ Viljandi pool kõrgelt austati. Millest sel õhtul juttu aeti, ei mäleta enam (küll vist käesolevast rahvuslikust peost), kuid selle koosviibimise tagajärjel ilmus mäletatavasti „Virulases“ järgmine salm:

Neiu K. K.-le.

Sa oled nii õrn ja ilus
Kui ilusam Eedeni õis;
Su hingeiludus täitku
Kõik südamed headuses täis.

J. J. ja J. T.

Juba „Tartu Eesti Seitungis“ äratasid Järve kirjutised tähelepanu, kuid „Virulase“ ajajärgul muutusin päris Järve austajaks. See ilmutas end peaaegjalikult selles, et hoolega pärast „Virulasele“ kaastööd hakkasin tegema ja lehe vahel enam kui ükskord läbi lugesin. Ka meeldisid tema oma viisidega laulud, „Kõrgest“ kõlaga Eesti poegade ausus“ ja „Õieke, ära nii kaunisti õilmitse“. Samuti loeti „Virulast“, mis kirjutatud vabameelses ja rahvuslikus vaimus, rahva seas laialt.

Kui siis 1888 nagu vällä selgest taevast vene lehist läbi käis sõnum, et „Virulase“ toimetaja J. Järv „riigile kahju-liku sihi pärast“ vürst Shahhovskoi käsul kodumaalt ja Peterburi kubermangust kaheks aastaks välja saadetud ja et ta oma eluasemeks Moskva valinud, ruttasin esimesel võimalusel Järve üles otsima.

Leidsin ta Gazetnõi põiktänavas asuva maja neljandal korral väikeses toakeses. Esimene mulje sellest kohtamisest paistis mulle õige iseäralik. Kitsas toakeses säng, sohva, kummut, pesunõu, — kõik nagu möbleeritud korteris kord ja kohus, kuid akna all kohvritele ja kastidele ülestitsitud laud, mille taga kõrge ja laia otsaesisega ja punaka täishabeme ning juustega mees seisis püstijalu ja sukis ning vihtus hooliga kirjutada.

Tutvustamisel leidsin, et ikka õigesse paika olin sattunud. Järv vabandas, et seedimine nõrk, sellepärast püstijalu töötamine. Rõõm mõlemal pool üle hulga aja jälle emakeeles kodumaa sündmustest juttu vesta võida. Jutt keerles peasjalikult Järve kodumaalt väljasaatmise ümber, millest ta järgmist seletas:

Tema, Järv, langenud poliitiliste intriigide ohvriks. Peasüüdlaseks selles mustas äris nimetas ta „Valguse“ toimetajat Jakob Kõrvi, kes, Järve mõju rahva silmas tõusmas nähes — „Virulast“ loetud üle kuue tuhande eksemplari, enam kui mingit teist eesti lehte enne seda — kubernerit ees kõige jämedamate valekaebustega esinenud, et oma poliitilist vastast hävitada ja sellega „Valgusele“ mõju ja lugejaid õngitseda.

Esimeses ärevuses saanud Järv mulje, kõneles ta ühel pärastisel jutuaajamisel, et ka „Virulane“ kinni pandud, kuid pea selgunud, et see nii pole ja et ainult tarvis olnud esitada uut toimetajat. Seks olla ta kokku leppinud Hugo Treffner'i ga, et see end laseks kinnitada „Virulase“ toimetajaks ja lehte edasi välja annaks. Kuid tegelikult pole Treffner loa saamiseks sõrmegi liigutanud — arvatavasti poliitilisi sekkeldusi kartes — ja aasta möödudes kustunud leheluba isenesest.

Pärast olin kord Järve palvel kohtu-uuriija juures tõlgiks, kus keegi Jõhvi poolt mõisnik lehes ilmunud sõnume pärast kaebas. Järv kartis trahvi, aga uuriija (venelane) näis vaba vaatega mees olevat ja ajast aru saavat, patsutas Järvele lahkudes õlale ja sõnas: „Ничего.“ Ja sellega asi ka lõppes.

Järv elas alguses üksik, pärast kolis ka naine kahe väikesese pojaga järele. Aga et elu siin kulukas ja naisele nähtavasti tegevusetu olek ei meeldinud, pööris ta pea Tallinnasse tagasi.

Järv oli anderikas inimene ja nagu loodud kirjanikuks, sealjuures väga õrnatundeline ja õiglane. Oma Moskvas viibimise ajal töötas ta intensiivselt, kus valmisid tema sulest järgmised teosed: „Mehised mehed“, „Iilm ja elu“ kolm annet, „Inimesesoo heategijad“, „Ristitütar“ — ajalooline jutustus katol. ajast, „Joomise katk ja võitlus tema vastu“. See oli ka Järve loomingus kõrgem tipp, sest pärast seda pole peale „Karoluse“ (1892) enam palju tähelepanuväärilist tema sulest ilmunud.

Kord jälle Järve pool viibides silmasin laual paki „Berliner Polizei Zeitung'eid“ tema trükitud aadressiga, seega alaline lugeja. Kuuldes minu imestust selle kohta, et mis on temal Berliini politseiga tegemist, vastas ta:

„Loen neid kõige suurema huviga. Neis kohtuprotokollides ja kuritöö kirjeldustes peegelduvad elu keerdküsimused kõige selgemalt ja tõetruumalt. Kirjanikul pole tarvis oma peaaegu jutukavade ja ainete leidmises palju vaevata, kui ta need lehed läbi on lugenud.“

Kas Järv neid andmeid ka tööpoolest kuskil oma töödes on tarvitanud, ei tea ma öelda.

Ka nägin teda vahel piibli vastu erilist huvi tundvat, mis minule tema endiste kirjutiste pärast võõras näis olevat. Ta vastas, et ta alles nüüd piiblis põliseid elutõdesid leidnud, mida ta enne seal tähele pole pannud või pealiskaudu mööda läinud.

Rääkisime palju meie kodumaa tumedast saatusest. Järv oli ses miljonilinnas, kus hea kõrval ka nii palju rämpsu ja igapäevast, üks neist minu tutvusringkonnas, kellega alati heal meelel koos viibisin ja kellest kui inimesest säilinud parimad mälestised. Leidsin tas hea sõbra ja sõna tõsisel mõttes „mehise mehe“, nagu ta oma raamatus kirjeldanud.

Palju kannatanud, palju kaotanud, kodumaast lahus üksildust rinnus tundes lausub ta:

„Ja ainult igatsuste tuli

Mu hinge suurem osa on.“

Järvele kui täiskarsklasele tegi haiget joomarit silmates.

Kord talvel tänaval jalutades hakkas meile visalt keegi joomarkerjus järele jooksma ja nuiama: „Hrista radi, halastage vaese peale ja andke mõni kopikas! Olim kord samasugune kontorist kui teie.“ — Omal meele härdaks tegemiseks

ühes jalas saapakorjus, kust varbad välja paistsid, ja teises — ei midagi, ehk küll lumi maas. Muidu aga terve tugev mees.

Järv pööris imestades joomari poole ja sõnas:

„Küll oled kange mees. Kui ka mina oma elus nii kaugele jõuaksin, tahaksin õnne kiita. Oled end juba nii kõvaks harjutanud, et võid pakasel talvel paljajalu lumel kõndida. Kui juba selle kangelasetööga korda oled saanud, tee veel teine ja kolmas: jäta joomine ja hakka tööle!“

Muidugi jättis joomar oma meelest Järve eluvõõrad seletused tähelepanemata ja kerjas edasi.

Järve südamesooviks oli ka tulevikus kirjandusepõllul edasi töötada.

„Ma saaksin ehk ka mõne muu praktilise ametiga kergemalt leiba,“ sõnas ta 1890. a. Moskvast lahkudes ja Tallinna asudes, „kui praegusel teel, aga kui ma jälle meie kirjanduse ja kirjameeste peale mõtlen, ei kannu süda sulge kõrvale heita. Meil on mõnigi tähtsam kirjandusharu söötis ja umbrohtus, nõnda et lausa ülekohus oleks sealt eemale jääda.“

Kui palju neist soovest täide on läinud, pole mitte nende ridade otstarb harutama hakata.

TERVIS RAUGEMAS.

Võttes eratunde ja õppides töövaheaegadel valmistusin apteekriabibilise eksamile, mis ka 1890. a. sügisel Moskva ülikooli juures õiendasin, ilma apteegist välja astumata.

Hakkasin nüüd 35 rubla kuus palka saama, mis mind lubas koolivõla vähendamise peale mõtelda. Õpilasepalgast kolme aasta kestel säilinud 86 rublale lisas peremees omalt poolt 100 rubla kingitusena juurde. See oli minu kohta suur summa. Esimeses heas meeles ei teadnud muud teha, kui panka rutata ja võidulaenu pilet osta, et siis rõõmsas ärevuses võitu ootama jääda. Kuid see ei tahtnud ega tahtnud tulla, minust ikka jonnakalt mööda minnes, mis minu lõpuks veendumusele viis, et ainus kindel võit elus on ikka töö ja jälle töö.

Aasta paari pärast lahkus meilt „kuldprillidega isand“ ja tema asemele määrati mind retseptariaariks, ehk küll teistel vanemal ametivennil, kellel proviisorieksam juba selja taga, selleks eesõigus oleks pidanud olema. See ame-

tikõrgendus tõi küll palgale lisa, kuid ühtlasi ka rohkem vastutust ja tööd.

Nüüd tegi mu printsipaal K. Ferrein mulle veel austava ettepaneku, et end ülikooliloengutele kirjutaksin ja otse apteegist hakkaksin proviisorieksamile valmistuma, lubades minule loenguil käimiseks ja õppimiseks iga teine päev priiks. See oli soodustus, mida ta enne kellelegi teisele polnud teinud. Kuid selle heatahtliku ettepaneku, mis mulle kaugemas perspektiivis õnnelikumat tulevikku tõotas, pidin vastu tahtmist tagasi lükkama, nii raske kui see mulle ka tundus. Nimelt oli mu tervis, mis kunagi päris kõva polnud olnud, vahepeal raugema hakanud. Ähvardasid närvid oma tegevust üles ütelda, ja kuri reumatism tegi vaeva. Sest 14 tundi pingutavat tööd püstijalu päevas ja lisaks sagedased öised valvekorrad, see kõik pidi pikapeale mõjuma, ehk küll muidu lihtrahva seas arvamine valitsemas, et apteegi õhk ja elu olla inimesele otse terviseks.

Selle rahvausu kinnituseks tahaksin siin tuua ühe näite:

Kord pakasel talvisel päeval veeres meie apteegi uksest sisse üks vana talueit, ise üle pea riidepundardesse mähitud. Saanud end pingile asetanud, hakkas ta risti ette vehkides ohkama:

„Oh, Issand heida armu! Issand, heida armu!“

Kui küsima mindi, mida ta soovib, vastas ta paludes:

„Ei midagi, kulla isakesed, lubage mind vaesekest siin ainult veidi istuda. Öeldakse, et apteegi õhk pidada inimese terveks tegema. Tahan seda sisse hingata. Ja ta teeb tõesti terveks, sest ma tunnengi enese juba parema olevat.“

Nõnda tundi paar pomisedes ja risti ette lüües lahkus ta viimaks tänutäheks maani kummardusi tehes apteegist.

MÖNESUGUSED MUUTUSED MINU ELUS.

Oli saabunud 1894. a. kevad. Kodumaal valmistuti tulise hooga ülemaalisele laulupeole Tartus, mis taheti ära pidada 75-aastase priiuse mälestuseks. Minus oli valminud aegamööda mõte oma praegust teenistusk kohta maha jätta ja pikemaks ajaks kodumaale sõita. Seepärast ütlesin kohast lahti, kus ma 7 aastat oma elust veetnud.

„Kahjatsen, et meilt lahkute,“ sõnas vana printsipaal lahkumisel mu kätt surudes. „See on mulle ootamata, kui

välk selgest taevast tulnud.“ Ka minule oli lahkumine raske, kuid muuta ei saanud enam midagi.

Kodumaale jõudes leidsin siin venestushoo oma kõrgeimal tipul, mis muutis meelega nukraks. Kes julges sellele vastu panna, langes karistuse ja tagakiusamise alla. Salakaeбусed õitsid. Millise naeruväärsuseni selles võidi minna, olgu järgmine näide: „Besucer“ (tolliametnik) J. Kangur Pärnus, kes rahva seas tuttav oli oma isamaaliste kõnede pärast, mis ta seltsides pidas, anti kohtu alla ja tehti aastakümneid peetud ametist lahti, et ta olla julgenud ühes oma kõnes, milles ta seletanud vene rahva lihavõttekombeid, väita, et venelased, olgu mees või naine, poiss või tüdruk, tuttav või võõras, lihavõtteõöl üksteisele kaela langevad ja musutavad. Ses sõnas „musutamine“ leitud usu riivamist ja määratud eelpooltähendatud trahv. Kui seletatud, et see ometi nii on, vastatud, et oleks pidanud ülema „suudlema“. Luteriusu õpetajate ametist tagandamine ja maalt välja saatmine oli samuti päevakorral.

Eesti omad lehed „Valgus“ ja „Olevik“ aitasid omalt poolt venestusele kaasa. Viimane (A. Grenzstein'i toimetusel) oli juba nii kaugemale läinud, et lubas „Postimehele“, kes oli toekam eesti rahvusliku vaimu kandja tol tumedal ajal ja kellega ta seepärast alalises tülis, „ühest suurest põhjamaa jõest vett tuua, et kergemeelsetele tulesütitustele jäädavalt otsa teha.“

Ainsamaks ja suuremaks eluavalduseks, kus rahvas end koos leidis ja uut elujõudu ammutas, oli laulupidu. See oli kui õhuventiil, mis lämbumise eest hoidis.

Sõitsin Saarest, oma kodukohast, ühel ilusal suvisel varahommikul, kus kastetilgad rohuladvus sätendasid ja linnud hommikukontserti andsid, jalgrattal Penuja poole Koonidile, kust ühes seltskonnas laulupeole tahtsin jõuda. Siin asus mu kooliõde Leeni Kõrv (pärastine proua Mõru) Suburg'i koolist, kellelt seks lahke kutse olin saanud. Seda kõrgestiharitud ja peenetundelist naisterahvast tohtisin oma sõbraks nimetada ja temaga aastakümneid, ehk küll vahel pikema vaheaegadega, kirjjavahetuses olla, mis eluteel andnud mõndagi vaimlist ergutust.

Mõnepäevase viibimise järel ses lahkes perekonnas hakati laulupeole valmistuma. Veeti küskilt talli nurgast üks suur elukas välja, millel neli ratast all ja mida tõllaks kut-

suti, pühiti puhtaks tolmust, mis sinna aastate kestel kogunenud, ja anti hea portsjon määret. Kui siis veel paar paremat taluhobust ette rakendatud, läks reis lahti ikka Palu-
pera sihis, mis on Rõngu pool. Kaasa sõitsid noorperemees Mihkel, õed Leeni ja Anna, üks Viljandi proua ja minakene omal raudruunal. (Sama teed ja peaaegu samas koosseisus olin ka 1891. a. laulupeol Tartus käinud, kuid siis oli Viljandi proua aset täitnud laulik neiu Elise Aun.) Ilma et sooviksin siin laulupeo üksikasjalise kirjelduseni minna, tahaksin ainult nimetada, et neil reisudel tutvusin kodumaa enamenedenenud ja jõukama nurga elu ja inimestega, mis minusse kui vene suurlinna asunikusse suure mõju jättis, ja et Tartu pidupäevad mulle töid küllaldast tõendust, et „veel pole kadund kõik“. Eesti rahvas tahab edasi elada ja elab hoolimata kõigist tumedaist ettekuulutustist, see oli minu tunne tagasi tulles.

Sama aasta sügisel pöörsin Moskvasse tagasi ja astusin W. K. Ferrein'i ehk „suure“ Ferrein'i en-gros rohumadusse Krivokolennõi põilkuulitsasse teenima. Sellel Ferrein'il, kes ise väga rikas ja mõjukas mees oma alal, oli kolm äri: Apteek Nikolskaja uulitsal, mille aastane retseptide läbikäik 4—500000 vahel kõikus ja seega oma suuruse poolest üks esimesi kogu maailmas, apteegimagasin ja en-gros rohumadu, mispärast teda siis ka suureks kutsuti vastandiks minu endisele peremehele K. Ferrein'ile ja tema vennale G. Ferrein'ile, kellel viimasel oli ka oma apteek Punasel väraval. Suure Ferrein'i ärides leidsid teenistust üle saja õppinud farmatseudi ja mitusada liht-töömeest. Siin valitses kõige eeskujulikum puhtus ja kord, mispärast see firma seisis üle riigi heas kuulsuses. Neis ärides teenisid palju meie suguvendi vastutavaid kohtadel. Näiteks oli ladu juhtiv jõud härraVilsar Saaremaalt, kes 13 tuhat rubla aastas palka sai, seega mitte palju vähem kui minister. Seda küll peaasjalikult sellepärast, et teda teise suurema konkurendi ärist ühes kundedega üle meelitada.

Palka sain siin alguses 75 rubla kuus, millest ise söögi ja korteri pidin maksma. Tööpäev oli lühem (10 tundi) ja teenistus kergem kui endises kohas.

Nüüd hakkasin jälle edasiõppimise peale mõtlema ja kirjutasin end ülikooliloenguile (1895), saagu mis saab. Kuidas asjad edasi arenesid, selgub järgmistest ridadest.

Bacillus americanus.

Tahan nüüd asjaolust juttu teha, mis senini mu kirjelduses tähelepanemata jäänud, kuid sedavõrt tähtis, et mu elukäigule teise suuna andnud ja minu üle maade ja merede kandnud. Mõtlen sellega Ameerikasse rändamist, mis vahepeal päevakorrale oli kerkinud.

Olin nimelt oma vanemalt vennalt Tõniselt, kes oli ligi paar aastat merd sõitnud, mõned aastad Lõuna-Ameerikas Buenos-Aireses elanud, ning nüüd Astooriasse, Oregoni osariiki, Põhja-Ameerikasse, elukoha valinud, juba mõnda korda kutse saanud Venemaa tolmu kingadelt puistata ja Ameerikasse temale „seltsiks“ tulla. Samuti ei saa tähendamata jätta, et üks iseäraline, harilikult noores põlves nähtavale tulev pisielukas — *bacillus americanus* — mul ammu, võib öelda lapsepõlvest saadik, kus neid imelugusid punanahka indiaanlastest nii ohtralt olin õginud, salaja varjatud kujul põue põhjas oli pesitsenud. Sest mõnigi kopikas vähesest taskurahast, mis head inimesed mulle linna kooli minnes kaasa andnud, oli veernud raamatukauplusse, et osta kõiksugu „Rohtlaane kütte“, „Punanahka pealikuid“, „Veriseid kättemaksmisi“, „Viimaseid mohikaanlasi“, „Kuld-põrnikaid“ jne. ning lugeda neid pärast koolitööd hilistel öötundidel. Kõik need olid jätnud omajagu jälgi noorde vastuvõtlikusse hinge.

„Mis on,“ mõtlesin nüüd venna ettepanekut arutades, „kui kord Ameerikas ära käin. Võin laia maailma tundma õppida ja saan ka oma silmaga indiaanlasi näha.“

Pealegi oli mulle tohter tervise suhtes tungivalt soovitanud „elukohta ja kliimat“ mõneks ajaks muuta. See mõte vaimustas sedavõrt, et reisiraskus ega kaugel maa palju kaalumisele ei tulnudki.

Nõnda õppisin hoolega inglise keelt, millega juba varem algust olin teinud, edasi, esmalt Berlitz'i meetodi järele ja pärast tuttava Toussaint-Langenscheidt'i õppeviisi abil. Jõudsin juba niikaugele, et võisin lugeda kergemat kirjandust.

Peale seda, kui siis väljamaapassi olin muretsenud, ruttasin Ühendriikide konsuli juurde, et sellelt viisumit saada. Kui konsul mu passile viisumi „*Good for New-York*“ oli kirjutanud ja selle pitsatiga kinnitanud, ajas ta kaua lahkesti

juttu, sealjuures ikka mõista andes, et targem tükk, mis üks noormees ülales võib teha, on Ameerikasse rännata.

Hakkasin nüüd matkale valmistuma. Aga mida enam pak-kisin ja mida kauem veel kodumaa pinnal viibisin, seda raske-maks läks süda, seda nukramaks muutus meel. Nüüd alles aimasin, kui mitme tuhande nägematu, salajase sidemega ini-mene omaste, sõprade, tuttavate ja kodumaa pinna külge on seotud. Need kallid mälestised tõrjusid sel hetkel kõik indi-aanlased ja rohtlaaned, kulla ja hõbeda kõrvale.

Kuid siiski, liisk oli langenud, otsus tehtud, nüüd muud-kui edasi.

3. märtsil 1896. aastal jätsin Moskva linna jumalaga, kus üheksa aastat olin töötanud.

Kuidas nüüd mu käsi kaugel dollaritemaal käinud ja mis-suguseid huvitavaid elujuhtumisi vend läbi elanud ning kan-natusi tunda saanud, sellest kõigest kuuleme allpool.

V. AMEERIKAS.

T e e l e.

Järgmised kuus aastat oma Ameerika elust loen hivi-tavamaks ajajärguks, mis mu vaimlisele arenemisele ja silma-riingi laienemisele palju kaasa aidanud. Järsk hüpe Venemaalt, Euroopa vaimliselt mahajäänumalt maalt, kus tagurlus Ni-kolai II valitsuse all ikka veel süvenemas ja kus poliitiliste tuulte eest varjatud kui kilukarbist elatud, Ameerika demo-kraatlikumasse vabariiki oma suurte vabadustega ja vaim-liste ning aineliste saavutustega, — juba see pidi alguses põrutavalt mõjuma.

Mu reis viis minu veel kodumaale, Tartu, et koduseid inimesi kohata, sest oli teadmata, millal jälle tagasi jõuan ja üksteist näeme.

Tartus viibides silmasin „Postimehes“ üllatava järele-hüide, mis nähtavasti tulnud Moskva sõpradelt. Veendumu-ses, et need puhtast südamest tulnud sõnad mõeldud minule enam ergutuseks tulevasele tööle kui kordasaadetud teenete hindamiseks, avaldan nad siin „Mälestistes“.

Moskvast. Märtsikuu 3. päeval lahkus meie linnast mitte üksi siit linna eestlane, vaid ka kodumaal, iseära-nis „Postimehe“ lugejatele tuntud noor ajakirjanik

härra J. Sepp, et Põhja-Ameerikast omale uut kodumaad leida. Lahkuja sai oma lõbusa, ladusa oleku poolest kõigi tuttavate poolt armastatud ja austatud. Soe osavõtmine kõigist isamaa ja rahva asjadest pani teda iga värskema vaimuliikumise peategelaste hulka. Tema lahkumist kahetsevad kõik, kes temaga kokku puutusid, sest temalt ootasid Moskva eestlased veel mõndagi. Mälestus, mis ta maha jätab, on puhas ja auvääriline. Tema tööd, mis ta „Postimehes“ avaldanud, tunnistavad küpse mõtlemisvõimu ja osavat sulge ning saavad ikka heameelega loetud. Nii kui kuulda, ei saa noor suguvend kaugel Kolumbuse maal oma vilunud sulge mitte varna riputama, vaid edaspidi „Post.“ lugejaid kirjeldustega sealt maalt huvitama ja lõbustama, nii et kaugel võõral maalgi viibides oma sugurahvast ära ei unusta. Moskva eestlased ja küll ka kõik „Post.“ lugejad soovivad head reisi. Lahkuja ei saa küll vist asjade teatamises, mis meie rahvale kuidagi kasuks ja tuluks oleksid, kitsi olema.

Õnnesoovide all lahkus ta ja tema jumalagajätmine oli südamlilik ja soe. Annaks Jumal, et tema õnn Uuesilmas täiele õilmele lööks, et ta kaunid ja mehised ettevõtted täide läheksid ja isamaa temast veel palju kasu näeks. — Õnne kaasa!“

Veel teine armas mälestis, millele kena paabulinnusulg juurde lisatud, on mul neilt päevilt säilinud, mis oma eestkõneleb:

Leerivennale J. Sepale Eestimaalt
lahkumisel.

Kui sinu reisist kuulda sain,
Siis väga nukraks mina jäin,
Et maha jäta Eestimaa
Ja vastu võta Ameerika.

Nüüd, armas sõber, reisi sa
Siit Eestimaast ja rahvast ka,
Kus oled üles kasvanud
Ja noorusrõõmu maitsenud.

Sa jäta Taara tammikud
Ja armsad aasa kaasikud,
Kus mureta sa kõndisid,
Kui ei tund' elu saatusid.

Nüüd oled meheks kasvand sa,
Hääd-kurja kõiki näinud ka,
Sa oled valmis-küpse mees,
Kes oma laeva tüürib vees.

Mul pole mingit annet muud
Kui puhast sõprust, südant truud.
Nii soovin sulle südamest
Head saatust ikka igavest.

Ma palun andeks kõiki neid,
Kus olen pahandanud teid,
Tead, et ma pole luulemees,
Sest seisvad tihti silmad vees.

Kui leerisõpra julgen veel
Ma paluda, mis käsib meel,
Et Eestimaa ja rahvale
Sa räägiks tõtt, ja selgesti.

T a a r a l i n n a s , 8. paastukuupäeval 1896.

J. Mitt.

See laulumees oli sama Johan Mitt, kellega me koos õpetaja juures Eesti Aleksandri kooli heaks raha korjamas käisime. Vahepeal oli ta Poolamaal kroonut teeninud, nüüd seisis ülikooli teenistuses.

Viibinud Tartus mõni päev, istusin jälle raudteele, et Riia poole sõita. „Ärge ka kaugel maal vana „Post.“ ära unustage!“ olid vana dr. Hermann'i lahkumissõnad.

Riia oli viimane kodumaa linn, kus tuttavad saatmas. Veel viimne pilk, veel viimne käepigistus ja jumalagajätmine, veel viimne kirjutadalubamine ja — vedur hakkas liikuma. Sa hõõkav küll, kellele siis mitte ei tulnud lubada kirjutada, muidu oleks väljapääs Euroopast kahtlane olnud.

Hamburg

on vabasadam ja on vabade seaduste tõttu kasvanud ja kosunud, nõnda et võib uhkusega lausuda:

Hamburg, Lübeck, Bremen,
Uns kann niemand nehmen.

Pühapäevahommikul kell 4 aeti meid Ameerika rändajaid üles, sest suur rändamistund oli saabunud. „Olgu siin vanal maal küll kibe ja kitsas olnud, aga seal teispool ookeani

ootab meid uus elu, seal oleme ja elame kuidas ise tahame,“ nõnda võis lugeda pea kõigilt nägudelt.

Astusime Ameerika-laevale, et sõita Elbe jõe suudmele, kus päris ookeanilaev ootamas. Vaevalt saanud jalad laevale tõstnud, kui terve kari naisi meid ümbritses: üks müütas vorsti, teine leiba, kolmas raamatuid, neljas liikvat ja palderjanitilke, ilma milleta ookeanist ülepääs kahtlane arvati olevat.

Ilm oli ilus ja päike paistis selgest taevast, mis kaunimat pilti pakkus Hamburgi linnast ja sadamast. Ühel pool sadam lugematute oma- ja väljamaa laevadega, mastid lipu ehtes, teisel pool linn määratu suurte kaubamajadega ja erahoonetega. Sõit läks jõesuudme poole. Linnapoolne kallas muutus järsumaks. Siin leidus juba puhtamaid ja kaunimaid suvilaid, ilusate lilleaedadega, kerkides kallakul järkjärgult üles. Kus ühe maja katus lõppes, algas teise alus. Vasakut kätt kallas on aga madal, pole mingit elu ega ilu, olgu siis mõned väiksemad aurikud ja kalurite vened. Alles kaugemal silmapiiril kerkivad lugematud vabrikukorstnad.

„Skandia“ lael.

Esimesel päeval.

Sõidan Hamburg-Ameerika liini aurikul „Skandia“, kolmandas klassis. Lõbusaks selles klassis sõitu ei või nimetada, sest ruumi elamiseks ja olemiseks liiga vähe. Reis kuni New-Yorgini maksab 130 saksa marka.

Nõndanimetatud vahetekkk on jaotatud pisukestesse ruumidesse, kuhu igasse mahub 10 — 30 inimest. Vaevalt oleme pannud jala „Skandia“ laele, kui äge võitlus algab paremate kohtade pärast. Önn sellele, kes heade seltsilistega kokku juhtub, sest reis kestab harilikult 10—12 päeva. Minu seltsilised on sakslased, üks ühest, teine teisest kandist pärit, kes kõik eri murrakut kõnelevad, nii et arusaamine raske, kuid pea harjub kõrv.

Igale reisijale antakse taldrik, lusikas ja kohvikruus vabaks tarvitamiseks, mida ise peab pesema ja hoidma ning reisi lõpul tagasi andma.

Iga jaoskond saab meeste arvu järele tähe toidu järele käimiseks, niipea kui kella kõlistatakse. Süüakse eestoas pi-

kal laual. Selle olid meie naabrid vallanud, seepärast võtsime oma kambri lõunat. See oli kõik isevärki. Kitsas ruumis, kus 7 voodit ülal ja 7 all, istusime oma koikudel, jalgu üle serva rippuda lastes ja põlvi lauaks tarvitades, ning lasksime toidu endal maitsta. Nii sündis ainult esimesel päeval, pärast võtsime laua jälle oma võimu alla. Süüa anti rohkesti ja 6—7 korda päevas. Toit ise oli läbistikkude hea, ainult viis, kus ja kuidas söödi, ähvardas söögiisu kaotada. Õnneks on tervel inimesel laeval alati hea söögiisu. Siin söövad mõned tublid mehed ainult üks kord päevas, s. o. hommikul algavad, öhtul lõpetavad.

Kahe-kolme tunni sõidu järele jõuame ulgumerele. Tuul vagane, lained madalad, laev nihkub jõudsasti edasi. Kaugel vasakut kätt paistab silma Saksamaa rand tuulikutega.

Laeval 675 reisijat, neist ainult 20 — 30 esimeses klassis. Keelte poolest päris baabeli segadus.

Teisel päeval.

Tõuseme kella 8 ajal üles ja kuuleme, et teised juba kord kaeraleent saanud, seepärast töötame edaspidi virgemad olla. Pesemisega kimbub, vett vähe ja seep ei taha merevees vahutada. Meri vaikne, päike paistab soojasti, rahvas kõik rõõmus ja jalutab merd vaadeldes laevalael. Maad pole näha, üksikud laevad ilmuvad silmapiirile. Lõunaa ajal teatatakse, et tohter tuleb rōugeid panema. Üldine ärevus, naispere streigib. Näib kõik nagu vormiasi olevat, sest ainult sajale ehk kriimustatakse käsivarred ja teised pääsevad terve nahaga.

Peale lõunat hakkab jälle maa paistma, ühest küljest Prantsuse, teisest Inglise rand. Oleme merekiitsuses, siin Calais, seal Dover. Võib palja silmaga näha mõlemaid kaljudena üles kerkivaid kaldaid.

Öhtul ütlemata ilus ja soe. Laevalage valgustab elektrilamp, kuid suurem valgus tuleb taevast, sest kuu vaatab mäheda naeratusega alla. Reisijad kõik väljas jalutamas. Jutt ja naer laseb mõista, et kõik on terved ja rõõmsad.

„Solch ein Leben wie dies Leben habe ich in meinem Leben nicht gesehen¹⁾“, kirjutab keegi saksa mamsel koju oma armsale mereelust.

¹⁾ „Nihukest elu kui see elu pole ma oma elus näinud.“

Taga laevapäras suur kogu Iisraeli lapsi, vaatab taeva poole ja palvetab. Neid ei sega siin keegi. Kõrval pinkidel istuvad noormehed oma kallikestega, kes vanast ilmast kaasa tulnud, vestavad salajuttu ning vaatlevad kuud ja tähti. Mõõdume neist tasa, et neile õnnelikkudele mitte maapealist karedat hädaorgu meelde tuletada. Kuid:

„Kes see kuulnud kentsakamat,
Ilmas näinud naljakamat,
Kui siin silma sihtinessa?“

Keset laevalage suur elu. Muusikandid ürgavad pilli ja nooremad tõmbavad tantsu. Hüüavad harmoonik, viiul ja viiespill segamini. Siin lastakse inglise valssi, saksa reinländrit, vene kamarinskajat ja poola masurkat nii hästi kui keegi oskab. Ei siin küsita rahvusest, ei poliitikast — kõik on seekord sama riigi kodanikud. Nende riik on laev ja kuningas kapten. Kõik näivad oma mineviku unustanud olevat. Kõik on rõõmsad ja elavad ainult käesolevale silmapilgule. Nagu vaimude kogu sõuame eluteel ookeanil edasi. Pidu kestab poole ööni, siis vaikib kõik. Inglise rannalt vilksatavad veel üksikud tuled.

K o l m a n d a l p ä e v a l.

Ilm jälle ilus, tuult ega laineid pole suuremat märgata. Sõidame Iirimaa ranna kaudu. Kallas kaljune ja kaldub järsku merre. Siin ja seal külad kui kirikud, haljad väljad ja vainud, mis armsad vaadelda.

Pärast lõunat silmame veel viimast Iirimaa tippu. Kõrgel kaljul tuletorn, näidates laevadele öösi õiget teed. Merest kerkivad järsud kaljurahnud, nagu ilmatud sambad. Nende vastu tormavad vihased valget vahtu järele jätvad ookeani lained tõrjutakse vägevalt tagasi.

N e l j a n d a l p ä e v a l.

Üles ärgates kange palavus. Õhk paks ja halb. Sibula ja murulaugu hais, mis tuleb juutide kabiinist, paneb pea pööritama. Laevalaele minnes asi veel hullem. Lained, mis kord-korralt paksemaks paisuvad, panevad kehaka laeva kiikuma. Reisijad, kellest pooled laele ilmunud, vaatavad vaikides ja mures merele. Eilne rõõm on kõik kadunud. Vabalt seismine võimatu, seepärast haardakse kinni kust saab.

Inimesed vaaruvad kui joounud ümber. Naispere on täitsa vaatepiirilt kadunud. Laevalagi ilutus korras, sest vägev Neptun on pärimas oma ohvrit.

Lõunalaual on lugu veel pahem. Laev kiigub vägevasti, supitaldrikud ei püsi paigal, vaid lendavad eest ära, sooja vedelikku üle ääre kallates. Torkame noad otsapidi lauasse, et neid paigal pidada. Söögiisu meestel kadunud, jooivad kõvasti konjakit. Kodust välja sõites oli mulle mõndagi nõu antud, kuidas merehaigusest hoiduda. Ühed käsivad juua veini ja konjakit, nii et pea alati „vaimustatud“, siis olla kõik hea. Teised annavad nõu paar päeva paastuda, enne kui merele minna, see olla ainus abinõu. Kolmandad ütlevad: söö ja joo parajasti, heida selili asemele, aja jalad vastu seina üles ja vahi lakke! Ehk ma küll nälgimist kõige odavamaks pidasin, valisin siiski viimase meetodi, sest oma sisemise inimesega ei tahtnud ma riidu minna. Ja pääsingi sel viisil merehaigusest.

Viiendal päeval.

Tuul veel kangem, lained kõrgemad, kuid siiski rahvast rohkem laevalael. Suurem osa lamab maas, sest püsti seis on raske või pea võimatu. Pärast lõunat tuleb üks aurik vastu, mõlemalt poolt kerkivad lipud tervituseks masti.

Kuueandal päeval.

Hommikul üles tõustes sajab pisut vihma. Kõva edelatuul. Laevaninal seismine võimatu, sest tuul ja lained, mis üle laevaserva vilksatavad, ähvardavad merre pühkida. Ainult taga, päral on vaiksem, ehk siingi mõned lained laele ulatuvad. Juhtub keegi pahvaku vett vastu pükse saama, siis on naer teiste poolt, kes kuivaks jäänud, suur. Kui meri mõl-lab ja mässab, võib tundide kaupa vaadelda seda suurepäraselt vetemängu. Lained nagu suured mäed tõusevad ja vajuvad allalõpmata, sügavaid orge oma vahel sünnitades. Mõned kerkivad üle pea kõrgele ja ähvardavad kõik oma alla matta, kuid juba järgmisel hetkel langevad, teistele enestest vähe-maile maad andes, jõuetult alla sügavusse.

Seitsmendal päeval.

Hommikul paks udu ja peen vihm. Umbes iga kümne minuti pärast antakse vastutulevaile laevadele auruvillega

märku. Tuul vaikne, lained madalad. Kange igavus hakkab piinama. Kõik on vastumeelseks läinud, ka lugemine. Sooviks, et iga silmapilk hakkaks paistma kallas.

Eile lõunasöögil kukkus kellelegi saksamoodi isandale taldrikutäis sooja hernesuppi kaela. Meelepahaga ei söö ta enam meie seltsis, vaid stjuardi pool, makstes sellele kuni reisi lõpuni 20 marka.

Tormi tõttu sõitis laev eile ainult 254 meremiili, kuna harilikult 325 miili ümber edasi jõuame.

K a h e k s a n d a l p ä e v a l.

Pühapäev, seepärast teevad kõik pead siledaks, näod rõõmsaks ja ilmuvad tekile. Hommikul kange vastutuul, kuid heitub pea ja muutub kauneimaks, mis senini Atlandil olime näinud. Päike vaatab naeratades helesiniselt taevavõlvilt alla süngjaisse laineisse. Need peegelduvad päikese paistel imekenalt. Haavad ja armid, mis sünnitanud üleilme torm, on jälle paranenud, ja kõik, kel elu sees, rõõmustuvad kaunima looduse üle. Muusika mängib ja rahvas tantsib ning trallib. Tohter nõuab, et kõik tuulduma tuleksid.

Ü h e k s a n d a l p ä e v a l.

Minu supitaldrik jäljetult kadunud. Ainuks sööginõuks on jäänud veel kruus, millest suppi rüüpan.

Täna tõi lõbus juhtumus, mis kord traagiliseks ähvardas muutuda, rohkem elavust meie monotoonsesse, igapäevasesse ellu. Meie tare saksad ja mõned kaugemalt suguvennad istusid meie üldisel söögilaual ja laksid konjakipudelit õige kiirelt käest kätte lemmata, laksutades ise sealjuures lustiliselt tudengilaule. Kõik olid parimas tujus, kõik ujusid õndsamas ilmas. Praegu lauldi tuttavat „Tara-rabumbia“ laulu, kuid:

„Rõõm ja mure kaksikvennad,
Kaksiklapsed looduskogas,
Kõnnivad käsikäessa,
Sammuvad sammu sammussa.“

Otse seal, kus vaimustusevood kõrgeimale tipule tõusnud ja kõik koosviibijad laulule rohkem rõhku anda soovides sõna „bumbia“ juures rusikatega lauda vastu põrutasid, käis äge plahvatus. Mitte püssirohi ega dünamiit ei lõhkenud siin, vaid leemepang. Üks seltsimeestest oli lõunasöögi toonud ja tahtis pange maitsva sisuga otse sel silmapilgul üle

meeste õlgade lauale ulatada, kui laul õnnetu „bumbia“ juurde oli jõudnud. Seal puutusid paar küünarnukki pangega kokku ja — õnnetus oli meestel kaelas. Soe, rasvane herneleem nõretas nende muidugi juba sooje päid kaudu maha.

Esimesel silmapilgul vaikus, siis vali homeeriline naer ja viimaks kole kirumine. Keegi ei taha end süüdlaseks tunnistada. Kui sõnad ei aita, hakatakse rusikatega üksteisel nina all hõõruma.

Vahepeal ilmub politsei ja ähvardab mehed kuni New-Yorgini puuri pista, et võiksid põhjalikumalt inimliste vabaduste üle järele mõelda. Tühi konjakipudel laual näib aga naeratavat:

Need rumalad tõrvavad üksteist ja otsivad süüdlast. Eks minap' see kangeline olnud, kes leemepange keerlema pani.

* * *

Puhub kõle põhjatuul. Laevalael nii vilu, et talveriided selga peab tõmbama, ehk küll päike selgest taevast alla vaatab. Silmapiirile ilmuvad suured jäämäed, tuulest ja voolust lõunasse aetud, kuni nad ekvaatori päikese all otsa leiavad. Mõned neist on otsatud mürakad ja paistavad kaugele silma. Pealt lumega kaetud, pakuvad nad päikese käes virvendades kauneimat pilti. Need jääkoletised laotavad külma eneste ümber ja panevad elavalt talve peale mõtlema.

K ü m n e n d a l p ä e v a l.

Mida kauemini laevalael koos elatud, seda rohkem harjume üksteisega. Näo poolest tunneme pea kõik üksteist ja hommikul üles tõustes sõnume: „*Moen*“ ehk „*Good morning, sir.*“

Üksikud isikud on meil üle riigi populaarseks saanud. Näiteks „Herr Baron“. Mis ta õige nimi on, ei tea keegi, aga kui „parunihärrat“ nimetatakse, siis mõistab iga laps, kes mõeldud. Misläbi ta kuulsuse pärinud, on mulle teadmata. Minu tähelepanu äratas ta esmalt oma rahvalikkude loengute läbi, mis ta tõenäol suure kogu ees pidas füüsikast ja keemiast. Ta on iseäraline ja kentsakas mees ning kõik peavad teda narriks.

Teine suurem kuulsus on küll „Ferdinand“. Juba oma välimusega tõmbab ta tähelepanu enesele. Suur ümmargune punane pea veel ümmargusema keha otsas, mille alt jalad kui

kepiotsad välja paistavad, mis mulje annab, kui oleks ta sama lai kui pikk. Uppumissurma karta poleks, sest ta ujuks kui rasvamull veel. Kahel esimesel päeval purujoobnud, kus ta kui kummipall laevalage mööda ümber veeris. Et tal ütle-mata hea süda näib olevat ja ta kellelegi häda ei tee, armastavad lapsed karjana tema ümber koguneda ja temaga palli mängida, s. o. teda ühest teise veeretada. Vahel võtavad tüd-rukud, kui ta nendega liiga sõbrustama kipub, ta nõelte otsa. Pärast teist-kolmandat päeva oli aga reisijate imestus suur nähes teda päris kainena. Päriti põhjuse järele. Kuuldi, et raha olla otsa lõpnud. Vanemad, kes Saksamaal päris jõukad inimesed, soovida temast lahti saada ja saata teda juba kolmandat korda üle ookeani Ameerikasse, kuid poeg Ferdi-nand olla seal kaks korda „karanud“ — Euroopasse. Ameti poolest on ta lihunik ja lubab ka nüüd putku panna, niipea kui tarvilik summa raha koos.

Nimetamata ei saa jätta ka „Oraatorit“, kõne-meest. See Kalevi kehaehitusega sakslane olla farmer kus-kil Mississipi kaldal. On Saksamaal sugulasi vaatamas käi-nud ja sõidab praegu Ameerikasse tagasi. Tema paatosega peetud kõned, mis ta kõrgelt poodiumilt armastab kuulda lasta, algavad harilikult „meiega“ ja kõlavad umbes nii: Meie ameeriklased sealpool ookeani oleme esimene rahvas maakeral. Meil seal on kõik kangelased, või nõnda-öelda Ko-lumbused. Ja nüüd teie rõhutatud Euroopa rahvad, kes te siin koos olete, teile saab pea suur õnn osaks oma jalga panna sinna vägilaste maale jne.

Üheteistkümnendal päeval.

Maa, maa ja jälle maa, see on nüüd kõikide hüüd ja püüd. Igavus ähvardab tappa. Pea paar nädalat ümberringi ainult vesi ja vesi, see tüütab.

Kaheteistkümnendal päeval.

Läbi hommikuse udu hakkavad nähtavale ilmuma väike-sed saared New-Yorgi sadamas. Milline tundmus, milline ärevus, milline liikumine laevalael! Kõik on oodanud ja loot-nud seda õnnemaad, mõned aastate kaupa, ja nüüd seisab ta viimaks nende lihaliikkude silmade ees. See on nende Kaanan, nende Jeruusalemm. Kõikidest käib esimesel pilgul magus rõõmuvärin läbi. Neil kõikidel, nii mitmelt maalt ja rajalt

nad tulnud ja nii mõnda keelt ja meelt nende vahel valitseb, neil kõikidel heljub sama siht silme ees — Ameerika. Missugune maagiline sõna! Esimeses vaimustuses langevad meestel peakatted ja õhku täidab vägev prantsuse mässulaul „marseljees“. See oli tõesti ülendav meeleolu.

ESIMESED MULJED NEW-YORGIST.

New-York, Uueilma kaubanduse ja rahanduse peakeskkoht, seisab Manhattani saarel, Hudsoni ja Idajõe vahel. Kaubasadamana on ta oma loomuliku hea seisukoha poolest ilma võistlejata. Maa, kus praegu New-Yorgi linn, sai esmalt tuttavaks Hendrick Hudson'i uurimisreisidest, kes 1609. a. sadama avastas ja jõge mööda purjetas, millele oma nime andis.

Hudson seisis Hollandi teenistuses, seepärast pidas Hollandi riik maad omaks. Esimesed asunikud olid hollandlased, kes Manhattani saare indiaanlastelt 24 dollari eest omandasid ning siia New-Amsterdami linna asutasid, mille aga inglased pärast, kui nad 1664. a. maa pärisomanikuks said, New-Yorgiks ümber ristisid.

Vaevalt poolteistsada aastat tagasi oli New-York väike linnake 24500 elanikuga, kuna nüüd Suur-New-Yorgis (ühes Brooklini, New-Jersey ja teiste eeslinnadega) elab üle kuue miljoni inimese (1920. a. rahvalugemise järele).

Tänavaid, mis tol ajal vaevalt sillutatud, valgustasid lambid, mis vahel põlesid, vahel mitte. Tunnil, mil nüüd moodsad lõunasöögid algavad, olid möödas kõik pidustused ja lõbustused ning kuulda oli öövahi häält: „Kell on üheksa ja kõik on korras!“

Jakob Astor, kelle järeltulijad nüüd lõunasööke annavad, mis kümneid tuhandeid maksavad, oli alles New-Yorki jõudnud. Teatris käimist peeti ebakõlbliseks; ei olnud rahvaraamatukogusid ega lugemistubasid; postisaadetised kanti laiali kolmeteistkümnes osariigis tervel aastal vähem kui nüüd New-Yorgi postkontoris ühel ainsal päeval; mehe peale, kes Euroopas käinud, vaadati kui kuulsuse peale.

Need ja palju muid sama tähtsaid fakte peavad reisijal tuttavad olema, kui ta New-Yorki vaatlema tahab hakata. Sellest ep see uudsus, rahu puudus, äkilised kõikumised seltskondlikus kui rahandusilmas ning tuhat teist vähemat asja.

Esimesel pilgul, kui reisiija jõuab sadamasse, panevad imestama hiiglakõrged majad, nõndanimetatud *skyscrapers* (pilvelõhkujad). Mõned neist ehitistest, mis 30—40 ja enam korda kõrged, paistavad kui taevaredelid. Selgelt paistev päike toob sadade niisuguste pilvelõhkujate äärjooned nähtavale, paigal, kus enam kui saja aasta eest luhtas roheline niit, kus maad müüdi vakamaade kaupa, kuna nüüd ruutjalgade kaupa renditakse. See käib üle kõigest ettekujutusest. Ei kuskil mujal ilmas ole aineline edu nii suuri seitsmepeni-koorma-saapaid kandnud kui siin.

PÕIKI LÄBI AMEERIKA.

Mõnepäevase New-Yorgis viibimise järele läheb reis edasi, sest mu sihiks on Astooria, kõige läänepoolsema osariigi Oregoni kõige läänepoolsem linn, Vaikse mere kaldal. Meid väljarändajaid, kes sisemaale matkavad, kogutakse mitmelt ookeanilaevalt kokku ja asetatakse pikka rongi.

Sõit liigub Hudsoni kallast kaudu. Vaevalt oleme oma uue seisukorraga harjuma saanud, kui üks noormees, kast kaenla all, pea uksest sisse pistab ja sõnalausumata paberossikarbikesi täiel hool kabele poole välja hakkab loopima. Igaühele, ka naisterahvastele, langeb oma osa sülle.

Esmalt ei saa keegi sellest kometist aru. „Las loobib peale, oma asi,“ mõtlevad mehed. Vaevalt paberossi jagamisega valmis saanud, ilmub ta uuesti, nüüd aga tikkudega. Olles mittesuitsetaja võtan siiski mehaaniliselt pakutud kauba vastu. Suitsuarmastajad avavad karbid ja panevad suitsud näkku. Ise muigavad ja tunnevad mõnu. Vanemad mehed ja iseäranis naisterahvad näivad ameeriklase südameheaduse juures kahtlevat. Kui ta viimaks ei hakka raha nõudma selle tühja panna eest?! Nurisemishääli tuleb kuuldavale ning mõnigi käsi tõuseb paberossikarbiga ähvardavalt püsti. Parajasti kui kõnekõmin kõige kõvem ja noore ameeriklase käsi tagasiilmumisel kes teab kui halvasti oleks käinud, tormab rong tunnelisse, ja meie ümber valitseb pilkane pimedus. Mis nüüd teha? Käed, mis nüüd alles ähvardavalt püsti olid seisnud, et paberossidega ja tikkudega ameeriklase ülemise nupu pihta sihtida, langevad jälle alla. Mehed hakkavad tikke kraapima, et tumedasse seisukorda pisut valgust saada. Õnnelik on nüüd, kel tikutops taskus.

Pea jõuame tunnelist jälle välja ja päike naeratab lahkelt aknast sisse. Ühes sellega ilmub ka ameeriklane uksest ja nõuab kauba eest igalt hingelt 5 senti. Kui mõni ei taha maksta, võtab kauba tagasi, aga ainult ka siis, kui sellest pole tarvitatud. Suurem osa maksab ja sellega on ameeriklane oma otstarbe saavutanud.

Vaevalt olime paberossist toibunud, kui sama noormees, korv käeotsas, apelsine hakkas välja puistama. Kuid

„Kus sa korra olnud kimbus,
Kogemata komistanud,
See saab kuni surmani
Mehel mõttes mõlkuma.“

„Vaata mul julmust,“ ütlevad reisijad, „kord said meid tüssata, sellest olgu küll! Juba oleme ka meie Ameerika õhku sisse hinganud.“

Kel himu, võtab, teised vastavad rahvusvahelises keeles, s. o. näitavad keele oskamatusel rusikat.

New-Yorgist välja sõites jääb paremat kätt Hudsoni jõgi, pahemat enamasti madalad maad, mis muutuvad veelompideks ja loikudeks. Ka neis leidub eluavaldusi. Meie vanad New-Yorgi reklaampildid „Sapolio“, „Castoria“, „viigimarja siirup“ muigavad ka siin tulbelt ja latelt vastu, just kui tahaksid öelda: „Head teed! Ka meie siin!“

Õhtu eel lahkume Cornwallis Hudsoni jõest ja pöördume lõuna poole. Aegapidi muutub maastik enam mägiseks, sest läheneme Catshilli mäestikule. Siin ümberringi haritud põllumaad. Iseäranis tähelepanu äratav viljapõldude rohkus, mis parajasti õitsevad. Nii kestab kuni Niagarani.

Mida rohkem edasi jõuame, seda mägisemaks muutub maastik. Rong käib üles ja alla, vahel jälle mäekülge kaudu, kuhu tee sisse raiutud. All haigutab sügav kuristik. Vahelduseks tuleb mõni tunnel. Nii läheb see kuuekümmne-kilomeetrilise kiirusega ühtesoodu edasi, reisijale ikka uusi ja huvitavamaid pilte silme ette kandes. See on kui ilus pildiraamat, mida kaunis vaadata, kuid raske kirjeldada. Mägistest kohtades läbi sõites ja sagedaid pöörakuid tehes õõtsub vagun nagu kiik ühe külje pealt teisele, nii et kartma hakkad ühes rongiga alla kuristikku langeda ja vaimus aknaaugu valmis vaatad, kust hädakorral saaksid välja hüpata, muidugi siis, kui hüppamiskiirus suurem oleks kui vaguni lange-

mine. Aga pole viga midagi, kõik läheb lõpuks üsna siledasti ja sa hakkad kergemalt hinge tõmbama.

Teisel päeval ärgates näeme paremal käel sinetavat Ontario järve, pahemal kauneid rohelisi põlde ja metsatukki. Hommikul kella 7 ajal saabume kuulsale

Niagara kosele.

See on Ameerika mannermaal Looja kõige suurepärasem imetöö. Kõigil aastaaegadel ja kõigil tingimustel, olgu see päikese, kuu või elektri valgustusel, on see vaade alati taevalik ilus.

Keerlevad vood, otsatu ühetooniline vetemürin, järsu kukkumise sünnitatud, siis vägevad vahupilved, mis päikesekiired kinni püüavad ja tuhandeid vikerkaari moodustavad, — kõik see paneb inimest seisatama ja ütleva: Mina pole muud kui põrm!

Sõna Niagara on indiani keelest tulnud ja tähendab „vetemüristaja“. Kogu kose ja jõe ümbrus on täis ajaloolisi mälestisi. Kõige vanemast hallist ajast, kui indiaanlased siin kandsid valitsuskeppi, kuni hilisemate päevadeni oli see maa veriste sõjakäikude ja kangelastegude vaatepaigaks.

Kolme suure järve (Michigani, Huroni, Erie) vesi, mis võtab oma alla 150 tuhat ruutmiili maad, voolab Niagara koske kaudu alla Ontario järve ja sealt edasi merre.

Oma lühikesel ainult 36 miili pikal teel langeb jõgi 336 jalga ja on väga kiire vooluga. Ülevalpool koske, kus vesi juba alla hakkab kallama, seisab saar (Goat Island), mis kanali kahte jakku jaotab ja kaks koske sünnitab, ühe suurema, mille laius 1800 jalga ja vee langus 158 jalga, ja ühe vähema, mis 600 jalga lai ja mille vesi langeb 160 j. sügavusse. Esimest kutsutakse „Hobuseraua koskeks“ ja teist „Ameerika koskeks“. Selle järele peaks Niagara koskedest rääkima, aga mitte koskest. Olla välja arvatud, et siit igas tunnis alla langeda 100 milj. tonni vett.

Kuulame, mis üks Ameerika-reisija, Anthony Trollope, selle kohta lausub:

„Kõigist ilusaist kohist, mis reisijad vaatamas käivad, vähemalt neist, mis mina olen näinud, on Niagara kosk kauneim, millele ma annan aupärja. Nende imede sekka arvan kõik ehitised, pildid, ausambad ja muud inimeste imetööd kui

ka looduseiludused, mis Looja inimeste rõõmuks loonud. See on pikk sõna, aga miikaugele kui minu maitse ja otsustamisvõime ulatub, on ta õige. Ma ei tunne ühtegi asja, mis oleks nii ilus, nii suurepärane, nii vägev kui Niagara kosel seda vesi üksinda on.“

Mind huvitas katseks kord laskuda kose jalale, veejoa ja kaljuseina vahele. Selleks anti mulle gummisaapad jalga, gummimantel selga ja samasugune müts pähe ning lasti liftil alla. Kitsas jalgrada, mille kõrval raudsed käsilad, viis üle saja jala paksuse veejoa ja kaljuseina vahel edasi.

Üks ainus väärsamm, üks ainus libisemine või kukkumine — ja minust poleks midagi üle jäänud, saades pihuks ja põrmuks pekstud all teravatel kaljurahnudel.

Kõrvulukustav vetemühin, tinaraske õhurõhumine ja aur rõhusid nii raskelt närvidele, et paremaks pidasin poolelt teelt tagasi pöörduda.

Niagaralt lahkudes jõudsimme Detroiti linna, praegusel ajal Ford'i autotööstuse keskkoha, kus rong lodjal üle kanali viiakse. Sõit Detroitist edasi läheb väga kiirelt. Tee ääres samuti kui enne: põllud, puud ja majad. Öhtuks peame Chicagosse jõudma, seepärast hakkab ärevus reisijate seas tõusma.

CHICAGO.

Oma kahepäevasel Chicagos viibimisel kogutud muljed võiksin lühidalt kokku võtta järgmiselt:

Õhk kesklinnas täis suitsu, udu, majad väljastpoolt suuremalt osalt nagu rehetolmuga kaetud, tänavad sopased ja näotud, nii et sagedasti pean küsima, kas ma tõesti viibin ilmalinnas Chicagos. Isegi peatänav State-Street jätab palju soovida. See on nähtavasti tulnud selle linna imevääriliselt kiirest kasvamisest, sest endine kalameeste küla on nagu üleöö tõusnud suureks, kuulsaks maailmalinnaks. Kõik need suured kaubamajad ja vabrikud on nagu maa seest kerkinud ja vähe mahti leidnud oma välimuse silumise ja kaunistamise peale mõelda. Siin oli tarvis ruttu — hästi ruttu — rahameheks saada.

See on raha üks külge, kui sa aga ühte suurde ärisse *department store*'i sisse astud, unustad kõik välimuse ja

hüüad tahtmata: S u u r e p ä r a n e, kuninglik! Need on seest ise pisukesed ilmanäitused.

Rohkem välimist puhtust, õhku, ilusasti sillutatud tänavaid, keni maju, haljaid kaunisti puhastatud ja korraldatud puiestikke leidub alles linna äärepoolel. Ja siin hakkab süda imestuse ja rõõmu pärast otse hüppama.

THE FAR WEST — KAUGE LÄÄS.

Chicagost kuni Kaljumäestikuni ulatuvad tasased maad, endised preeriad ehk rohtlaaned, kus vanasti elutsesid indiaanlased ja pühvli ja metshobuste peale jahti pidasid. Nüüd on siit indiaanlased kui ka pühvlid kadunud ja ääretuil väljadel luhtab nisu ja mais. Kuulsaid pühvleid leidub veel Yellowstone'i rahvuslikus pargis, kus nad riigi varjualustena edasi elutsevad.

Öösi jõuame „veteisa“, suure Mississipp'i jõe veerde, aga et pime on, ei saa kahjuks sellest midagi näha. Hommikul kella 8 ajal saabume Council-Bluffs'i linna, Missuuri jõe kaldale, mis viimane on suurim Mississipp'i haru ja kus suuremaid heitlusi peetud punanahkade ja kahvatanud nägude vahel.

Council-Bluffs'is istume Union Pacific teele, mis kõige parem ja kiirem, ja sõidame üle Missuuri. Vesi paistab savikarva mudane. Teisel kaldal Omaha linn, millest mütsi kergitades möödume. Meid ootab vaevarikas, raske sõit, sest meie ees seisavad kaljumäestikud, mille turjale pääsmiseks meil tuleb kerkida umbes 2¼ km.

Rocky mountains (kaljumäestik), mis suundub põhjast lõunasse, lahutab Põhja-Ameerikat kahte ossa, idasse ja läände. Kõik, mis kaugel taga Omahat, kutsutakse *the far west* — kaugeks lääneks.

Nüüd hakkab maapind ikka rohkem kerkima. Sõidame Platte jõe kallast kaudu. Selle kaldad on madalad ja säng lai, nagu kõigil teistelgi jõgedel, mis siin rohtlaantes liiguvad. Korralikuks laevasõiduks on need jõed täitsa kõlbmatud ja nende veekogu muutlik. Vetest, kus hommikul sõita võisid väikesed aurikud, minnakse õhtul vaevata jalgsi läbi.

Tee ääres haljendavad väljad ja põllud kevadises värskuses. Pikkamööda jäävad need harvemaks, maa muutub

künklisemaks, ja vilu, kuiv õhk, mis kerge hingata, annab märku, et tõuseme.

Teisel hommikul jõuame mäestiku kõrgeimale seljale, mis siin kohal ulatub 8247 jalga üle merepinna. Kõrgel kaljuseintel valendavad reklaamtahvlid pealkirjadega „Kaljumäestiku õlu“, „Kastoria õli“ jne.

Siin on väike jaam ja rong peatub ses surnud paigas ainult mõne minuti. Jaama lähedal org, mida mööda pisuke ojake niriseb ja mille kaldal mõned kidurad puukesed. Oru põhjas väike majake. Sadade verstade järele näeme jälle inimestest elumärki. Pea möödume kaljutippudest, mis lumega kaetud. Alles eile higistasime liigse soojuse pärast, täna aga külmetame, nii et hakatakse vaguneid kütma.

Raske on siin anda pilti loodusest: kaljud, kaljud ja jälle kaljud, mis seal, kus pole lund, kaetud on otsatu kõhna ja kidura taimega, mille lehed eemalt nagu koirohu omad paistavad. Üks pilt teisest veetlevam. Vahel kõrged sakilised kaljud, mis kujutavad nagu mõnda rusudeks vajunud linna, siis jälle sügavad haigutavad kuristikud.

Nende meeste töö, kes raudteed läbi kaljumäestiku on pidanud ehitama, on äärmiselt dramaatiline olnud. Siin on raudteeliin pidanud laskuma alla sügavasse, kaelamurdlikku kuristikku, seal aga jälle roomama mööda lumiseid välju, kuid ikka ja alati on neil meeles pidanud seisma, et, kui töö lõpetatud, siit kord toredad reisijate ja rasked kaubarongid läbi sõidavad ja nimelt nii tasakaalus, et supitaldrikud uhkeilt söögivagunite laudadelt ei kalduks ja rasked kaubavagunid ei nõtkuks.

Aegamööda hakkame mäest alla kalduma. Öhtu eel tulevad pisukesed linnapesad nähtavale.

Veel tükk teed ja meie saabume Poccodillo jaama, kust üks teeharu viib Montana hõbeda- ja kullakaevandustesse. Mitte kaugel siit, Wyomingi osariigis, on Yellowstone'i rahvuslik park. Siia umbes 80 geograafilise ruutpenikoorma suurusele maa-alale, mis läbiti 6—7 tuhat jalga üle merepinna, on loodus kokku kuhjanud oma kaunimad imetööd, oma ilusamad ehted. Sünkjad järved roheliste saartega, kuuma vee allikad, mis kihisedes ja vahutades karglevad üle terrassikujuliste kaljude, hirmuäratavad kuristikud ja hiiglageiserid, mis kuuma vett vastu taevast purskavad. Kõike seda on leida võrdlemisi kitsal ringil. Kuna mäelatvu katavad

lumelademed, valitseb orus kauneim kevad. Seda kohta käivad reisijad kõigist maailma kaartest vaatamas.

Järgmisel ööl on lund sadanud, mis aga pea kaob. Pahemat kätt lookleb Snake River (ussi jõgi) ja selle kallastel näeme avause, kust inimesed sisse ja välja käivad. Need olla kullapesijad.

Veel üks päev ja öö — ja meie saabume Kolumbia jõe äärde, mis suubub Vaiksesse ookeani. See tükk teed kuni Portlandi linnani käib jõe veert mööda ja on ilu poolest üks kaunimaid. Kõrged mäekallakud, kaetud männi-, kuuse- ja seedrimetsadega, vahelduvad sügavate kuristikudega. Veeojakesed, sünnitatud lumest mäeladvul, langevad mõõtnatust kõrgusest vahutades alla orgu. Kivi või känd, mis siin kord liikvele pääsnud, ei peatu enne kui oru põhjas.

Hakkam nüüd oma reisisihile lähenema.

Portlandis jätan raudtee jumalaga ja astun madala põhjaga ratasaurikule, mis mind Kolumbia jõe mööda alla viib. Veel 7—8 tundi veeteed ja ma saabun oma tulevasse asupaika Astoria linna, mis lebab Kolumbia jõe suudmel 8 miili Vaikse ookeani kaldast, 46. põhjalaiuse kraadi all.

Sõit läbi Ameerika ühes peatustega oli kestnud 7 päeva.

Sadamas vend vastu võtmas. Rõõm, kümne aasta pärast teineteist jälle näha, mõlemal pool suur, pigistame teineteise kätt ja tunnistame, milliseid jälgi ajahammas meie peale järele jätnud.

Üldine meeolelu.

Lääne-Ameerika pakub huvitavat ainet vaatlemiseks. Ei leidu ajaloos midagi, mis selle edenemise ja kasvamisega end mõõta laseks ja ei saa vististi ka mitte tulevikus olema. Määratu ulatusega maa-ala, mis mitmesuguste looduseandide poolest imerikas, paras ja suuremalt osalt terve kliima, mis Euroopa töölisele soodus, üldiselt viljakandja muld, mõnes paigas mineraalrikkad mäed. Teises mõõtnatud põlismetsad, kus iga puu üle paarisaja jala kõrge, ja kõik see peaaegu peremeheta territoorium avatud tahtejõulisele rahvale, varustatud uuemate abinõudega, mis teadus välja mõelda suutnud, — on nähtus, mis enne ajaloos ette pole tulnud ja mis kaduda ei või, sest ei leidu meie maakeral enam teist sarnast laia, kasutamata ja soodsat maa-ala.

Uued asunikud ei leidnud maa päriselanikkude, indiaanlaste poolt Lääne-Ameerikas kuigi suurt vastupanu, ehk kui oli võitlust, siis andis see nende ettevõttele ainult teatud romantika ja hädaohu kuma. Õnnetud algelanikud on vaikselt taganenud, ilma selle üle palju kaebamata, et valged inimesed neilt nende maa röövinud ja õigused kiskunud.

Lääs on Ameerikast kõige ameerikalikum osa. Mis Euroopa Aasiale, mis Inglismaa Euroopale, mis Ameerika Euroopale, seda on läänepoolsed osariigid ja territooriumid Atlandi-äärsetele riikidele. Mida kaugemale me päevaloodele järgime, seda kiiremaks muutub elutempo. Siin ei tunta rahu. Kõik on rüselamine, liikumine ja võitlemine, muidugi enam sündinud ameeriklaste seas. Kuid ka sisserändajad, tulganad kas Tüüringi vaiksetest orgudest, ehk Norra või Soome kaljuselt kaldalt, õpivad maa kombesid ja keele ja tõmmatakse pea üldisse elukeeru.

Need on kõige ettevõtlikumad ja liikuvamad ameeriklased, kes Läände tulevad; ja kui nad kord oma endisest tegevusest lahkunud, vanad sidemed katkestanud ja vana kodukolde mugavustest ja lõbudest loobunud, siis on neil kindel tahe saavutada, mille pärast nad välja tulnud. Nad asuvad palavikusarnase südideusega tööle. Nad tõusevad vara, töötavad terve päeva, neil on vähe mahti lõbuks ja puhkuseks. Kõik on õnneasi, iseäranis maa, sest et ehitusplatsid tõusevad ja langevad kaks või kolmsada protsenti aastas. Kellelgi pole kindlat elukutset: täna on ta poodnik, homme põllumees, tuleval nädalal mäemees. Hotelli uksehoidja kogub sügisel ja talvel raha, et kevadel mägedesse minna „prospektima“ (kalleid metalle otsima). Vähe on neid, kes püsivad ühes uuemas linnas (näiteks Alaskas) kauem kui mõned nädalad või kuud. Kes seal juba terve aasta paigal elanud, on *old timer* (vana elanik).

Et Läänes edasi jõuda, peab mees valmis olema kätt iga töö külge panema ja igast heast juhtumusest kinni haarama, mida homme ehk iga teine näeb. See juhtumusrikas ja liikuv elu teeb inimesed kommetes hoolimatuteks ja muretuiks. Igaüks mõtleb nii palju varakogumisele, et aega ei leia selle kulutamise tegemist teha. Kõige rohkem õnnekatseid tehakse mäekaevandustes.

Lääne-Ameerikas on suured linnad vahest väheste aastate sünnitus. Näiteks olgu Chicago, kus viimase (1920)

rahvalugemise järele 2.700.000 elanikku, 1830. aastal alles liht kalameeste küla, kus kaks kõrtsi, kolm käsikauplust, üks lihapood, ja üks pood ning kus valimistel anti 32 häält. Seepärast leidub läänepoolsetes linnades pea igalpool plankidega sillutatud tänavaid ja kõnniteid. Tarvidus palju ja ruttu ehitada on Ameerika linnades kahjulikult mõjunud, sest pole suudetud kaugele ette näha ja sellejärele eelarveid teha. Pole mitte haruldane asi puukände tänavatel püsti nähes, sest kogukonna valitsus pole mahti leidnud neid maha saagida või põletada. Páris rahvarikaste linnade alevites leidub kanalliseerimata soomülkaid, mis igal sügisel haigusi sünnitavad. Raudteed jooksevad vahest kergelt kokku aetud rada kaudu või puutulpadele ehitatud sildadel, mis välja näevad, kui ei kannataks nad kõva tuulepuhangut ega rasket rongi.

Nii elukogenud ja teadushimulised kui need inimesed on ilmutavad nad siiski suurt kalduvust kõige pimedamasse ja lapsikumasse ebausku. Kõiksugu targad, õnnekuulutajad, selgeltnägijad ja meediumid, kes valmis on saatuse raamatust lugema, on nii igapäevane nähtus, et läänepoolsed ajalehed neile eri kuulutuseveeru on pühendanud pealkirja all: „Astroloogid“. Ühes ainsas San-Francisko päevalehe numbris lugesin tervelt 18 niisugust kuulutust. Tõepoolest on käetarkade ja astroloogide elukutse nüüd Kalifornias samuti tunnustatud kui Homeroose ajal Kreekas. Võib-olla on selleks kaasa aidanud suur spekulatsioon kaevandustes ja rohke harimata siserändajate mass, mis Euroopasti kokku valgunud, pealegi kuna Kaliforniat loetakse kõige jumalasalimatumaks riigiks. Siin näib kuulus lause — „mida vähem usku, seda rohkem ebausku“ — jälle kinnitust leidvat.

Kõik see lääne-ameeriklase kirglik askeldamine, kõik see vaevarikas teotsemine on sihitud tema kodumaa ainelise edu poole. Et avada suurem arv kaevandusi ja võtta välja suurem kogu tooresmetalle, et levitada oma veisekarju üle tuhande kingu, et muuta loode lillelised rohtlaaned nisupõldudeks, et katta edela kallakud viina- ja õlipuudega, see on nende mõte päeval kui õöl, see on nende hüüd ja püüd.

See kirg on niihästi avalikku kui isiklikku silmaringi nii vallanud, et ta ei paistagi enam omakasupüüdlik, vaid omab oma suuruses aatelist kuma. Et omada määratu palju saadusi, mis rahaks võib muuta, et looduselt niipalju välja

pinnida, kui see anda suudab, ja läkitada seda kõik idasse ja läände kõige odavamatel teedel kõige kallimaile turgudele, et muuta oma kodulinn kaubanduskeskkohaks ja et tõsta oma maa väärtust, seda kuulutavad Lääne-Ameerika ajalehed kui mõnd religiooni. Need inimesed on joovastatud majesteetlikust loodusest, mille rüppe saatus nad paisanud, määratuist mineraalide lademeist, piirita rohtlaantest, metsadest, mis varustavad Ühendriike aastasadu, maast, mis rikalikku saaki annab, rahvarikkaist linnadest, kuhu kõiki neid varandusi müügile saata. Nad näevad enda ümber raudteid ehitatavat, telegraafitraate pandavat, laevaliine üle Vaikse mere põhjendatavat, linnu maast kerkivat ja asunikke metsikut maad õitsele ajavat. Nende mõttekujutus heljub kõigis neis edumärkides ja nad kuldavad oma võitlust usuga, et nemad on tsivilisatsiooni misjonärid ja saatuse käsilased suurima töö juures, mis maailm näinud. Igamees tunneb õnnekust, et saatus teda paigale asetanud, kus ta praegu on.

Kui õnn oleks sel viisil kättesaadav, peaks Suur-Lääs õnnelik olema. Kuid paraku pole see mitte alati nõnda. Selle õnnekarika võib mõni naaberlinn või paik mõrudaks muuta, mis sama kiirelt või veel kiiremalt edeneb ja teda varju ähvardab jätta. Nõnda vaatab Tacoma kadedusega ettevõtliku Seattle'i edenemist pealt ja Astooria ei taha Portlandile selle kasvamist kuidagi andeks anda...

Võitlus läänelinnade vahel on pinev ja ulatub iga asja kohta. Olen näinud kodanikke, kes lapsest saadik oma linna kasvamist kaasa elanud, uhkusega selle suuruselt rääkivat. Nad näitavad sulle hiilgavaid puiestikke ja ilusaid tänavaid sama suure heameelega, kui mõni Euroopa suurnik oma losse, pilte või vappe. Nad ohverdavad sadu tuhandeid dollareid oma linna ilustamiseks ja raamatukogude või kunstigaleriide rikastamiseks. Teistes ei õhuta seda kiiduväärt uhkust mitte ükski võistlus, mis on omane igale ameeriklasele, vaid ka isiklik kasu, sest et tema enese edu on linna omaga seotud. Selle tõus või langus mõjub samuti tema nurgaplatsi või kaupluse kasusse.

Mitte kõik linnad ei edene. Mõned neist peale seda, kui nad teatud astmeni jõudnud, jäävad seisma, sest et neile lisa ei tule, kuna teised jälle peale aasta või paari õitsmist närtisivad ja kuivavad. Kauplus hakkab lonkama, ettevõtlikumad kodanikud lahkuvad, jättes järele ainult paigast paika rän-

dajad ja kehvikud, kõrtsid jäävad kinni (kõne on siin ikka enne-ilmasõjaaegsest ajajärgust), majaonnid lagunevad ja mõne aasta pärast pole muud järele jäänud, kui põhukuhjad ning puusoga väheste kivihoonetega, mis järgmist orkaani ootavad, et ümber lükatud saada.

Niisuguste võistlevate linnade ajakirjandus peab oma vahel alalist sõda, ja niihästi kogukonna valitsused kui ka üksikud isikud teevad kõik ilma uskuma panemiseks, et nende linn on edusamme tegemas, kuna kõik teised naabrid paigal seisavad. Edu on suurelt osalt reklaami saadus, sest uute asunikude juurdevool sünnitab edu, mis reklaami abil, mis mõnegi kuu võib võtta, kokku on meelitatud. Mõnigi linn on senini ainult „boom’ist (ülespuhumisest) end elatanud, kuni ta midagi kindlamat leidis, millest elada. Ühele võõrale, kes kord ühes Lääne-Ameerika väikeses linnas küsinud, kuidas säärane linn nelja ajalehte ülal jõuab pidada, vastatud kohaselt: oli tarvis selleks neli ajalehte, et niisugust linna jalul hoida.

Usk tulevikusse on suuremaks edupandiks, ja see usk on lääne-ameeriklase juures suurepärase. Seda head omadust ei jõudnud ma nende inimeste juures alguses mitte küllalt imetleda.

Oh, kui meil eestlastel leiduks üks väikene osagi sellest lääne-ameeriklase optimismist, sellest usust enese võimeisse, siis ei tõstaks, usun ma, palju keegi oma jalga üle piiri, et otsida võõrsil midagi suuremat, paremat, kergemat. (Maha arvatud muidugi need, kes ajutiselt sinna teaduslikuks ots-tarbeks ja enesetäiendamiseks lähevad.) Kui ta siin kodumaal töötaks sama hoole ja visadusega, kui ta seal kuskil ookeanide taga sunnitud on tegema, siis ei oleks tagajärjed tõesti mitte vähemad. Sest igalpool enamasti on headuste kõrval ka suured halbused. Seda peab ikka meeles pidama. Ja milline hea tundmus peaks rinda paisutama, võida töötada omas kodus, vabas Eestis. Kõik andmed eduks on meil olemas, seepärast käed külge! Tarvis ainult jõuda sellele arusaamisele.

Astooria.

Astooria linn, umbes 20 tuhande elanikuga, seisab Kolumbia jõe suudmel, mis kuni 50 km enne merre kallumist

vaheldumisi 4—10 km lai on ja sügavate jõekäärudega. Siin leiduvad liivaleeted, mis vahest tuulest ja veevoolust vahutavaid ja ohtlikke murdlaineid sünnitavad. Astooria on Ameerika kohta võrdlemisi vana linn, sest selle põhjendaja oli John Jacob Astor, tolleaegne ettevõtja ja multimiljonär, kes siia 1811. a. kindluse ehitas, mille kaudu ta lääneranna indiaanlastega laialt karusnaha-kaupa ajas. Ehk ettevõtte enesest õnnetult lõppes, oli sellel kaugel lääne vallutamiseks Ühendriikide poolt suur tähtsus. Sellest suurepärasest ettevõttest on tuttav Ameerika kirjanik Washington Irving huvitava raamatu „Astooria“ kirjutanud, milles ta maalib elava pildi tolleaegsest metsikust elust ja vahelduvaist võitlusist indiaanlastega, mida võib lugeda kui põnevamat romaani.

Juba palja silmaga võib siit Vaikse mere lainetamist tähele panna, mis ilusa ilmaga kaunimat pilti pakub ja mõtleva paneb, kui oleks see vägev vetekogu päris rahukuju ise. Kuid see on ainult silmakirjaks. Sest sagedasti tõusevad võimsad edelatuuled ja panevad mere mässule, elu ja varandust hävitades ja inimest mõtleva sundides, kui tühipaljas mängukann ta on nende hiigla looduse-elementide vastu.

Niihästi Astooria ümbrus kui kogu rand on mäginine ja sakiline, kus kasvavad hiigla ürgmetsad. Nimetada tuleb puudest hemlok mäнди, kuuske, valget ja punast seedrit, leppa ja paju. Puude alust katavad mitmesugused väätkasvud ja metsviinapuud, mis teevad läbipääsu pea võimatuks. Iseäranis tuleb viimast nimetada, mis puud mööda üles ronib kuni nende viimaste oksadeni, siis aga jälle alaspidi kasvades puust puusse levineb ja puu tüved kinni mässib. Selle metsviinapuu varred on sitkemad ja painduvamad pajust ja kasvavad 50—100 sülda pikaks. Nende taimede kiududest on indiaanlased veekindlaid korve pununud.

Rannamaastikul kuni kaljumäestikuni valitseb pehme, ühetasane temperatuur. Lund sajab kogu talvel vähe, mis harilikult juba õhus sulab. Harva püsib ta maas enam kui paar päeva, välja arvatud mäetipud. Talved ei ole külmad, aga selle eest sajud. Oktoobrist kuni märtsini või aprillini valab pea alalõpmata vihma maha, mida vahest kohutavad piksemüristamised saadavad. Suvel on ilus, selge ilm. Kuna madalikkudel valitseb enam ühetasane pehme temperatuur, on arvurikkad mäeharjad, mis üle kümne tuhande

jala üles kerkivad, igavese lumega kaetud. Nad paistavad kaugusest kui kerged suvepilved ja annavad määratule, laiale maastikule suurepärase, ilusa väljanägemise.

Maanuld ranna piirkonnas on pruunikas savi ja sõmerliiva segu ja harilikult lahja maa, kuna sisemaal kaljumäestiku poole orgude põhjas leidub musta mulda, mis viljakandja.

Sellele rannale annavad erilise tähtsuse tema kalarikad veed. Kaladest on kõige tähtsam kallis ja maitsev lõhi, millest alamal pikemalt.

Astooriasse saabumisel leidsin oma üllatuseks kalameeste streigi puhkenud. See oli niisugune seisukord, millest Venemaal siinamaani kuulujuttude kaudu kuulnud olin. Seega olin sattunud püstijalu Uude Ilma, tulunduslikku võitlusse, mis mind kohe huvitama hakkas.

Salkkonnad päevitanud nägudega mehi tänava nurkadel, gummimantleis ja üle põlvede ulatuvais gummisaapais, käed püksitaskuis ja sigarijunn suunurgas, kes kõik midagi tähtsat näisid arutavat, see oli mu esimene mulje mu uuest elukohast ja selle asunikudest. Nõuti 5 senti toore lõhe naelast, kuna *cannerymen* — kalakonservijad — valmis olid 4 senti maksma. Majaseinad, plangud, jalgteed, üldse iga vaba paik, kuhu silm puutus, kandis kas valge-, sinise- või punasevärvilist pealkirja: „*Five cents or no fish.*“

Kes keelust hoolimata kalale läks, oli *scab* (streigimurdja), kelle elu palju ei maksnud. Nii mõnigi kalamees leidis sel ajal püssikuulist augud oma pükstes. Ainult oma perele lubati valju kontrolli all püüda üks lõhi nädalas, kõik muu oli keeldud. Vägivallale tegi vajitsus sellega lõpu, et miilitsa linna asetask, kes korra jalule seadis.

Kõik see oli minule kui uustulnukile enneproovimata elu, millele võimalikult erapooletut nägu pidin näitama. Sest olin ju nõnda-nim. „metsikusse läände“ sattunud ja tuli seepärast kohalikkude harjumustega ja vaadetega kohaneda.

Ruumikais saloonides (kõrtsides) seisid laudad *free lunch*'iga (maksulta suupistega), kus kõik süüa võisid, kes tipsu whiskyt või klaasi õlut olid ostnud. Teised saloonid andsid veel kopakese sooja suppi, sest paljudel puudus raha ostmiseks. „Küll nad pärast, kui ajad paranevad, joogiga tasa teevad,“ mõtlesid kõrtsimehed. Önnemängud, otsekui

Monaakos, olid igapäevane nähtus. Saloonide seina ääri mööda seisis laudad reas, kus kaartidega ja tšeringitega õnne katsusid need külalised, kes ei eelistanud ruletti. Harilikkude roheliste algajate juurde seltsivad elukutselised *gambler*'id (mängijad), kellel kõik mängupeenused tuttavad ja kes vahet õnne tagant järele aitavad, kui kaasmängijad seda võimaldavad. Meeltheitvaid nägusid nende poolt, kes kaotanud, pole kuskil näha. Kõik läheb võrdlemisi viisakalt, aga kui kakelus puhkeb ja mõni mees sinise silma saab, ei ärata see suuremat tähelepanu.

Poolümmarguse laua taga, selg vastu seina, seisab mänguperemees, pankiir, üks või kaks laetud revolvrir puusas. Tubakajunn suus, mäletsedes ja sülitades, särgikäised üles kooritud, kübar peas, sõrmed täis sõrmuseid, hiigla teemandi nõel rinnas, raske kuld-kett ripakil taskus ja kuld-mansetinööbid käistes, juhib ta monotoonselt mängu, ise sealjuures alatasa kuld- ja hõberahadega, mis suurtes virnades ta ees laual, kõlistades ja vahet mõnda vandesõna lendu lastes.

Kui nüüd küsitakse, kuidas on see lubatud, siis peab ütleva, et seaduse poolt küll mitte, kuid kui saloonkeeper igal kuul teatunud summa „trahviraha“ linna kassasse maksab, võib mäng edasi kesta. Seda ei leidnud ma mitte ükski mu uues kodulinnas, vaid ka pea kõikides teistes lääne kaevanduslinnades ja laagrites.

*

Vend oli juba kolm aastat kalastanud. Oli omale selle aja sees paadi, paar võrku ja muid kalastus-tarberiistu muretsenud. Kuid muud suuremat varandust polnud¹⁾.

Ka minust pidi nüüd seni kalamees saama, kuni midagi kohasemat leian. Seda ütles mu vend ja seda kinnitasid kõik mu uued tuttavad. „See on vaba ja mureta elukutse,“ sõnused nad, „kus inimene pole kellegi ori.“

„Ameerikas peab iga uus juurdetuliija alt otsast peale hakkama,“ lisasid teised juurde, „siis alles tuleb mees välja.“ Näiteks tõid peale muu kellegi hispaania üliõpilase, kellel neli keelt suus ja kes siiski labidas käes raudteel mullatöös käia. Nende argumentide vastu polnud mul midagi lausuda.

Juhtisin seepärast oma tähelepanu sellele uuele „vabale ja mureta“ elukutsele. Silmitsesin kompassi ja uurisin vee

¹⁾ Tõnis Sepa seiklustest Lõuna-Ameerikasleidub üksikasjaline kirjeldus LUB'i seerias „Tõnis Sepa seiklused“.

tõusu ja mõõna, mis Kolumbial 6—8 jalga vaheldus. Õppisin kalapaadi üksikuid osi ja komandot inglise keeles tundma.

Kui nii teoreetiliselt end küllalt kaluri ametile ette valmistatud arvasin olevat, otsustasin praktikale üle minna.

Kuid minuga sündis sama lugu kui mehega, kes kuival maal ujumise selgeks oli õppinud ja siis vette hüppas, et seda proovida. Sellest ei tulnud midagi välja. Kõigepealt puudusid mul kõvad ja raudsed musklid, et rasket kalapaati tormisel ilmal sõuda. Neid kõvu ja raudseid muskleid olid teised aastate kaupa juba harjutanud. (Tol ajal ei tundud veel mitte mootorpaate.)

Kui siis veel ühel tuulisel päeval vennaga paadis välja sõites kokkupõrge ühe ettevaatamata jõeurikuga meid tabas, mille tagajärjel minule otsaette tumesinine hõberubla suurune muhk tekkis, tuli mul oma uuest elukutisest loobuda. Muhk paranes küll mõne aja pärast, kuid nüüd märkasin, et minust kalurit ikka ei saa. Ja kõik see mõjus äärmiselt rüsuvalt mu meeolusse.

Kuid seal hakkasid mu väljavaated teisest küljest selguma. Paarikuuse võitluse peale rauges streik, kus mõlemad pooled $4\frac{1}{2}$ sendi peale kokku leppisid. Sellel heitlusel oli siiski ka oma hea pool olnud, sest kalamehed hakkasid arutama ja küsima: Mis on, kui õige raha kokku paneme ja enesetele ise *cannery* (kala konservimis-asutise) ehitame. Saame kasud omale ja alaline streigi oht jääb ära.

Pea oligi põhikapital, 20 tuhat dollarit, koos. Osanikke, kelle hulka peale paljude teiste Euroopa rahvuste suuremalt osalt rootslased ja soomlased kuulusid, oli kakssada, kes igamees 100-doll. osatähe lunastasid. Asutajate seas oli ka nende ridade kirjutaja oma venna ja kahe teise eestlasega. Ettevõtte oli kooperatiivalusel ja üks põhimäärustest lausus, et võimalikult kõik töö tehakse osanikkude poolt ja kasud peale harilikku palkade ja muude kulude jaotatakse proportsionaalselt tööle. Selles ühingus avanes nüüd ka minule shanss teenistusekohta leida. Kuna aga uus ettevõtte alles saamisel, leidis mul aega küllalt ümbervaatamiseks ja Ameerika eluga tutvunemiseks. Kõige esmalt panin oma reisimuljed paberile¹⁾.

¹⁾ Ilmusid „Postimehes“ 1896. aastal pealkirja all: „Reisinähtused maalt ja merelt“.

Intelligentset inimest, kes Euroopast Ameerikasse rändab lootuses, et seal oma koolitarkusega midagi peale hakata, tabab harilikult pettumus, sest et ta sellega kaugele ei jõua ja oma vaimlise pagasi, mida varem seda parem ümber peab seedima ja nimelt — inglise keeles. Seda sain ma kohe oma naha peal tunda. Selleks tuli kõige enne inglise keel põhjalikumalt ära õppida. Siinamaani oli mure mind painanud, kas ka väljarääkimises õiget rada olin käinud, sest see on inglise keeles pearaskus. Sest sagedasti tuleb seal „eesel“ lugeda, kus „hobune“ kirjutatud.

Et elava keelekõlaga harjuda, käisin sagedasti kirikuis ja kuulasin tähelepanelikult jutlust. Üks presbiitrikoguduse õpetaja, kes mind nii tihti oma kuulajate esimeses reas silmanud, oli nähtavasti veendumusele tulnud, et mind tema kõne kütkestas. Ühel pühal ilmus ta isiklikult minu poole ettepanekuga nende koguduse liikmeks hakata. Kui tähendasin, et olen juba luterlane, vastas ta, et see ei tähenda midagi, ma võida mõlemal pool olla. Pärast mu tõsist põhjust kuulnud, sai ta vaimustatud ja lausus, et otse niisuguseid noormehi ta armastada. Samuti õppisin õhtukoolis, mis oli maksuta, kõrvuti teiste omasuguste sisserändajatega. Kel algus oli käes, sai edasi, teistel aga polnud suuremat edu.

Oli ka parajasti presidendi valimise aasta, mis meeled ärevile ajas. MacKinley contra Bryan ehk kas kuld või hõbe. Osavamad kõnemehed astusid üles. Siin sattusime vennaga esimest korda riidu, sest tema oli tuline Bryan'i mees, kuna mina Mac Kinley poole hoidsin. Ta oli kaua vihane, et ma mõistust pähe ei võta ja Bryan'i ei poolda.

Üldse üks huvitavamaid sündmusi on kord presidendi valimist selle keerdkäikudega tähele panna. On olemas Ühendriikides kaks suuremat erakonda, vabariiklased ja demokraadid. Valimisvõitlused on ägedad, aga kui loos kord langenud, asutakse oma igapäevase töö juurde, kuni uued valimised jälle ukse ees. Alles siis läheb „löömine“ jälle lahti. Aga mis näeme me Eestis? Vaevalt on üks valitsus suurte kauplemiste peale pukki saadud, kui vastasrind kõige ägedamate mustamistega ja kahtlustustega välja astub, et sellele kanda taha panna. Ei taheta uuele valitsusele mahti anda oma võimist näidatagi.

Suvel vahest vennaga kalapaadis marutuultes ja murdlainetes kaasa käies, märkasin alles, kui elukardetavaks see

tegevus võib saada. Hukkusid tihti hoolsamad kalurid murd-
lainetes. Ka vennal ja tema paarimehel oli kord surm suu
ääres seisnud. Alles whiskyga hõõrumine on mehed jälle
elusse äratanud.

Oregoni ja Washingtoni osariigis leiduvad ürgmetsad
on suuremad kogu Ühendriikides. Neist ja jahiloomadest,
mis seal elutsevad, oli vend kogu suvel suure vaimustusega
rääkinud, sest temas oli veel palju peitunud endisest pata-
goonlasest. Sügisel peale kalastust mindi jahile, milline
käik nädalapäevad kestis. Sellest algupärasest metsaelust
ja inimitüübist, keda seal kohtasin, olen mujal pikemalt
pajatanud¹⁾.

Union Fishermen's Cooperative Packing Company.

Nõnda uue asutise nimetus. Ehitis ühes võrgukuivatuse
tellingitega seisis Kolumbia kaldal madalikul, kuhu laevadel
juurdepääs. Ehitustöödega olid mehed suuremalt osalt ise
toime tulnud. „Näitame neile kapitalistidele, kuidas ka ilma
nendeta ära elatakse,“ ütlesid nad sealjuures uhkusetundega.
Mina tõmbasin ka jõudumööda kaasa. Kui ühel päeval laaste
kandes käed horki läksid ja ma Moskvast kaasa toodud val-
ged pallikindad kätte tõmbasin, et sõrmi kaitsta, muigasid
teised vanemad töömehed esmalt, aga kui pärast mu tööhimu
märkasid, sõnasid: „*That is all right.*“

Jõesuudmel, kuskil saare varjus, seisis suvel kalavastu-
võtte jaamad, kuhu mehed, kes mere läheduses püüdsid, oma
saaki ära andsid. Ühel niisugusel jaamal — *scow*'l —, mis
ankruga põhja kinnitatud, hakkasin ma teisel kevadel oma
esimesi dollareid teenima, ehk nagu ameeriklased ütelda
armastavad: oma esimesele miljonile põhja panema.

Kalajaam, kus mul nüüd neli kuud ilma jalga maale pist-
mata tuli viibida, oli õõne põhjaga lodi ja koosnes kahest
ruumist, ühest suuremast, kus kalu vastu võtsin, ja teisest
vähemast, kus raudahi sees ja kus ise elutsesin. Siin keetsin
omale toitu ja küpsetasin leiba, milleks maalt ained kätte
toodi. Kui ühel päeval omad esimesed leivad ahjust välja
võtsin, leidsin nad plingid nagu telliskivid olevat, kus ühtegi
õhuauku sees polnud. Kuid järgmised tulid juba paremad.
Tuule ja tormi ajal tuli alati hirmuga valvel olla, et ankur

¹⁾ Vaata „Seitse päeva Ameerika põlises metsas“, „Eesti Post.
õhtused kõned“ 1897.

ei liiguks ja *scow* merre ega randa ei triivaks. Oli mõnelgi mehel enne mind see õnnetus juhtunud. Kalad viidi siit igapäev mootorlaeval kalakotta.

Kevadisel tulva-ajal kerkib vesi Kolumbial ja ujutab üle määratud lahmakad maid ja metsi. Oma üle tuhande kilomeetrilisel rännakul, mis suurelt osalt läbi ürgmetsade käib, uuristab ta kaldaid ja kannab alla kõiksugu risu, selle seas ka puid ja palke. Need püütakse harilikult enne merre jõudmist kinni ja töötatakse põletuspuudeks ümber. Selles ametis leiavad paljud, kes püüdmises osavad, kõrvaltteenistust.

Ühel päeval sellast hiiglasaadu otse oma eluaseme suunas ujumas nähes, haarasin ilma pikema mõtteta piikhaagi, et koletist enesest mööda juhtida. Puusaad, mis mõni jalg jäme ja millest suurem osa vee all, paiskas minukese aga ühes piikhaagiga hirmsa hooga üle parda, kus kiirelt voolav vird minu lodja alla kandis. See kõik oli ühe silmapilgu sündmus. Õnneks ei vajunud ma põhja, nagu harilikult need, kes ujuda ei oska. Kõva vool kandis minu vigastamata ja täie meelemõistuse juures lodja alt läbi. Siis tabasid mu käed mehaaniliselt nõõri, mis kalapaatide kinnipanemiseks ripnema seatud. Ja ma olin pääsnud. Isegi sangprillid, mis ninal, olid püsima jäänud.

Sagedasti olen selle juhtumuse peale tagasi mõelnud, kuidas saatus mulle sel korral armuline olnud.

Üks m ä d a k a l a. See, millest siin tahan kirjutada, on küll väike igapäevane juhtumus, kuid siiski tähtis minu

sin, kutsus meie *manager* (ärijuht) *Sofus Jensen* minu kontorisse ja päris, kas ma selle kirja ise kirjutanud.

„*Yes, sir,*“ vastasin nagu vabandades, sest mul oli aimus, et õnnetu kala hind, 1—1½ dollarit nüüd ilka minu arvesse tuleb.

„*Very well,*“ ütles *manager*. „Nagu tähele olen pannud, oskate te rehkendada ja inglise keelt. Olen siamaani ise raamatuid pidanud, kuid nüüd on tegevus laienenud. Kas te ei tahaks tulevikus raamatupidamist oma hooleks võtta?“

Issand halasta, mina raamatupidajaks! Olin oma teada siamaani küll kaunis häid plaastreid ja kõhutillku osanud valmistada, kuid kahekordsest raamatupidamisest polnud mul aimugi. Olin oma väikesed arved niisama ära õiendanud, ühest taskust võtnud ja teise pannud. See oli mu deebet ja krediid olnud.

Avaldasin seepärast oma kahtlust ettepaneku kohta.

„Näen kohe,“ õpetas nüüd ärijuht heatahtlikult, „et alles vanalt maalt tulnud olete, sest ameeriklane ei vasta kunagi säärasel korral, et „ma ei mõista seda ja ei tunne toda,“ vaid lausub: „Lubage, härrad, ma katsun.“ Seepärast tehke katsed.“

Ja ma tegin katsed. Tegin seda suure heameele ja innuga, pealegi kus mu uus printsipaal, kes oli rahvuse poolest taanlane ja väga vastutulelik mees, mulle selles alguses kõigiti abiks lubas olla.

Sellest peale istusin igapäev 12 tundi ärraamatute taga. Pidin alguses 150 kalapaadile arveid korraldama ja aruandeid välja kirjutama, kuni suurema töö juurde pääsin. Sealjuures võitsin eratunde, et raamatupidamises, kaubanduslikus kirjavahetuses ja muudes tarvilikkudes teadmistes end täiendada.

Kalasaak oli hea olnud. Uus *cannery* oli nelja kuuga 40 tuhat kasti (igas kastis 48 ühenaelalist plekkkarpi) esimest sorti lõhekala konserveerinud.

Kuid nüüd ähvardas üks asjaolu, millele esimeses valmistusehoos vähe rõhku pandud, ettevõtte nurja ajada. Asi oli meestel alles uus ja küsimus kerkis, kuhu nii hulka kala mahutada, sest kalamehed ootasid raha. Pealegi leidis Kolumbial veel ligi paarkümmend vana *cannery*'d, kes uue juuretuliija peale sugugi mitte heatahtlikult ei vaadanud. Sest selle peremehed olid olnud suuremalt osalt nende endised

kalamehed. Lisaks valitsesid noil aastail Ühendriikides halvavad ajad. Tulunduslik depressioon. Seal tulid viimasel silmapilgul appi Inglise kooperatiivid ja ostsid terve laeva-laadungi kala, makstes puhtas rahas. See päästis esimesest kitsikusest.

Kuningalõhi. Peale hiiglametsade on kalastus Vaikse mere ranna elanikkudele suuremaks varaallikaks, sest et siinsed veed ülirikkad on kõiksugu kalasordest, iseäranis lõhest. Lõhi (saksa k. Lachs, inglise k. *salmon*) on üks maitsevamaid kalu ja püütakse teda kogu Põhja-Ameerika rannal, Kaliforniast kuni põhjas Beeringi mereni. Kuid kallihinnalisem ja peenemaitselisem on Kolumbia *King Salmon* (kuningalõhi), mis pärinud üleilmliku kuulsuse. Ta on ilusa hõbedakarva väljanägemisega ja sügavpunaka, õlise lihaga, ning kaalub keskmiselt 25—30 naela, suuremad eksemplarid koguni kuni 100 naela. Püütakse nootadega, ratastega, trappidega, kuid kõige sagedamini liikuvate võrkudega, mis harilikult 240—270 sülda ja 30 jalga sügavad ning paremast 6—15-heidelisest linasest lõngast kujutud võrgud heidetakse risti jõge ja lastakse virrast (vee tõusust ja mõönast) üles ja alla kanda. Kuid viimasel ajal on ka moodi läinud õng ja n. n. pursenet, mis palju lihtsam ja odavam.

Keskmine saak 4 suvekuu kestel paadi kohta on 5—7 tonni, paremal korral kuni 15 tonni (üks tonn 1.000 kg), millest üks kolmandik kuulub paadisõudjale ja kaks kolmandikku kaptenile.

Et head maitsevat lõhe nii ülirikkalikult saada on, siis ei hoollita kehvemaist kalasordest palju ega võeta vaevaks neid püüdma hakata. Näiteks tuurakala (saksa k. Stör, inglise k. *sturgeon*), mida rohkesti ümber ujub. Kui see aeglaste liigutustega, kärbiline, mõnest naelast kuni mõne puudani kaaluv kala võrku satub, läheb kalamees harilikult viha pärast marru, sest selle võrgust vallapäästmine sünnitab tal selle okaste tõttu palju vaeva ja valu. Ta läheneb sellele kui asjata tülinorijale raskete vandesõnade saatel, et teda tagasi vette heita või mõnele juhuslikule kalaostjale kaaviari valmistamiseks edasi müüa, 1—1½ sentti nael.

Mitte alati pole kala. See ilmub enamasti hookaupa merest magedasse vette kudema. Vahel peab päevade ja nä-

dalate kaupa vaeva nägema, enne kui püük õnnestub. Harilikult ilmuvad juulikuus suured lõheparved Kolumbiasse. See on n. n. „*big runs*“. Seda oodatakse, sellest räägitakse ja nähakse und juba nädalate kaupa enne saabumist. Kuid see ilmub harilikult kui varas keskööl salaja, teadmata, ette kuulutamata. Nagu kulutuli laguneb siis sõnum sellest „*big run*’ist“ üle ranna ja igamees, ka kõige laisem, saab oma noosi. Lõhe on siis nii paksult, et, nagu kalamehed kiidelda armastavad, „paadialused kohisevad ja teivas vees püsti seisab.“ Lühikese ajaga täituvad siis paadid kaladest.

Kui parv suur on olnud, täituvad ka *cannery*’d mõne päevaga, ehk küll juba üks ainus asutis 1000 kasti öö-päeva kestel konserveerida suudab, paatidele pannakse *limit* (ülemäär), kui palju paadilt öö-päeva kestel võib vastu võtta, kas 400, 500 või 600 naela. Siis juhtub sagedasti, et terved paaditüüed seda kallist jumalaandi rikki lähevad ja merre tagasi heidetakse.

Kuulus on kalamees, kel jões kõige rohkem kalu — *high boat* — on. Temast kirjutavad ajalehed, tuues tema eluloo ühes päevapildiga, temast räägivad ja teda kadestavad kaaskalurid, temale püüavad meeldida ilusamad tüdrukud.

Üldse panevad meheleminejad tüdrukud teravalt tähele, kes paremad kalamehed. Nendega katsutakse pulmakaupa sobitada. Kuid harilikult ei kosi noormehed, kes Euroopast sisse rännanud, ameeriklannasid — juba keele pärast mitte — vaid tellivad vanalt maalt mõrsjaid järele. Siin on aga suured üllatused igapäevane nähtus, kus väljatellijad ainult passiivse pealtvaataja osaga peavad leppima. Näiteks Soome tüdrukud, kes Põhja-Soomest tulnud, muutuvad siin hea söögi-joogi peal pea nägusateks ladydeks, kelle ümber austajate parv. Ja nüüd juhtub tihti, et tüdrukud oma väljatellijad-peigmehed kõrvale jätavad ja teistega abielluvad. Ettevaatlikumad kosjakandidaadid sõidavad ise vanalemaale ja läsevad seal end paari panna. Mõtlevad, et nüüd kõik korras. Kuid kui sagedasti ei taba neid ka siin pettumus.

Kui kuulatakse Ameerika kõrgetest palkadest räägitavat ja kirjutatavat, siis peab ükka meeles pidama, et seal pole harilikul surelikul aasta läbi tööd. Tulevad sagedad vaheajad. Nõnda ka Kolumbias. Viis-kuus kuud suvel pingutavat tööd, siis pool aastat ulaelu, kus teenitud dollarid jälle ära süüakse.

Et lõhe püügist Vaikse mere rannal pilti saada, olgu siin mõned andmed „Pacific Fisherman'i“ järele 1926. a. Sel aastal konserveeriti lõhe:

Alaskas	6.633.278	kasti
Puget soundis	310.425	„
Kolumbia jõel	479.723	„
Teistel jõgedel	68.258	„
Briti Kolumbias	2.052.442	„
Siberis (Kamtshatkas)	946.188	„
Jaapanis	26.500	„

10.516.814 kasti.

Arvamata, mis värskelt, külmetatud ja kergelt soolatud kujul turule saadatud.

Lääne-Ameerika eestlased.

Nagu igas teises paigas Ameerikas, leidus ka Astoorias pea kõiki maailma rahvusi. Vahest kõige arvurikkamad olid soomlased, keda loeti ligikaudu 3000 hinge. Neil oli oma seltsimaja, ajaleht ja kaks kirikut kuueteistkümneseast kogu linnas. Kuna vanemad inimesed neist tundsid puudulikult või pea mitte sugugi inglise keelt, õppisid lapsed kaheksa aastat maksuta riigikoolis käies selle selgesti kätte ja muutusid teises-kolmandas põlves yankideks. Sest Ameerika on teatavasti maailma rahvuste sulatisahi.

Peale San-Francisko on Astooria üks esimesi paiku Lääne-Ameerikas, kus eestlased ühes soomlastega kindlat paika leidnud, sest, nagu räägitakse, on siin juba 1875. a. ümber asunud Saaremaa mehi, kes kalapüügist oma elatise leidnud. Suuremalt osalt kõik endised merimehed, ainult mõned üksikud on otsekohe kodumaalt siia rännanud. Astooria on enam keskjaamaks, kust välja minnakse õnne katsuma, kas kulda ja teisi kallidaid metalle kaevama Montaana ja Koloraado kõrgustikkudele või Klondike'i orgudesse, ehk jälle lõhekala püüdma metsikusse Alaskas randa. Nad teenivad tublisti raha ja mõned neist on tõusnud varakateks meesteks, kuna suurema osa kohta võib tähendada: kuidas saadud, nõnda söödud.

Need on merimeeste tüübid, kes tuultest ja tormidest läbi käinud. Nimetan siin mõned.

S a l m o n b e l l y - J o h n s o n. Oma pikast nimest hooli-

matja lõbus mees, kel palju saarlase huumorit. Pidas San-Franciskos salooni, kust käis suvekuudel Kolumbial lõhe püüdnud. Sügisel koju tagasi pöördes soolas pütid täis koeralõhe kõhualuseid, mida magusamaks osaks kala juures peetakse, kõike muud kõrvale heites. Koeralõheks kutsuti sügisekuudel Kolumbiasse ilmuvat lõhe, kes mitte enam nii maitsev polnud ja oli mustalaiguline ja koerahammastega. Sellest kalast oli ta pärinud oma nime Lõhe-kõhu-Johnson. Need maiustused viis ta oma kõrtsi *free lunch*'iks.

J u h a n T u u l. Olin temast raamatuis „Dollarite maalt“ kirjutanud („Meie muhulane“), seepärast kolevihane minule. Joobnud pärast ihus hammast, kuidas mulle naha peale anda, targast peast oli aga kõige sõbralikum ja teretas mind juba kaugelt. Ütles: kui temast kui muhulasest kord lehes tahetud kirjutada, siis oleks teda kirjeldama pidanud *k a n g e l a s e n a*, et teised muhulased seda kodus kuuleksid, aga mitte mõne narrina. Vahepeal on ta siit ilmast lahkunud ja asi kõrgemas instantsis vanajumala lahendada jäänud.

H a n s G r a u m a n. Sauga poiss. Kena lätasase loomuga, kes kellelegi kurja ei tee. Kangesti kokkuhoidlik. Käib järjekindlalt minu pool eesti lehti lugemas. Armastab vahetevahel suitsu teha, aga et see kallist raha maksab, tõstab ta *k u s t u n u d* sigarijurni ühest suunurgast teise, sealjuures liigutusi tehes, kui puhuks ta suitsusambaid suust välja. Pärast on ta majaomanikuks saanud.

A n d r e s S e p p — pärnakas. Mees tugev ja terve kui purikas. Oli Alaskas kulda otsimas. Käis põhjamaa külmas ja tuisus tuhanded kilomeetrid koerte ja kelguga Jukonit kaudu alla. Kord Nomest teiste Eesti meestega kalapaadis teele asudes, on sunnitud olnud paati oma taga 9 km üle maanina vedama, et mitte kinni külmetada, enne kui inimeste eluasemetele jõuavad. Asub tänapäev Astoorias, kus hotelli peab.

„S i b e r i p o i s s“. Nii teda harilikult kutsuti. Oli kodumaal vale Vene rahadega hangeldanud, mis keegi Riia juut talle poole hinnaga muretsenud. Käinud laadalt laadale (isegi Nizhni-Novgorodis), hobuseid ja veiseid ostes ja müües, kuni viimaks lõksu langenud ja Siberisse saadetud. „Mul oli talukoht valmis ostetud,“ ütles ta, „ja tahtsin vale-rahadega hangeldamise maha jätta, et korralikult elama hakata, kuid — jäin hiljaks. Teised, kes targemad olid, jätsid

õigel ajal järele ja elavad nüüd rikkalt kui aumehed.“

Kolme aasta pärast põgenenud Siberist Jaapani kaudu Ameerikasse. Astoorias püüdis kala ja oli igatepidi korralik inimene. Leidis pärast murdlainetes uppumissurma.

John Brandtman ehk „Tahkuranna poiss“. Üksik Eesti tamm, kes juba 40 aastat seal kaugel Vaikse ookeani rannikul juuri ajanud ja kõigile tormidele ja tuultele vastu pannud. Hoolimata kauasest võõrsil viibimisest loeb ja kirjutab veel ladusalt emakeelt ning on pealaest jalatallani patrioot. Kõige õnnelikuma tundnud end siis, kui kuulnud, et ka Eesti riigivanem K. Päts Tahkuranna mees. „Vaat, niisuguseid mehi võib ainult Tahkurand ilmale tuua,“ hüüdnud ta kord teiste eestlaste seltsis omale vastu rindu lüües.

Mind pole ta siinamaani ära unustanud. Saadab teine aasta-aastalt mu jõululauale ilmatusuuri pakke ilusamaid Ameerika raamatuid ja ajalkirju, mis mu südame puhtast rõõmusest hüppama panevad. Sest voolab ka minu soontes veel tilgakene Ameerika verd.

Koosviibimisel sooja ahju juures veeretab Brandtman heameelega lauluviiht, sest tal oli hea tenorihääl. Neid laule, eesti ja inglise keeli, oli tal terve kogu.

Hendrik Melk. Et mu aadress ajalehtede kaudu kaugemal teatavaks saanud, ilmus tihti mõni rändav suguvend minu poole, keda ma vast esimest korda nägin ja keda ma siis õigele teele pidin juhtima. Kord veeres jälle suure otsimise ja kobamise peale eestoas minu kitsast korteriuksest sisse keskealine mehemürakas: pikad juuksed, ajamata habe, lambanahkne karvane müts, samasugune talveriidega kaetud kasukas, pikad säärsaapad ning arg abipaluv pilk. Märkasin sellest kohe, et mul ühe ürgeestlasega tegu. Ja ma polnud oma eelduses mitte eksinud, sest mehe välimisele kasuka hõlmale oli õmmeldud papptahvel ingliskeelse pealkirjaga:

This man doesn't speak english. Please, send him to Mr. J. Sepp.

Wash. st. 103

Astoria, Oregon.

(See mees ei räägi inglise keelt. Palutakse teda saata hra J. Sepa juurde, Astooria, Oregon.)

Mees oli kodumaa maha jättnud, et Ameerikas paremat põlve leida. Kummulipöördud katla all Liibavis üle piiri

pääsedes oli ta omal kulul Ameerikasse õpetaja Rebase juurde sõitnud ja sealts kui üleliigne pagas „metsikusse läände“ läkitatud. Nii siis pool maailma keelt oskamalta läbi reisitud.

(Olgu siia juurde tähendatud, et pärast Soomes viibides nägin üht 13-aastast terava vaimuga noort tütarlast, kes peale soome keele ka muud keelt ei tundnud, ilma saaltjata kaugele Ameerika reisile saadetavat plakati rinnale õmmeldud (inglise ja saksa keeli) palvega, et teda õigele paigale juhitaks. Ja ka tõesti oli tüdruk laeval kui Ameerika raudteel lahket abi leidnud, nii et ta ohuta oma reisisihile (sugulaste juurde) jõudnud, kus ameeriklased temast niivõrt vaimustatud saanud, et priikooli pannud.)

Minu küllaline küsis, kas ma ei teada, kust saaks osta head talukohta (farmi). Temal olla paar tuhat rubla puhast raha.

„Tule taevas appi,“ mõtlesin, „mehel kaks tuhat kuld-rubla taskus ja jätab kodumaa maha, et siin maakera teisel poolel nõnda-öelda paremat kapsamaad leida. Minu pilgust nagu umbusaldust välja lugedes lisas juurde:

„Kodumaal praegu väljarändamistuhin käimas. Ühed lähevad Samaarasse, teised Siberisse, mina tulin Ameerikasse.“ Seletasin, et põllutöö siin nurgas ei toida, sest maad katab ürgmets. Soovitasin kallastama hakata.

Mehe nägu lõi nukraks. Tema kuldsed kujutused Ameerikast näisid purunevat. Siiski käis mu nõu järele ja hakkas kellelegi soomlasele paadisõudjaks.

Kuid varsti oli ta kui tina tuhka kadunud. Arvasime, et üppunud, kuid pärast kuulsime, et ta Washingtoni poolel kusagil saeveskis päevapalgalisena nagu neeger rasket tööd teeb. Pärast pole temast enam kuulnud.

Hans Rebane. Eesti õpetaja ja „Eesti Ameerika Postimehe“ väljaandja, sõitis aastas kümned tuhanded kilomeetrid maha, et üksikuid Eesti asundusi, mis väikeste rakukestena määratuil Ühendriikide ja Kaanada lagendikkudel ja linnades laiali pillatud, üles otsida ja neid vaimliselt kinnitada. Tema tegevuse peatähtsus seisis enam selles, et püüdis koondada eestlasi suurematesse nende võimisele ja oskusele kohastesse asundustesse ja seega neid paratamata ümberrahvustamise eest hoida. Samas vaimus andis ta ka „Eesti Am. Post.“ välja, mis ilmus kord kuus ja oli esimene

eestikeelne ajaleht Ameerikas. Ehk muidu oma ametitalitustes ja ajalehekirjutistes äärmiselt usudogmade küljes kinni, mis võõrastav vabas Ameerikas, oli ta eraelus ja seltskondlikus läbikäimises väga lõbus ja huvitav inimene ning see pärast asundustes alati oodatud külaline.

Omasi elust jutustas: „Olin Venemaal kõige kangemal venestuse-ajajärgul kord ühe segaabiellust sündinud lapse selle vanemate härdal palvel luteri usku ristunud. Langesin kohtu alla, nagu palju mu teisi ametivendi. Kui kõrvalt mõista anti, et kui 25 rubla altkäemaksu maksan, jäetakse mu süüdistus tagajärjeta, jäin ma siiski oma tõekspidamise juurde ja mind mõisteti neljaks aastaks Siberisse. Omski linnas õelamate kriminaalkurjategijate kambas raskemaid ja mustemaid töid toimetades (väljakäigukohti puhastades jne.) veetsin kaks aastat, kuni keiserliku manifesti põhjal vabanesin. Et peale seda kõik ametiasutised minu eest kinni seidsid, rändasin ma Ameerikasse.“

Seda jutustades näitas ta, ise sisemisest ärritusest värisedes, oma moonutatud küünteta sõrmi.

„Vaadake, need jäid Omskisse. Mind kui intelligenti piinati, horke küünte alla ajades, kuni need hääbusid.“

Et oma kirjelduses mitte pikale minna, piirdun siin veel lühikeste märkustega oma edaspidisest käekäigust. Meie ühisel ettevõttel — *cannery*'l — oli alguses palju heitlemist ja võitlemist teiste vanemate kompaniidega. Kõigepealt puudus talituskapital ja kogemused. Pealegi oli Klondiiki kullapalavik palju kalamehi oma poole meelitanud. Tõusis jaht kalameeste peale. Üks kompanii pakkus teisest kõrgemat hinda. Paljud meie ettevõtte osanikest pöörasid oma *cannery*'de selja ja müüsid toorekala võistlejatele kompaniidele, ja mis veel pahem, hakkasid senist juhti Sofus Jensen'ilt kahtlustama. Selleks põhjust leiti lohakas raamatupidamises.

Uuelt valitud revisjonikomiteel, kelle hulka ka nende ridade kirjutaja kuulus, oli kuude viisi tegemist, et asjasse selgust tuua.

Vahepeal oli raamatupidamine täiesti minu hooleks jäänud. Katsusin omalt poolt kindlat korda sisse seada. Kõige esmalt nõudsin, et igale sendile või naela võrgulõngale, mis ärist välja läks, oleks vastav saaja allkiri. Sest,

nagu selgunud, olid endised segadused suuremalt osalt sellest tulnudki, et asju liiga koduselt aetud.

Usaldus ja poolehoid minu vastu kasvas. Olin raamatupidaja ja ühtlasi kahes teises seltsis ka revident. Nõnda tuli mul enda tööd revideerida ja aruannetele alla kirjutada. Kui sellele ebaharilikule asjaolule osanikkude tähelepanu juhtisin ja end revidendi kohustest vabastada palusin, vastati, et see on *all right*, niikaua kui nemad sellega on rahul.

Pean juurde lisama, et osanikkude seas leidis tõesti vähe intelligentjõude ja et väljastpoolt palgata ei usaldatud. Sest olid enne seda kaks sarnast ettevõtet kokku varisenud otse asja eesotsas seisjate süü läbi, keda võistlejad kompaniid ära ostnud.

Peale kõva korra sisseseadmist tõusis usaldus ettevõtte vastu uuesti. Nõudmine konserveeritud lõhe järele kerkis ja kalameestele võidi peale hariliku hinna juba preemiat maksta. See tõmbas. Sellest peale, iseäranis veel sõjaajal, on ettevõtte eduga töötanud, nii et on võidud viimasel ajal dividendi maksta 50—70 dollarit algosatahe eest. See tähendab, iga osanik-kalamees pärib lisatasu oma töö kohaselt. Viibin selle ettevõtte kirjelduse juures, et näidata, kuidas Ameerika tööline end isetegevuse ja ühistöö abil kaitsta oskab kapitali ülevõimu vastu. Seepärast leiab sotsialism ja kommunism Ameerikas üllatavalt vähe pinda. Ja kes seal nende ismide pooldajad, need on suuremalt osalt kõik väljast sisse rännanud. Päris ameeriklasele on need ideed eluvõõrad.

Sügisel 1900. a. sõidab ärijuht mr. Jensen Euroopasse, eriti Saksamaale, et kergelt soolatud lõhele turgu leida, kuna seni mina tema aset täidan. Järgmisel kevadel tagasi tulles ei asu ta enam vanale kohale. Tema asemele valitakse nüüd nende ridade kirjutaja, kes vahepeal äritegevusega kohaneda suutnud, *Union cannery* ärijuhiks.

Sellega olid suuremad takistused näiliselt võidetud, tundsin end kindlal alusel seisvat. Ja tuleviku võimalused olid paljutootavad.

Kuid ma ei saanud oma töövilja ja tulevikuvõimalusi enam kaua kasutada, sest mu tervis murdis. Olin seda kaua kartnud. Nüüd oli see käes. Alaline niiske ja tuuline ilm ning aastatepikkune pingutav töö oli kontidesse pugunud. Sest Vaikse mere rand ja eriti Astooria on kuri-

kuulus oma ülirohketes sademetes poolest. Tervelt 7—8 kuud valitsevad siin sajud ja tuuled, kuna head ilma on ainult 4—5 kuud suvel. Kel juba mittle enne reumat või muud luuvalu kontides pole, pärib seda siin kindlasti, milleks kaasa aitavad kergelt ehitatud laudelumajad, mida raudahjudega köetakse ja mis sagedasti tuult läbi lasevad. Kuid leidub ka inimesi, kes kohalise kliimaga kohanevad ja terved kui purikad püsivad. Kahjuks ei saanud ma end viimaste sekka lugeda.

KODUMAALE.

Vahepeal oli vend oma äri Dawsonis likvideerinud ja välja tulnud. Kui ta siis ühel päeval oma nahkvöö, mis ta mäemeeste kombel kullaga ümber oma keha kandis, nähtavale tõi ja üksikud kullaproovid, mis ühed peened kui tolm, teised lopergused kui linaseemned ja kolmandad ümmargused kui noored ubinad, lauale ladus ja seletama hakkas, et vaat, see on Bonanza Creekilt, see Eldoraadollt, see Hunkerilt, see Adam's Hillilt, siis tulin mina oma plaaniga, mis juba varem põue põhjas hellitanud, päevavalgele ja sõnasin:

„Vennas, nüüd oleme laias maailmas küllalt ümber rännanud ja vaeva näinud, oleme pisut varandust kogunud, nüüd lähme tagasi kodumaale, võtame seal midagi ette, enne kui siin võõrsil hääbume.“

„Seda olen ka mina mõelnud,“ vastas vend, „sest olen juba 16 aastat kodumaast eemal viibinud ja — kui kergesti ei või need kullakübemed jälle käest libiseda, nagu kord Patagoonias.“

Nõnda me harutasime.

Pealegi oli üks tasane sisemine hääl alati rinnus helisenud: kodumaale — kodumaale — kodumaale!

Seda koduvalu — Heimweh —, nagu sakslased väga tabavalt tähendavad, saavad kõik väljarändajad tunda, üks enam, teine vähem. Käigu käsi muidu võõrsil kui hästi tahes, aga mälestused noorpõlvest, sugulastest ja sõpradest püsivad ikka kuskil südame salakambris, sest juba paari tuhande aasta eest on vana Horatius kinnitanud: *Coelum non animum mutant qui trans mare currunt*. (Taevast, aga mitte oma vaimu, muudavad need, kes üle mere ruttavad.) Paljusid keelab kodumaale pöörmast vaeuhkus või

raha nappus. Sest kuidas võid sa kaugelt tulles end muidu näidata kui rahamehena.

Kerkib meelde üks pilt San-Franciskost.

Eesti kõrts kõrvalisel tänaval. (Neid kõrtse on siin kolm.) Talvine aeg. Koos, nagu harilikult, suurem seltskond suguvendi: Pärnust, Häädemeestelt, Orajõelt. Kõikidel paras aur peas. Käiakse lärmitsedes ringi, kõlistades kulddollareid püksitaskuis. Juuakse maha, mis on suvekuudel raske vaevaga teenitud kaugel Alaska rannal lõhekala püügil. Kõrtsmik, saarlane, silub paksu kõhtu, sest äri käib hästi. Kui veel üks niisugune aasta — võib mõni tuhat puhast panka viia. Viibin kõrvaltoas, seepärast kuulda meeste jutelused.

„Tulev-aasta lähen kodumaale,“ kuulen kedagi kriiskaval häälel hüüdvat. Ja natukese aja pärast jälle: „Tulev-aasta lähen koju.“ Kui see nõnda mõnda korda kordunud, küsin ühelt seltsimehelt:

„Kes see on?“

„Ah, see on Hammel,“ vastab küsitav. „Käib teine juba mõnda suve Alaskas raha teenimas, et kodumaale sõita oma vana haiget ema vaatama. Aga iga kord joob ta raha maha, enne kui ta oma nõu täide suudab saata. Nii kuulen teda juba viiet-kuuet aastat räuskavat: „Tulev-aasta lähen ma kodumaale.“ Niisuguseid Hammel'eid leidub siin palju.

Sügise lõpul 1901. a. lahkusime vennaga Astooriast, kus muidu nii koduseks saanud. Reis läheb Niagara kose ja Buffalo linna kaudu, kus viimases parajasti *Pan-American Exposition*. Siin kohtame indiaani esindajaid 42 tähtsamast suguharust. Kõik täies sõjavärvnis ja varustuses. Peetakse määratuma rahvakogu ees, kes siia mitmelt maalt kogunenud, iga päev „näitesõda“ kahe vaenulise poole vahel. Püssid pauguvad, tomahawkid keerlevad, skalbid lendavad. Muidugi sünnib kõik näiliselt, sest püssid on kuulideta ja tomahawkid lendavad paar tolli vaenlase peast mööda. Tundub kohutavalt erutav, otsekui Cooper'i „Nahksuka-juuttudes“, mis nooruses loetud.

New-Yorgi sadam. Hiigla ookeani-aurikud tulevad ja lähevad kõikidele ilmakaartele. Astume Hamburg-Ameerika liini laevale „Pensilvaniale“, mis meid Hamburgi peab viima.

Iseäraline tunne valdab meid mõlemaid. Näen venna laugeil pisaraid, mis tema juures kunagi tähele polnud pan-

nud. Lausub nagu vabandades: „Ehk küll kodumaa armas mul, ei suuda ma seda suurt ja vaba maad, kust praegu lahkume ja kus mulle nii palju head osaks saanud, kunagi unustada. See on kangelaste maa.“

Novembri alul jõuame kodumaale. Maad katab puhas, õhuke lumivaip. Õhk nii kerge ja karge. Siit ja sealt õlekattustega hooneist, mis tunduvad nii kodused, armsad, kerkiavad suitsusambad keereldes taeva poole.

Juunikuul 1927. a.

S I S U.

	Lk.		Lk.
Eessõna	3	mad	46
I. Esivanemate radadel	7	Katsel	47
Pargiaajajad	7	Kirikuriid	48
Mustajõel	10	III. Kooliaeg	51
Kolmearakse	11	Minu saksa keel tu-	
Isa	12	leproovil	53
II. Lapsepõlve päevilt	14	Muud vaimlised hu-	
Mina tulen ilmale	14	vid	55
Oma keskel	15	Suure-Jaani kihel-	
Olla kümnes	17	konnakoolis	58
Vanasti	20	Kuidas minust sai	
Mahlal	26	„ketser“ ja „kiri-	
Taludele antakse		kumüüride lõh-	
kindlad piirid	26	kuja“	65
Päevakell	27	Pärnu gümnaasiumis	67
Kuival suvel 1868	27	Lilli Suburg ja te-	
Kõveri-Mats	28	ma kool	69
Nõiad	32	Philemon ja Baucis	76
Ussid	33	Esimesed katsed aja-	
Pärast isa surma	36	kirjanduses	79
Kirikus	37	Venestuse lähenemi-	
Reovare	38	sel	81
Mina hakkam leiba		IV. Moskvas	82
teenima	40	Kodust lahkudes	82
Kuidas mina omale		Armsad kodused	83
kreeka keele gram-		Apteegi elu	86
matika sain	43	Esimene kuupalk	88
Minu esimesed pul-		Püha Moskva	89

	Lk.
Kui keiser Moskvas käis	90
Moskva eestlased . .	92
Proviisor H. Jür- gens ja tema seep	95
Jaak Järv Moskvas	97
Tervis raugemas . .	100
Mõnesugused muu- tused minu elus	101
Bacillus americanus	104
V. Ameerikas	105
Teele	105
Hamburg	107
„Skandia“ lael . .	108

	Lk.
Esimesed muljed New-Yorgist . . .	115
Põiki läbi Ameerika	116
Niagara kosele . .	118
Chicago	119
The Far West — Kauge Lääs . . .	120
Üldine meeleolu . .	122
Astooria	126
Union Fishermen's Cooperative Pa- cking Company .	132
Lääne-Ameer. eest- lased	137
Kodumaale	143

2. -

42 Rpt. no. 24

2935-372

RA

A-929
Sepp.

Hind 3 krooni